

ЛВ **КРАЇНСЬКЕ
ЛІТЕРАТУРО-
ЗНАВСТВО**

ВИПУСК

31

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ
І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ
ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ
ІМ. ЛЕНІНА
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ВИПУСК 31

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Л Ї В І В
ВИДАВНИЦТВО
ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ
«ВИЩА ШКОЛА»
1978

Матеріали збірника висвітлюють проблеми критики, теорії та історії радянської і дожовтневої української літератури, різні аспекти творчості окремих письменників. Кілька статей присвячено проблемам художнього перекладу. Розділ «На допомогу вчителю та студенту» вміщує цікаве дослідження по вивченню творчості П. Г. Тичини в 10-му класі.

Призначений для викладачів вузів, учителів-словесників, аспірантів, студентів.

Редакційна колегія: проф., д-р філол. наук І. І. Дорошенко (відп. ред.), доц., канд. філол. наук А. М. Халимончук (заст. відп. ред.), доц., канд. філол. наук Т. І. Комаринець (відп. секр.), проф., д-р філол. наук М. С. Грицай, проф., д-р філол. наук З. С. Голубева, доц., канд. філол. наук О. І. Губар, ст. викл., канд. філол. наук Г. С. Домницька, проф., д-р філол. наук Н. Й. Жук, проф., д-р філол. наук М. П. Лакіза, доц., канд. філол. наук В. В. Лесик, проф., д-р філол. наук В. М. Лесин, проф., д-р філол. наук П. М. Лісовий, проф., д-р філол. наук І. А. Луценко, доц., канд. філол. наук Ф. М. Неборячок, проф., д-р філол. наук В. В. Фашенко, доц., канд. філол. наук М. С. Федорчук, проф., д-р філол. наук К. П. Фролова, доц., канд. філол. наук Ф. Я. Шолом, доц., канд. філол. наук М. Й. Шалата

Відповідальний за випуск доц., канд. філол. наук
Т. І. Комаринець

Секретар Г. М. Манілова

Адреса редакційної колегії:
290000, Львів-центр, вул. Університетська, 1, держуніверситет,
філологічний факультет, «Українське літературознавство»

Редакція суспільно-політичної та філологічної літератури

І. І. БОНДАРЕНКО, доцент
Донецький університет

Роман у сучасному радянському літературознавстві

Вихід у світ праць, в яких ставляться важливі теоретичні питання про долю роману в світовій літературі, про особливості радянського роману повоєнного періоду, дискусії і творчий обмін думками з приводу окремих проблем розвитку радянського роману — все це свідчить, що роман сьогодні, як ніколи раніше, активно вивчається у радянському літературознавстві. Досліджується значне коло проблем як теорії, так і його історії. Вивченню актуальних питань цього жанру присвячені монографії О. Чичеріна, В. Кожінова, М. Кузнецова, В. Днепров, Л. Єршова, В. Гури, І. Кузьмичова, Л. Якименка, Т. Мотильової, Д. Затонського, Н. Мазурової, І. Симоненко, В. Оленевої, О. Адамовича, Ю. Андреева, В. Піскунова, В. Оскоцького, М. Левченка, З. Голубевої, С. Шаховського, Л. Новиченка та ін. *. Не претендуючи на всебічне висвітлення проблеми, зу-

* Див: Чичерин А. В. Возникновение романа-эпопеи. М., «Советский писатель», 1958; Кожин В. Происхождение романа. Теоретико-исторический очерк. М., «Советский писатель», 1963; Кузнецов М. Советский роман. Очерки. М., Изд-во АН СССР, 1963; Днепров В. Черты романа XX века. М. — Л., «Советский писатель», 1965; Ершов Л. Ф. Русский советский роман. Национальные традиции и новаторство. Л., «Наука», 1967; Гура В. Роман и революция. Пути советского романа. 1917—1929. М., «Советский писатель», 1973; Кузьмичев И. Герой и народ. Раздумья о судьбах эпопеи. М., «Современник», 1973; Якименко Л. Герой и новаторство советской литературы. М., «Художественная литература», 1964; Мотылева Т. Зарубежный роман сегодня. М., «Советский писатель», 1966; Затонский Д. Искусство романа и XX век. М., «Художественная литература», 1973; Мазурова Н. М., Симоненко И. П. Оленева В. І. Сучасний зарубіжний роман про робітничий клас (Англія, ФРН, США). К., «Наукова думка», 1974; Адамович О. Становление жанра. Белорусский роман. М., «Советский писатель», 1960; Андреев Ю. Революция и литература. М., «Художественная литература», 1975; Пискунов В. Советский роман-эпопея. Жанр и его эволюция. М., «Советский писатель», 1976; Оскоцкий В. Богатство романа. Многообразие и единство. М., «Советский писатель», 1976; Левченко М. Роман і сучасність. (До проблеми українського радянського роману). К., Держлітвидав УРСР, 1963; Голубева З. С. Український радянський роман 20-х років. Харків, Вид-во Харків. ун-ту, 1967; Шаховський С. 10 романів та їх автори. Нариси з історії радянського роману. К., «Радянський письменник», 1967; Новиченко Л. М. Український радянський роман (Стислий нарис історії жанру). К., «Наукова думка», 1976.

пинимося лише на з'ясуванні жанрового змісту роману, вдав-
шись до літературознавчого матеріалу про радянський роман.

Жанрова теорія існує давно, та справжнього наукового ви-
значення жанру і до сьогоднішнього дня ще немає. Особливо
помітний «різnobій» у трактуванні класифікації роману. Навіть
при першому ознайомленні з працями про роман впадає в око
занепокоєння, з одного боку, станом вивчення жанрової поети-
ки і певна суперечливість і довільність у поглядах на нього —
з другого. Так, автор підручника «Основи теорії літератури»
П. Волинський вважає, що реалістичний роман XIX—XX ст. має
такі жанрові різновиди, як соціально-психологічний, побутово-
психологічний, історичний, науково-фантастичний, пригодниць-
кий [2, с. 278]. Ще більше жанрових форм відзначає В. Богда-
нов, аналізуючи радянський роман. Він зокрема твердить, що в
світову літературу роман увійшов такими жанровими різнови-
дами, як історико-біографічний, епопейний соціально-історич-
ний, національно-історичний, «роман-виховання», «роман-доля»,
соціально-психологічний, героїко-романтичний, сатиричний, на-
уково-фантастичний, роман-епопея [1, т. 6, с. 361]. Більше то-
го, існує думка, що жанрів є стільки, скільки є художніх творів.
Автори «Теории литературы» [8] висунули гіпотетичну ідею про
те, ніби історичний розвиток літератури у XIX ст. і особливо
сучасний літературний процес привів до створення «індивіду-
альних жанрових форм». В результаті розмивання жанрових
кордонів жанри як такі зникають і залишаються дві форми: ро-
дова (загальна) та індивідуальна, властива кожному митцеві,
кожному творові.

Існує немало інших точок зору на проблему жанру: в них
наявні думки, що доповнюють одна одну, є і взаємоспростову-
ючі твердження. На адресу окремих існуючих поглядів лунає
все більше і більше критичних зауважень. «Сказати про ро-
ман, що він «соціально-історичний», або «родинно-побутовий»,
або «соціально-психологічний», — зауважує Л. Якименко, —
значить ще нічого не сказати, якщо навіть і будуть знайдені
аналогії в минулому» [10, с. 141—142]. Як спрощення розцінює
цей дослідник, наприклад, «описово-тематичну класифікацію»,
яку вважає «безнадійно застарілою і, власне... анахронізмом»
[10, с. 88]. Або: «Постає питання, — пише І. Кузьмичов, — чи
правомірна, взагалі кажучи, ідея про так звані індивідуальні
жанри? Чи існує вона в природі?» [6, с. 23].

Можна продовжити перелік тверджень, що свідчать про
неоднотайність у поглядах навіть на загальні питання жанро-
логії. Це, на наш погляд, слід пояснити тим, що й до остан-
нього часу з необхідною вичерпністю ще не з'ясовані як прин-
ципи класифікації літератури в цілому, так і специфіка рома-
ну зокрема.

Поняття жанру — складне, багатогранне, «різновимірне»,
потребує глибокого і всебічного розкриття. Щоб виявити суть
жанру, необхідно з'ясувати його власну змістовність. Літера-

турні роди — епос, лірика, драма — охоплюють найзагальніші історично стійкі ознаки великої групи художніх творів. Крім спільних рис, твори одного й того ж роду відрізняються структурною своєрідністю, яка відіграє важливу роль у становленні природи жанру. В свою чергу, жанри мають підвиди, різновиди, жанрові форми. «Для всебічного дослідження жанрових особливостей художнього твору, — відзначає В. Лесик, — треба з'ясувати, які *родові ознаки*, які *видові риси* та які *прикмети різновиду* має аналізований твір» [7, с. 25] *. Розкрити жанрову сутність твору — означає дослідити життєві коріння художньої форми, різного характеру зв'язки та літературні традиції. Разом з цим слід мати на увазі, що форма хоч і складно, але опосередковано зв'язана через стиль з методом, світоглядом митця, індивідуальним його обдаруванням.

Належачи до епічного роду, роман володіє низкою якостей, властивих тільки йому. Порівняння роману з іншими жанрами епосу наявно показує істотні його відмінності, що, в свою чергу, допомагає глибше проникнути в «секрети» жанру. Специфіка великої епічної форми, приміром, не може не відрізнитися від специфіки малої епічної форми. Роман, як правило, відображає складні життєві процеси і людські долі у їх взаємодії. Важливою жанровою його ознакою є повнота відтворення дійсності. Якщо в оповіданні (новелі) людський образ охоплено «на льоту» — епізодично, а в повісті він виступає на основі певного періоду виявлення, то в романі цей образ не може не претендувати на найбільшу ґрунтовність, глибину і вичерпність.

Класична епопея, твори героїчного епосу, як правило, відображають основні якості людини й світу як постійні, що ніби завжди їм властиві. У романі, навпаки, характерними є зміни, рухливість, що пронизують не тільки зовнішнє середовище, а й духовний світ людини. Головним предметом зображення традиційний епос вибирає суспільство, народне життя в епоху суспільних потрясінь, оспівує історичних осіб і видатних людей. Роман у центр уваги ставить насамперед долю звичайної людини в її контакті з незавершеною дійсністю. Людина у ставленні до навколишнього світу є основою роману. Залежно до цього ставлення змінюється жанрова природа роману на різних етапах його історичного розвитку. Логіка розвитку людського характеру стає одним із основних факторів руху сюжету в реалістичному романі. Саморух у ньому визначається не стільки зовнішніми перипетіями долі героїв, скільки внутрішніми конфліктами. Дійова роль тут належить як загальній конструкції, так і, особливо, сюжету.

Роман не кращий і не гірший від інших жанрів. Він має певні переваги, але не позбавлений «вразливих місць». Оповідання (новела), наприклад, відзначається лаконічністю і лапідарністю відтворення, ще більша стислість і посилена емоцій-

* Тут і далі у цитатах підкреслення наше. — І. Б.

ність властива ліричному віршеві, виняткова оперативність характерна нарисові. Однак роман володіє такими особливостями, які свідчать про незаперечні його переваги: «Роман, — слушно зауважує М. Кузнецов, — найбільш демократичний жанр літератури, тому що він більш, ніж усі інші жанри, позбавлений умовностей (умовності віршованої мови, умовності драми та ін.), з другого боку, він має можливості краще, ніж будь-який інший жанр літератури, створювати ілюзію адекватності зображуваного самої дійсності» [5, с. 46—47].

Як жанр роман дуже далекий від канонізації. Він — у вічному рухові, пошуках, втратах і знахідках. Процес же його становлення триває і зараз, але сьогодні він вступив у нову фазу розвитку. Адже ускладнена сучасність, урізноманітнені форми дійсності не можуть не вплинути на специфіку будь-якого жанру. М. Бахтін, В. Кожинів та інші літературознавці вважають, що для роману як жанру важливою якістю є те, що він ніби крокує по слідах формуючої, але до кінця ще не сформованої дійсності. Це суттєво відбивається на його структурі. У зв'язку з цим він у певному розумінні є ніби «незавершеним», розімкнутим, не «округленим» жанром. «Причому це не тільки якість змісту, — підкреслює В. Кожинів, — але і якість самої форми, що увібрала в себе і перетворила в собі зміст. Сюжетна структура і композиція роману неминуче епізодичні — в порівнянні з фабулою і композицією попередньої поеми» [4, с. 125]. Та це не означає жанрової аморфності роману. Важливою ознакою справжнього твору є жанрова чіткість. Прагнення до жанрової неясності і «розпливчатості» є свідченням того, що митець неспроможний знайти художню форму, відповідну життєвому матеріалу. Жанрова визначеність є однією з невід'ємних умов розквіту жанрів у всьому їх багатстві.

У дослідженні жанрової поетики все більш визнаним сьогодні є соціально-структурно-типологічний принцип. У ньому коріняться значні потенціальні можливості. Адже структуру твору не слід уявляти ізольовано, у «відриві» від реальної дійсності, її життєвих джерел. Структура художнього полотна тісно пов'язується з дійсністю, певною мірою нею зумовлюється. Висвітлення впливу на твір тенденцій суспільного та естетичного характеру, впливу не лише літератури, а й різних видів мистецтва — ось шляхи, що ведуть до з'ясування жанрової його природи. «В суспільно-історичному плані, — зауважує М. Храпченко, — необхідно розглядати і структуру літературних явищ, яку не можна відокремлювати від процесів творчого освоєння життя, естетичного впливу літератури та мистецтва. На відміну від формалістичного розуміння структурних відношень такий підхід можна назвати *соціально-структурним принципом, методом літературно-типологічних досліджень*» [9, с. 258].

Структурну основу твору великою мірою визначає своєрідність конфлікту. Він зумовлює співвідношення як окремих компонентів художнього полотна, так і (що дуже важливо) внут-

рішню його побудову. З особливостями структури твору тісно пов'язується метод, жанр і стиль. З'ясовуючи специфіку конфлікту та особливості змалювання характерів, стикаємося з рисами творчого методу письменника. Коли ж висвітлюється художнє втілення конфлікту в аспекті виражальних і зображальних засобів, тоді розкривається стиль. «У тому випадку, коли розглядається *спосіб формування, організації твору як естетично цілого*, характеризується його жанр» [9, с. 260]. Важливим аспектом структурного висвітлення роману, як і інших жанрів, є типологічне вивчення його. Воно полягає в розкритті закономірностей розвитку типів роману, безпосередньо незалежних один від другого. Прибічники конкретно-історичного аналізу (Б. Реізов та ін.) вважають, що головним у з'ясуванні літературних явищ є лише їхня конкретно-історична основа як така. Порівняльно-типологічний же принцип кладе в основу дослідження типологічної спільності в літературних напрямках, стилях, жанрах. «На відміну від порівняльно-історичного підходу до літератури — *типологічне її вивчення передбачає з'ясування не індивідуальної своєрідності літературних явищ і не просто їх подібних рис, і не зв'язків як таких, а розкриття тих принципів і начал, які дають змогу говорити про відому літературно-естетичну спільність*, про належність даного явища до певного типу, роду. Належність ця нерідко виявляється і тоді, коли літературні факти не знаходяться в безпосередньому зв'язку між собою» [9, с. 246—247]. Типологічна спільність передбачає висвітлення спорідненості літературних явищ на основі не тільки їхніх генетичних зв'язків, а й подібності деяких суттєвих особливостей. Однак у різних типологічних узагальненнях споріднене, загальне і подібне виявляється передусім у внутрішніх зв'язках. Структурно-типологічний принцип дає змогу глибоко розкрити своєрідну суть і самотність жанрових форм роману.

Роман, особливо сучасний, винятково багатий і різноманітний за типами. Він зазнавав суттєвих змін в радянській літературі. Це пояснюється новаторською суттю літератури соціалістичного реалізму, особливостями і характером нового героя — людини з народу і для народу. Класифікація радянського роману за різновидами (дехто називає її «внутривидовою класифікацією») — важлива ланка із загального ланцюга жанрової поетики роману і в той же час вкрай мало розроблена. До її з'ясування літературознавство, власне, лише приступає.

Досліджуючи жанрову специфіку таких романів радянської літератури, як психологічний, філософський, публіцистичний і роман-епопея, Л. Єршов, наприклад, вважає, що сукупність тематичних особливостей, цільового завдання митця, сюжетно-фабульних засобів відіграє вирішальну роль у висвітленні природи жанру. На його думку, таке поєднання допоможе визначити переважаючу систему художньо-змістових якостей твору, що, в свою чергу, приведе до успішного розкриття жанрової специфіки роману. Розцінюючи свою класифікацію як умовну, дос-

лідник переконаний, що головні компоненти структури дозволяють будь-який роман зараховувати до певного типу. Разом з цим, наголошує він, «важливо ж встановити не те, наскільки придатна і правомірна та чи інша термінологія, а те, як *ідейно-художнє, цілеве й тематичне завдання* впливає на жанрову природу і в кінцевому рахунку зумовлює її» [3, с. 4].

У вивченні жанру роману Л. Якименко дотримується іншої точки зору, за якою об'єктивними критеріями є такі компоненти, як оповідна структура, принцип організації сюжету, композиції. «В сюжеті реалізується діалектичний зв'язок між подіями і характерами, — зазначає він, — сюжет і композиція визначають загальні типові ознаки жанру», «характер сюжету є одним з визначальних моментів для розуміння жанру твору» [10, с. 65, 88]. Та в поглядах цього дослідника на питання жанру відчувається певна тенденція все звести до компонентів форми. Це виразно виявилось в поділі ним радянського роману лише на типи багатогеройний та одиогеройний з їх окремими різновидами. Але таку систематику важко визнати універсальною.

Сучасні погляди радянських літературознавців зводяться до того, що всю складність дослідження жанрової природи роману може вичерпати поєднання факторів, що відносяться і до змісту і до форми. З'ясування жанру — це розкриття способу формування й організації твору як естетично цілого. Шлях вивчення суті специфіки жанру полягає у висвітленні змістовності художньої форми, тобто здійснення аналізу формування своєрідності — від життєвої ситуації і до кристалізації естетичного змісту в так звану предметність.

У процесі виявлення сутності жанру важливу роль відіграють об'єктивні і суб'єктивні фактори.

Об'єктивні фактори — це життєві джерела, дійсність як необхідність, що диктується історією. Суспільні зміни зумовлюють проблематику, яка активно впливає на змістовно-структурні компоненти твору. Новий життєвий матеріал, нова людина, новий характер і ставлення її до дійсності формують той чи інший тип роману. На жанрову специфіку діють закони, створені естетичною епохою, традиціями жанрів і стилів, традиціями жанрових різновидів. Помітну роль відіграють явища диференціації та інтеграції жанрових форм у процесі еволюції.

Суб'єктивні фактори виявляються в таланті митця, його схильностях; своєрідність хисту пов'язана зі стилем та творчою індивідуальністю письменника. Вивчення природи жанру необхідно розглядати у взаємозв'язку об'єктивних факторів із засобами художньої структури: композиційною організацією роману, специфікою сюжетоскладання, засобами розкриття системи образів, способами оповідної манери, особливостями мови, ритмом. Важливе значення при цьому має сукупність таких ознак твору, як родова та змістовно-структурна домінанта.

«Секрет» жанру не зрозумілий і не доступний сам по собі. Його природу, як і своєрідність будь-якого літературного явища, можна пізнати в порівнянні, особливо у зіставленні з іншими — *віддаленими*, та ще більше — з *близькими і спорідненими* жанрами. Розкриття типологічних ознак роману в порівнянні з епопеєю, повістю, оповіданням (новелою) може «відкрити» важливі грані жанру, його безпосередні якості та властивості.

У буржуазному літературознавстві існують різні концепції класифікації літератури. Буржуазні дослідники літератури прагнуть відгородитися від передових ідей часу, від «ідеології», не визнають і не хочуть визнати історичну мінливість змістовних форм. Структуралісти і представники неформалістичних течій активно виступають проти органічного зв'язку літератури з дійсністю, суспільним життям. Відстоюючи роман інтелектуального самообстеження, вони тим самим становлять один із численних зразків суб'єктивістського підходу до створення епосу. Мов іржа, роз'їдає суб'єктивізм епічні жанри, в тому числі і роман. Розмови про відмирання реалістичного роману і заміну його «антироманом» виявляють сьогодні боротьбу між реалістичними принципами зображення і модерністськими напрямками, що позбавлені будь-яких перспектив. Якщо так званий роман з його ігноруванням елементарних законів епічного твору, відмовляючись від пекучих соціальних проблем, зайшов у гострий кут, то багатонаціональний радянський роман, творчо відстоюючи реалістичні традиції взагалі і найбільш повно втілюючи у собі новаторські якості соціалістичного реалізму зокрема, сьогодні перебуває в інтенсивних пошуках, цікавих знахідках, у помітному піднесенні.

Історія становлення соціалістичної свідомості була і залишається в наші дні центральною в конструкції радянського роману, що визначає зростаючу роль його епічності. Розкрити глибоко новаторський характер радянського роману, жанрове та стильове його багатство можна лише на основі марксистсько-ленінської теорії про зміст і форму в мистецтві, на ґрунті ленінської теорії відображення.

Список літератури: 1. Богданов В. А. Роман. Краткая литературная энциклопедия. М., «Советская энциклопедия», 1971. 2. Волинський П. К. Основи теорії літератури. Вступ до літературознавства. К., «Радянська школа», 1967. 3. Еришов Л. Типология советского романа. — «Русская литература». 1962, № 4. 4. Кожин В. В. Роман — эпос нового времени. — В кн.: Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. М., «Наука», 1964. 5. Кузнецов М. Советский роман. Очерки. М., Изд-во АН СССР, 1963. 6. Кузьмичев И. Герой и народ. Раздумья о судьбах эпопей. М., «Современник», 1973. 7. Лесик В. В. Аналіз жанрових особливостей твору. — «Українська мова і література в школі», 1967, № 1. 8. Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. М., «Наука», 1964. 9. Храпченко М. Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. М., «Советский писатель», 1975. 10. Якименко Л. На дорогах века. Актуальные вопросы советской литературы. М., «Художественная литература», 1973.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Роман представляет в наше время одну из наиболее острых проблем в мировой науке о художественной литературе. Как никогда раньше, этот жанр активно исследуется в советском литературоведении сегодня, но вопрос о его специфике еще далек от окончательного решения. В статье характеризуются наиболее целесообразные способы и принципы изучения жанрового своеобразия романа, подчеркивается необходимость учитывать факторы, относящиеся к содержанию и художественной форме. Природу жанра романа, как и особенности любого литературного явления, можно постичь в сравнении и сопоставлении с другими — отдаленными, а еще более — с близкими и родственными жанрами. Роман как жанр еще не раскрыл в полной мере своих возможностей. Реалистический роман играл и играет сегодня большую прогрессивную роль, ему принадлежит завоевать новые, более высокие рубежи.

Т. К. КУТКОВЕЦЬ, доцент
Львівський університет

Українська радянська поезія на сучасному етапі (Теми та мотиви)

Українська радянська поезія, як і вся радянська література, розвивалась останнім часом успішно, розширивши коло своїх мотивів, тем, образів, збагатившись художньо, наблизившись до різних сфер духовного життя сучасника. Відданість ідеалам Леніна, керівна роль Комуністичної партії, подвиг народу у Великій Вітчизняній війні, мир, праця, дружба народів, інтернаціональне єднання — ці величні теми знайшли своє розкриття у ряді книг поезії 70-х років.

У полі зору ліричного героя сучасної поезії багато фактів і подій радянської дійсності, міжнародного життя, проблеми духовного, морального, політичного характеру.

Поезія прагне у всій повноті показати велич епохи. Публіцистичний пафос поезії поєднується зі щирим ліризмом, філософськими роздумами, зберігаючи водночас активну наступальну силу.

Однією з центральних в українській радянській поезії 70-х років є ленінська тема. На її розвиток і поглиблення мали значний вплив заходи Комуністичної партії та уряду у зв'язку з підготовкою та святкуванням сторіччя від дня народження В. І. Леніна. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнев підкреслив: «Немає такого кутка на земній кулі, де ім'я Леніна не звучало б як полум'яний заклик до боротьби з гнітом, безправністю, експлуатацією, як символ бойової єдності, як заповіт перемоги в історичній битві за торжество комуністичних ідеалів» [1, с. 3].

Особливе місце посіла ця тема у літературі 1977 р., коли радянський народ відзначав 60-річчя Великого Жовтня. Гортаючи сторінки літопису героїчної історії радянського народу,

українські радянські поети знов і знов звертаються до велич-ного образу генія революції, творця Радянської держави, керів-ника і засновника Комуністичної партії — В. І. Леніна. Україн-ська радянська поезія, продовжуючи традиції М. Горького і В. Маяковського, що першими створили художній образ Лені-на, вписала і вписує свою сторінку у поетичну багатонаціо-нальну радянську Ленініану, утверджуючи безсмертя ленінсь-кої мислі, ленінського слова, вплив їх на нові покоління радян-ських людей.

Давно працює над ленінською темою поет М. Нагнибіда. Його ленінський цикл поезії «Риси рідного обличчя» (збірка «На полі битви») відзначений Державною премією УРСР у 1970 р. Тепло і задушевно, з великою синівською любов'ю пи-ше поет про Леніна:

Над всім —
Величний і відкритий,
З народом весь без вороття,
Вже неможливо й уявити
Без нього всесвіт і життя.

З образом Леніна пов'язане утвердження ідей інтернаціона-лізму, гуманізму, дружби між народами.

Людською вірою зігрітий,
Він у борні братає люд
І за собою сіє квіти —
Братерство й Мир,
Свободу й Труд.

Невимушено й просто веде поет розповідь про Леніна, роз-криває дорогі риси рідної людини у віршах «Оповідання балтій-ця», «Зустріч у Горках», «Балтійська балада». Образові Лені-на М. Нагнибіда зумів надати реальних, земних рис, підкрес-лити у ньому мудрість і людську простоту.

Різноманітною за тематикою є поетична Ленініана у книгах 70-х років. Справжнім художнім відкриттям стали вірші про Леніна Б. Олійника: «Мавзолей В. І. Леніна», «Пізнання», «Хліб», «Гора» та інші, що увійшли до книги «Істина» (1976). У ліричному вірші-роздумі «Мавзолей В. І. Леніна» Б. Олійник розкриває тему всесвітнього значення ленінських ідей, показує любов і шану до вождя революції трудящих усієї планети. У нескінченній черзі перед мавзолеєм Леніна у Москві стоять посланці народів світу.

З чужих країв сюди приходив люд,
Незвичний одяг дивував і тішив,
І дипломати в протокольній тиші
Вклонялися, пильнуючи статут.

І коли траплялося, що «сюди вкрадався і одвертий недруг» —

Він хотів побачити в цих людях рабів,
Бо варто лише сотворити бога,
То вже й не штука — сотворить рабів.

Та недруг «важко ніс тавро поразки», бо люди, які приходили в мавзолей, — не раби, а сповнені людської гідності шануваль-ники геніального творця першої у світі соціалістичної держави.

Майстерно і переконливо показує Б. Олійник всенародну любов до Леніна, любов, яка з'єднує народи, робить їх непереможними перед лицем будь-яких випробувань. Глибоко розкриває поет одну з важливих рис ленінського характеру і діяльності — любов до народу і міцний зв'язок з народом.

Пізнавав я Леніна без екскурсоводів —
Не було музеїв в нашому селі.
Та вже як зберуться діди на колоді —
Де вже там політикам — замалі!

Розмову про Леніна поет веде від людей праці, «тих, хто землею мріє», бо Ленін живе в їхньому серці, а його вчення — найвірніший дороговказ.

Гідно поповнюють українську радянську Ленініану вірші І. Драча. Виступаючи на сторінках преси, І. Драч писав: «Читаймо Леніна. Думаймо над Леніним — радьмося з ним, пізнавати та перетворювати світ» [3].

З глибокого, всебічного пізнання життя народжувалися вірші поета. Так, в основу «Січневої балади 1924 року» (збірка «Корінь і крона») покладено дійсний факт, про який розповідає поет у статті «По гарячих слідах життя». «На Київщині всі знають легендарну історію про те, як селяни Мармуліївки обрали Леніна головою своєї сільради. Під час днів літератури і мистецтва, які тут проходили, ми зустрілися з Кирилом Климиюком, вже стареньким дідусем, єдиним живим комнезамівцем. Він розповів багато цікавого про ту небуденну подію. Так стала народжуватись «Січнева балада 1924 року» [4]. У «Січневій баладі 1924 року» І. Драч передав велику всенародну любов до Леніна. Селяни українського села Мармуліївки, довідавшись про хворобу Ілліча, вирішили обрати Леніна головою сільради, а голова тоді мусить приїхати до них у село, «де медом дихає трава». Окрилені вірою у видужання Леніна, впевнені у цілющій силі повітря, лікувальних властивостях трав, що так буйно ростуть над Россю, вони відряджають до Москви свого делегата. Але, приїхавши у Москву, бідняцький депутат побачив, що він не один, бо «чи не вся тут земля, той звідси, а той звідсіля». З усіх кутків неосяжної радянської землі приїхали в Москву делегати: «Тут із Новгорода дід-бороба», і «брів дикуватих татарська орда», і з Кавказу, Середньої Азії, Башкирії, з Білорусії у «Вйосці Ленін теж голова» — всіх привела сюди велика любов до вождя революції, турбота про його здоров'я. Всенародним горем була смерть В. І. Леніна, але непохитна єдність «бідацьких колон», які йдуть шляхом Леніна, вони будуть жити і трудитись по-ленінськи, «ніхто не порушить бідацькі колони, заступників Леніна цілі мільйони». Одним із мотивів «Січневої балади 1924 року» є безсмертність ідей Ілліча, його заповітів.

Ленін і народні маси, всенародна любов до вождя — цей мотив провідний і в циклі П. Воронька «Світла дума», яким відкривається збірка «Повінь». Лірична схвильованість стилю,

зовнішня простота сюжету, безпосередність оповіді про Леніна, про людей, що зустрічалися з ним, роблять твори циклу «Світла дума» життєво переконливими, художньо яскравими. Образ Леніна розкривається у зв'язку з такими проблемами: безсмертя людини, ленінська дружба народів, інтернаціоналізм. Змальовуючи образ Леніна, поет щедро використовує елементи фольклору. Зв'язок з фольклором виявляється у засобах і прийомах зображення, народних образах-символах «світла дума», «світла казка», «підкови на щастя». У поемі «Підкови на щастя» поет передав велику любов до Леніна українських селян-незаможників. У перші роки радянської влади українські селяни, що віками мріяли про землю і волю, одержавши її після перемоги революції, готують Леніну подарунок, яким хочуть виявити свою любов і вдячність до вождя. Збираються в дорогу «селянського краю послы», гончарі, народні умільці. Сивим послам вклоняється сільський коваль, «прометеїв нащадок старий», що жив вогнем, «не принесеним із високості». Смертоносу «рурську прославлену сталь» снарядів він «приручає, повертає хліборобству». Підкову, виготовлену з рурської сталі, «казкові кресала», загорнуті в рушники, він просить послів передати Леніну.

Передайте і їх із дарунками
Леніну, друзі,

Не спіткнуться ніде
В цих підковах його скакуни.

У народі вірять, що підкова приносить щастя у дім, а тому коваль впевнений,

Що щастя підкови —
Те Ленін відразу збагне.

А щастя Леніна — це щастя всього радянського народу, бо саме життя Леніна — «всім бідним на щастя».

Своєрідне образне втілення знаходить ленінська тема у поемі П. Воронька «Недомальований портрет». Поема переносить читача у стародавнє місто Таджикистану Ходжент. Герой поеми український юнак зустрічається тут зі старим, майже столітнім, різьбярем-золоторуком Рахметом. Він побачив, що у хвилини великого натхнення митець працює над портретом. Чий це портрет? Це Рудакі... поет?

Художник з лавки підхопився рвучко
І видивився з подивом на мене
Пробачте, може, може ...Авіценна?...
Не гнівайтесь, коли то є секрет.
Який секрет? Я Леніна портрет
Створити взявся, — прошепотів Рахмет.

П. Воронько розкриває велику силу ленінських ідей, могутній вплив на маси його імені, що у найвіддаленіших куточках неосяжної Радянської Батьківщини збуджує активність, викликає натхнення до творчості. Рахмет ніколи не бачив портрета чи фотографії Леніна, не знав, як виглядає вождь Великої

Жовтневої соціалістичної революції, але його ім'я, «могутній Дух», що підняв народи на боротьбу проти зла, експлуатації, запалює його. В увічненні образу Леніна художник відчув зміст свого життя.

Свій образ Леніна я у душі несу
І образ той лишить нащадкам хочу.

Старий Рахмет переживає муки і безмежну радість творчості.

Різець і пензель в творчому запалі,
Натхненням час наповнюється далі.

Юнак попрощався з митцем, коли портрет був ще незавершеним, і лише через тридцять літ повернувся у Ходжент, який уже носив ім'я Леніна — Ленінабад. Він шукає тут дорогий портрет, витвір старого митця, навіть незакінчений. Не вдалося героєві віднайти «недомальований портрет Леніна», але риси його він бачив у красі і розквіті Ленінабада, у світлій долі земляків старого Рахмета.

Вагомішим стає зміст, збагачується форма творів про В. І. Леніна в українській радянській сучасній поезії. Поети прагнуть глибше проникнути в думи і діяльність Леніна, всебічно відтворити його характер, показати силу його велетенського духу. З образом Леніна вони пов'язують соціальне і національне визволення всіх народів, возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Цей аспект ленінської теми особливо виразно проходить через вірші Р. Братуня, Д. Павличка та ін.

Він на чолі буремних демонстрацій
У дні квітневих славних барикад
Ішов з людьми, що вимагали праці,
Що йшли у бій за волю, за владу Рад.
Наш Ленін був і є, і буде в Львові,
Він на возз'єднаній землі живе,
Живе у пісні, праці, мові, —
Скрізь, де життя колоситься нове

(Р. Братунь. «До Леніна іду»)

Образ Леніна асоціюється з сонцем, що світить над возз'єднаним краєм, у вірші Д. Павличка «Збруч».

Хиляться Карпати до Дніпра,
Відбива Славута їхню вроду,
Я не знаю більшого добра,
Як добро возз'єданого народу.
Мій народ! Не загинеш в тлі,
Не діткнуть тебе вогні ворожі,
Доки біля нашої землі,
Ленінове сонце на сторожі.

Поети усвідомлюють спільність ідеалів нашого сучасника з ідеалами Леніна, ідеалами партії. «То тільки — щоб по Леніну і діяти, і вірити!» — пише Б. Олійник у вірші «Істина». У поезії 70-х років сильніше зазвучала тема «Ленін і партія», «Партія і Ленін — єдине ціле». Цю думку, висловлену В. Маяковським, розвивають усі українські радянські поети.

Ти хліб, вода натхнених дій,
Я — воїн твій і син я твій,
О, Партіє, єдина.

Одне з чільних місць у сучасній поезії займає тема дружби як джерела нерозривної єдності радянських народів. «Чуття єдиної родини стало реальною дійсністю, творчою атмосферою на всіх ділянках радянського життя саме тому, що Партія веде. Тільки ленінський провід Комуністичної партії забезпечує глибину і багатогранність звершення цього гасла» [5, с. 75].

Отже, у тісному зв'язку перебувають ленінська тема, тема Комуністичної партії та дружби народів. Славлячи дружбу народів, поети вбачають у цьому виконання заповітів Ілліча.

Дружбу народів оспівують М. Нагнибіда, П. Воронько, І. Драч, Б. Олійник, Д. Павличко, Р. Братунь та багато інших українських радянських сучасних поетів. У їхній поезії дружба народів виступає як суспільне благо, животворне джерело духовного і матеріального взаємозбагачення всіх народів СРСР.

«Ми, українці, любимо свою літературу і гордимось її досягненнями, що стали досягненнями всього світу. Але нам важко уявити собі повноцінне духовне життя, замкнуте в рамках лише своєї національної культури», — писав М. Шамота [6].

Сучасні українські радянські поети творчо розвивають традиції радянської поезії у розкритті теми «чуття єдиної родини». Можна виділити серед величезної кількості творів на цю тему цикли поезій «Вечірні багаття» (збірка «На полі битви») М. Нагнибіди, «Скрижалі братерства» (збірка «Мить і вічність») І. Муратова, «Хісарський зошит» (збірка «Повінь») П. Воронька, «Подорожник» (збірка «Корінь і крона») І. Драча, «Сонети Подільської осені» (збірка «Любов і ненависть») Д. Павличка, «На тривожній струні» (збірка «Істина») Б. Олійника, вірші Р. Братуня «Вітальна», «Місто над Невою», «Закавказький триптих», «Мангишлак» (збірка «Грані віку») та ін.

Високою майстерністю, проникненням у суть явищ позначені твори про дружбу народів.

Молода, як весна,
Вікова, як Дніпро,
Наша дружба в майбутнє відкрита
(Р. Братунь. «Вітальна»).

Поети вивчають життя народів світу, утверджують духовні цінності, які вносить кожен народ у світову культуру, відтворюють красу природи братніх країн. Зокрема, заслуговують на увагу вірші П. Воронька з циклу «Хісарський зошит», присвячені дружбі українського і болгарського народів. Поет возвеличує мужність і героїзм болгар, які протягом віків боролись за свою незалежність, закликає берегти завойоване щастя, бути пильними.

У ряді поезій, об'єднаних спільною назвою «Вінок друзям», зображуючи конкретних діячів болгарської культури, болгарських письменників, український поет роздумує над значенням

культурних взаємозв'язків, які збагачують народи. Братній Болгарії присвятили свої вірші Д. Павличко («Болгарські враження»), Р. Братунь («З болгарської сюїти») та ін.

Зразком політичної лірики на інтернаціональну тему є чилійський триптих Б. Олійника «На тривожній струні». Український поет проголошує солідарність з мужнім народом Чілі, захоплюється постаттю поета-патріота Пабло Неруди, до якого звертається зі словами: «Ви ж історія Чілі і пам'ять сама». Тема солідарності з народом Чілі звучить також у поезії І. Драча «Гітара Пабло Неруди», у поезії Д. Павличка «Ернесто Че Гевара».

Українські поети прокладають міст солідарності між СРСР і народами світу, вносять і свій вклад у боротьбу за мир і дружбу на планеті.

Список літератури: 1. Брежнев Л. І. Справа Леніна живе і перемагає. К., Політвидав України, 1970. 2. Гончар О. За покликом ленінської доби. — «Літературна Україна», 1970, 10 квітня. 3. Драч І. Пізнавати світ за Леніним. — «Літературна Україна», 1970, 6 березня. 4. Драч І. По гарячих слідах життя. — «Радянська Україна», 1976, 12 березня. 5. Шаблійовський Є. На передових рубежах сучасності. К., «Радянський письменник», 1975. 6. «Правда», 1972, 4 лютого.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Анализируются основные мотивы современной украинской советской поэзии, показано, что центральные ее темы — бессмертие ленинских идей, единство партии и народа, дружба народов.

Н. С. МЕДВЕДЕВА, ассистент
Львівський університет

Духовні обрії молодого героя

Молода людина і сучасність... Ця проблема хвилює як соціологів, філософів, так і літераторів усього світу. Кожна епоха породжує нові проблеми, висуває свої вимоги до молодого героя, в світогляді, моралі, духовних запитах якого найповніше відбиваються інтереси й перспективи розвитку суспільства в цілому. Особливо актуальною проблема «молода людина і сучасність» стає в епоху НТР, бо, як вчить марксистсько-ленінська філософія, суспільна свідомість визначається в кінцевому підсумку розвитком продуктивних сил. Отже, науково-технічна революція неминує викликає швидке зростання ідейної та моральної культури людини. Епоха НТР висуває нові критерії оцінки не лише праці, а й світогляду людей, ставить ще більш високі вимоги до духовного вдосконалення особистості. Разом з тим сучасні літературознавці зазначають, що в ході науково-технічної революції вперше за всю історію людської цивілізації інтелектуальний, духовний розвиток стає ве-

дучим фактором зростання матеріального і духовного виробництва, вирішальною умовою успіхів виробничої діяльності [2].

Сьогодні як ніколи гостро стоїть проблема виховання світогляду і моралі молоді людини — будівника нового суспільства. Важлива роль у розв'язанні цієї проблеми повинна належати літературі як одній з ланок виховного процесу. А «дрібниць у виховній роботі не буває і бути не може. Адже тут йдеться про одну з найскладніших і найвідповідальніших справ — про формування душ і характерів, про загартування серцець і розуму майбутнього!», — сказав Л. І. Брежнев на Всесоюзному зльоті студентів [1. с. 282]. Ось чому в останні роки найвизначніші прозаїки і драматурги України, зокрема О. Гончар, П. Загребельний, О. Коломієць, все частіше звертаються до молодіжної тематики, глибоко розкривають психологію, складний і малодосліджений світ молоді, показують перспективу розвитку характеру, динаміку його росту, яскраво змальовують радянську юнь.

По-особливому розв'язується молодіжна тема в драматургії лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка Олексія Коломійця. Якого б питання не торкався драматург, виразно відчувається, що свої роздуми й сумніви він адресує молодим господарям завтрашнього дня. В минулому комсомольський працівник, О. Коломієць прагне не лише показати світ мрій сучасника, пошуки ним своєї життєвої стежки, а й змалювати джерело, з якого юність нашої країни повинна черпати свою силу і енергію. Драматург вчить молодь оцінювати свої вчинки і вчинки оточуючих. Основними критеріями випробування його героїв «на міцність» характеру є ставлення їх до подвигу батьків, до праці, до кохання і коханої людини. Тісно переплетені між собою, ці риси творять ядро характеру в цілому.

Однією з найважливіших рис справжньої радянської молоді людини є, на думку драматурга, шанобливе ставлення до батьків, особливо до батьківського подвигу. Радянські розвідники в драматургічній диалогії «Планета Сподівань» перед тим, як вступити у двобій з ворогом, мріють про щасливе майбутнє для своїх дітей, бо за них вони випили «горя повний глек до краплі». Один з бійців, Інтелігент, розуміючи, що колись деякі діти забудуть батьківський подвиг, з обуренням говорить: «Будуть колись в театрі про отаких, як ми, показувати. А Ларіон до подруги: «Нудно». А вона: «Ходімо на джаз», — і в антракті втечуть!» Тому так уважно придивляється О. Коломієць до своїх героїв — Сергія, Ларіона, Наталки, Петра, — шукає в їх душах спорідненості з батьками, прагне переконатися, чи гідні вони батьківського подвигу. Ставлячи їх у критичну ситуацію, перед лицем можливої смерті, драматург дає змогу глядачам зробити висновки про моральний і духовний гарт молодих героїв, дітей відомих і невідомих воїнів, чиї могили і окопи нагадують зморшки на обличчі землі. І драматург переконується, що його персонажі — справжні спадкоємці воїнів-батьків. Ні-

хто з молодих науковців — героїв п'єси — не називає подвигом свою діяльність в ім'я здоров'я людини, бо не прагнення до слави, не юнацька безрозсудливість керують їх намірами, а переконаність, що їх право і почесний обов'язок — боротися за життя, за прекрасне, позбавлене недугів і страждань людське довголіття. Міцними є духовні зв'язки між батьками і дітьми.

Прагнення подвигу, заперечення ситого благополуччя властиве більшості молодих героїв О. Коломійця — діяльним мрійникам і фантазерам, які не сподіваються з легкістю досягнути ідеалу, а через складну душевну боротьбу наближаються до того, щоб бути гідними батьківського подвигу, до досягнення його глибини й заповітної правди, до духовної та моральної зрілості. Більшість таких героїв — люди з прекрасною душею, які мріють про те, як зробити життя ще кращим.

Вустами Наталки з драми «Горлиця» говорять молоді сучасники про світ, в якому вони хочуть жити: «...Був Ленін — щоб люди жили за законами великої правди, великої честі, щоб не було поміж людей кривди, лукавства, байдужості. Щоб усі зичили один одному добра... Щоб найменшої смітинки не було в душі...». Молоді герої драм О. Коломійця вчать вимірювати духовну вартість людини ступенем і глибиною її суспільних інтересів, багатством і різноманітністю її зв'язків з суспільством. Як і герої-батьки, вони не лише живуть сучасним, а й прагнуть бути активними творцями майбутнього. Ларіон і його друзі в «Планеті Сподівань» розуміють, що батьки «не за бронзове погруддя віддавали життя, а за те, щоб мрії стали кресленнями». І саме вони, юні, покликані здійснити мрії батьків. Молоді науковці — герої драми — прагнуть бути потрібними суспільству, мріють подарувати людям «юніт» — препарат вічної молодості. «Мчати через космос, спускатися у важкі глибини океану, винайти чудовий еліксир, що даруватиме людям безсмертя», — прагне молодий Сидір в ліричній драмі «Чебрець пахне сонцем», а молодий садовод Катерина хоче виростити сад на диво й на щастя людям; запалити в тайзі своє «багаття на снігу» сподівається Роксана — героїня драми «Спасибі тобі, мое кохання»; прагне здійснити подвиг в ім'я людства Наталка з діалогії «Горлиця». Майбутнє вимальовується молодій дівчині Наталці не в лінивих обіймах добробуту, а за пультом космічного корабля. Жадоба подвигу бентежить дівчину. Їй мариться, що лише вона, Наталка, пілот космічного корабля, може врятувати людство від неминучої загибелі, яка мчить в напрямі Землі. І не вагаючись ні хвилини, здійснює Наталка у мріях свій подвиг, вселяючи в нас впевненість, що і в житті вона — духовна спадкоємниця безстрашної «Горлиці», — сприйняла б самопожертву для людства як щастя.

Але разом з тим драматург звертає увагу й на те, що тінь індивідуалізму й бездуховності лягла на душі окремих юнаків і дівчат. На байдужість до героїчного батьківського минулого й самозакоханість «хворіють» Петро і Юля в драмі «Одісея у

сім днів». Модерна канапа і незграбні меблі, модно вдягнений юнак з «ультрасучасними» поглядами на життя — і «увесь якийсь пом'ятий згорблений батько», всі життєві інтереси якого, здавалося б, зосереджені на домашньому господарстві, сірий і безбарвний поряд з сином, який ставиться до свого «примітивного предка» не без зверхності — такі контрасти бачимо вже на початку драми. Режисер доручив Петру Квіткову, молодому акторові, зіграти роль пенсіонера. Петро придивляється до свого батька і не знаходить у ньому нічого, що було б гідним наслідування. О. Коломієць яскраво демонструє пустоту, яка стоїть за уявною «сучасністю» Петра і Юлі. Вони із зневагою ставляться до життя тих, хто платив кров'ю за їх щасливу безтурботність. «Пенсіонери нагадують старі меблі... Враження, що вони зайві. Місця займають багато. Старомодні...», — виголошує Юля страшні своїм цинізмом і зневагою до старших слова, які мимоволі зіставляються з тривожними роздумами Інтелігента про те, що герої колись будуть забуті. Але не для людської пам'яті творився подвиг, а в ім'я щасливого життя. Воїни палко вірили, що не загинуть безслідно, а будуть жити у своїх дітях. І легковажний Петро Квітков змушений зрозуміти, що забути героїчне минуле батьків неможливо. Прагнучи переконатися, що його батько не зрадник, як це стверджує Джаман Абдураїмов, юнак довідується про героїчну загибель матері, дізнається, що скромний пенсіонер — у минулому легендарний командир партизанського загону Коршак — немовлям врятував його і став для нього батьком. Драматична боротьба, через яку пройшов Петро, сколихнула всю його душу, пробудила все красиве й глибоке, що дрімало в її надрах. Відбувся складний психологічний злам, який визначив даліше духовне змушніння Петра.

Поряд з такими яскравими, цілісними героями, як Катерина в ліричній драмі «Чебрець пахне сонцем», Ларіон з «Планети Сподівань», Наталка з діалогії «Горлиця», О. Коломієць розкриває й складні, суперечливі характери, показує складні процеси пошуку. О. Коломієць веде глибокий психологічний аналіз причин, які зумовлюють помилки і недоліки нашої молоді. Драматург не закриває очі на те, що мріям і пориванням молодих інколи не вистачає соціальної визначеності, правильного розуміння свого місця в суспільстві. Разом з тим він правдиво відтворює складність шляху молодих душ до справді прекрасного і достойного.

Автор не ділить своїх героїв на позитивних і негативних. Він залишає за ними право на сумнів, на помилки, бо не чистота незнання властива його героям, а здобута в муках, помилках, душевній боротьбі чистота й переконаність. Він палко підтримує прагнення молодих зрозуміти світ, в якому вони живуть, вийти за межі шаблону і самим оцінити красу і значення нашого дня, обрати собі ідеал. Герої О. Коломійця надзвичайно чутливі як до фальші, так і до напівправди, стереотипних

фраз. Павло з «Планети Сподівань», Маринка, Толя, Володя з драми «Перший гріх», намагаються будь-якою ціною відокремитися від ідеальності, однозначності, спрощеності. Нецікавою Маринка називає книжку, в якій «головний герой такий чистенький, такий прилизаний, такий солоденький. Схожий на муху, витягнуту з меду. Повзти ще може, а літати — ні». Відмовляючись від ідеальних схем, вони не хочуть, щоб і їх вважали маленькими й простенькими, обстоюють право на нові критерії в оцінці сучасної людини й себе. Драматург схвалює також їх відвертість, нетерпимість до брехунів, егоїстів, лицемірів і демагогів.

Драматург показує, що по-справжньому добре працювати може лише людина з багатим внутрішнім світом, глибокою душею. Підтвердженням цьому є доля садовода Катерини, інженера Ботвинова, скульптора Тетяни в драмі «Прошу слова сьогодні», Максима в п'єсі «Спасибі тобі, моє кохання», Оленки і Кравцова в драматичному циклі «Голубі олені», «Кравцов». Лише духовно багата, глибока натура може відкрити в праці найвищу насолоду, найвищу потребу, безкорисний пошук.

О. Коломієць вважає, що кожна молода людина повинна знайти своє місце в суспільстві. Вустами молодого інженера Ботвинова — чесної і талановитої людини — автор висловлює свою точку зору на суспільну місію сучасника: «Кожна людина як промінь, повинна знайти те місце, де вона засвітиться хоч маленьким, але своїм вогнем. Уявляєш, як засяє, яким прекрасним стане величне полотно нашого життя».

По-сучасному глибоко розв'язується у багатьох творах О. Коломійця, зокрема у драмі «Прошу слова сьогодні», проблема особистої відповідальності людини за результати її праці. Ці результати, стверджує драматург, залежать не лише від професійного рівня працівника, а від його життєвої позиції, духовного багатства. Господарями країни, щоденними творцями свого майбутнього виступають у драмі інженер Костенко і скульптор Тетяна. Не про сите життя, а про те, як реалізувати свої таланти з максимальною користю для людей, мріє Костенко. Людина прекрасної душі, багатого внутрішнього світу, він прагне дарувати народам не тільки щастя, а й красу: «Я запроєктував людям місто, воно буде стояти в морі. Його вулиці котитимуть спокійні блакитні хвилі. В розчинені вікна вітер хлюпатиме солонуваті пахощі з моря. Я подарую людям місто здоров'я...»

Але, на жаль, не всі представники нашої молоді — справжні радянські люди. Є ще серед них егоїсти, брехуни, пристосованці. Драматург відверто викриває хибі молоді, глибоко аналізує причини цих хиб. Головним противником, з яким О. Коломієць веде боротьбу за особистість молодої людини, є міщанство. Хоч Велика Жовтнева соціалістична революція і знищила його дрібновласницькі й буржуазні корені, психологія і мораль міщанства, яка формувалася на протязі віків світом

власності, ще й досі живе в нашому суспільстві. Це відбувається тому, що міщанина досить важко розпізнати: він здатний до соціальної мімікрії та демагогії, вміло спекулює на лозунгах і ідеалах часу. Разом з тим сучасний міщанин з його бездуховністю, споживацькою ненаситністю, повним індивідуалізмом, здатністю до пристосуванства, кар'єризму, безпринципності, є особливо небезпечним ворогом для молоді душі, для характеру в процесі становлення. Тому драматург гаряче прагне вберегти наших юнаків і дівчат від іржі міщанства, не обминати, а вступати у двобій з ним. О. Коломієць безкомпромісно й відверто говорить і про красу, й про недоліки наших молодих сучасників. Він прагне прищепити молоді огиди до міщанської споживацької моралі, до «зручних формуліровок», поверхових оцінок, навчити ненавидіти таких пристосуванців, як Джура і Борзий, циніків і егоїстів, таких, як Крицевий, Палік.

Ще Карл Маркс зазначав, що по ставленню чоловіка до жінки можна «судити про ступінь загальної культури людини». О. Коломієць по тому, як герої ставляться до кохання, до коханої людини, нерідко перевіряє ступінь їх духовної зрілості.

Вістря його пера спрямоване як проти міщанської теорії «раціонального кохання», так і проти «нової» буржуазної теорії «вільного кохання», «сучасність» якої може привабити молодь. О. Коломієць, уникаючи декларативності, моралізаторства, гостро і водночас переконливо, спираючись на психологічний аналіз, засуджує такі теорії.

Цьому, зокрема, присвячена драма «Перший гріх». Під впливом по-міщанськи настроєної матері героїня п'єси — слабовольна, розпещена Неля — проміняла свої почуття до Миколи на уявну матеріальну забезпеченість негідника Паліка. Невчасно подав їй руку допомоги Микола. Злякавшись службових неприємностей, капітан відмовляється від Маринки. На совість молодих ліг перший в житті гріх, для стороннього ока непомітний, але тяжкий і небезпечний для молодих сердець.

Убогості й користолюбству «міщанського» кохання драматург протиставляє багатство й красу справжнього почуття. Справжнє кохання — «наче шматочок серця», стверджує Сергій з «Планети Сподівань». Але не кожна людина здатна на кохання. Людині егоїстичній, черствій і грубій, яка може витерти об квіти брудні черевики чи зламати деревце, справжнє почуття недоступне, бо воно — не випадковий дар, а складна і прекрасна праця душі. Шлях юної Роксани («Спасибі тобі, моє кохання») до свого єдиного кохання можна порівняти з шляхом казкового героя до своєї мети. Але якщо в казці діє добрий богатир, то в п'єсі через складні випробування проходить звичайна дівчина. Вона наполегливо бореться за право на почуття до такої прекрасної людини, як конструктор космічних кораблів Максим Клименко. Гідно пройшовши через усі перешкоди, справжнє кохання перемагає. Небуденні почуття героїв змальовані автором на широкому соціальному тлі. О. Коло-

мієць вимагає від молодих безкомпромісної ширості, суворо засуджуючи глибоко чужий нашому суспільству споживачький погляд на кохання.

Історію справжнього, випробуваного часом почуття, освяченого великою вірністю, розповів О. Коломієць і у драматичному циклі «Голубі олені», «Кравцов». Чисте і ніжне дівча пішло крізь лінію фронту, шукаючи коханого. Героїня п'єси винесла на тонких дівочих плечах весь тягар війни, але зберегла непорушними вірність Вітчизні і своє кохання, віру в майбутню зустріч з коханим, в близьке щастя. П'єси драматурга про кохання і вірність — це виклик дрібним душам, які з недовір'ям і зневагою ставляться до справжнього глибокого почуття; це вирок міщанському благополуччю, за яким нерідко стоїть байдужість до людей, індивідуалізм; це засудження всіляких буржуазних «теорій кохання».

Складними й нелегкими є пошуки молодими своєї життєвої стежки. Драматург говорить про це з усією відвертістю, намагаючись прищепити юнакам і дівчатам не безпідставний оптимізм, а вміння розуміти себе і свій час, ясно бачити мету свого життя, показати красу радянської людини, багатство її душі.

Список літератури: 1. Брежнев Л. І. Молодим — будувати комунізм. К., Політвидав України, 1974. 2. Волков Г. Научно-техническая революция: естествознание и обществоведение. — «Правда», 1973, 11 декабря.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Рассматривается тема молодого героя в драматургии А. Колумийца. Отмечается, что проблема воспитания молодежи особенно актуальна на современном этапе. Важная роль в решении этой проблемы принадлежит советской литературе как одному из звеньев воспитательного процесса.

П. Я. ЛЕЩЕНКО, доцент
Ровенський педагогічний інститут

Поетична творчість Олесь Гончара в роки Великої Вітчизняної війни

Літературну діяльність Олесь Гончар розпочав у 1938 р. В тогочасних періодичних виданнях «Радянська література», «Літературний журнал», «Молодий більшовик», «Піонерія», «Комсомолец України», «Соціалістична Харківщина» публікувалися його перші оповідання.

У роки Великої Вітчизняної війни Гончар вперше звернувся до віршів, кращі з яких у 1944 р. були надруковані в газеті «Советский богатырь» 72-ї гвардійської стрілецької дивізії, а в повоєнний час — у періодичній пресі: газетах «Молодь України», «Літературна газета», в журналі «Дніпро». На жаль, у ба-

гатій науково-критичній літературі не згадується цей важливий період у творчості Гончара. А саме у віршах, написаних в роки війни, відбилися теми й ідеї, розвинуті письменником згодом у прозових творах, присвячених безсмертному подвигу радянського народу в розгромі фашизму.

Однією із перших поетичних спроб був вірш «Капітан» (1942), твір художньо недосконалий, із елементами розпачу, суму. Проте в іншій поезії — «Атака», написаній у цьому ж 1942 р., автор зумів розкрити стан внутрішньої зібраності, зосередженості солдата перед наступом на ворога. Починається вірш описом фронтової обстановки, потім від свого імені поет висловлює почуття й спокій бійця перед атакою, закінчуючи твір узагальненням:

Скрегоче залізом округа,
Смертю повітря фурчить.
Я знаю той ступінь напруги,
Коли вже ніщо не страшить.

Немає ні рідних, ні любих,
Нема ні жалю, ні тривоги.
Байдужим стаєш до згуби,
Могутнім стаєш, як бог [1, с. 8].

Психологічний стан солдата перед боєм вдало передається за допомогою таких художніх засобів, як анафора, алітерація, нагнітання заперечної частки «ні», незвичне поєднання слів «святи божевілля атаки». Урочистість і піднесеність досягається порівнянням «могутнім стаєш, як бог».

Плідним для поета був 1944 р. За цей рік він написав вірші «Над Бугом», «Моя ти зоре, румунські гори», «Думи про Батьківщину», «Трансільванський марш», «Ніч у Карпатах», «Гори», «Спека в горах», «Землячка», «Плацдарм», «Рицарі», баладу «Словацький партизан». Лейтмотивом цих творів є любов до рідної Вітчизни, вірність солдатському обов'язку, щире кохання.

Високим патріотичним спрямуванням відзначається вірш «Над Бугом». Часті звертання, окличні й запитальні фігури, порівняння, анафора, алітерація, прозора символіка підкреслюють почуття туги за Батьківщиною, любов до неї:

Біла шия в разках намиста,
Наче шовк, шелестять слова.
Де ти, зірко моя промениста,
Україно моя степова? [1, с. 9].

Любов до Вітчизни, до природи, є темою ліричної поезії «Моя ти зоре, румунські гори». Ліричної схвильованості творові надають почерпнутий із фольклору образ зорі, внутрішнє римування, вдала метафора «весна знайома зелені руки підійма». наявність риторичних фігур.

Почуття обов'язку перед Батьківщиною асоціюється у поета з вірним коханням:

Моя ти зоре, високі гори
Нас не розлучать, ні!
Як вірна поміч, зі мною поруч
Ідеш ти завжди на війні [1, с. 10].

Схвильованістю, спогадами про Батьківщину, постійними думками про неї характеризується вірш «Думи про Батьківщину», який розпочинається мажорною строфою:

Здрастуй, мій сонячний краю,
Ти снішся мені і тут,
Серцем щодня я літаю
До тебе, туди, за Прут [1, с. 11].

О. Гончар у роки війни писав українською і російською мовами. В газеті «Советский богатырь» за 5 серпня 1944 р. опубліковано його вірш «Будь беспощаден»:

Если ты помнишь далекую Русь,
Если ты хочешь вернуться домой,
Будь беспощаден, товарищ, не трусь,
В жаркий вступаю бой.
Если ты слышишь пенье пшеницы
Где-то на поле твоём родном,
Если не хочешь, чтоб пьяные фрицы
Вновь разорили твой дом...
Если не хочешь опять в пожарах
Видеть у нас сорок первый год,
Видеть замученных малых и старых,
В горе твой видит народ —
Будь беспощаден. Будь ты жесток!
Выгнать их мало, их надо убить!
Иначе придут они на Восток
И вновь не дадут тебе жить [3, арк. 48].

Строфічною і рядковою анафорою, наказовими реченнями, розгорнутим періодом, умовчанням автор висловив думку мільйонів своїх воїнів-побратимів — ворога треба знищити. У такому ж плані написані й опубліковані на сторінках цієї газети твори інших поетів — О. Суркова, В. Лебедева-Кумача, С. Кирсанова, В. Брюсова, В. Маяковського, М. Светлова, С. Акимова, О. Твардовського, М. Ісаковського, Дем'яна Бедного.

Свої патріотичні почуття, свій синівський заповіт поет висловлює у вірші «Ніч у Карпатах»:

...Усе, що зберегти я зміг,
Для рідної землі:
І мою любов, і серця кров
І трепетні пісні,
Що їх складаючи, ішов
В чужій я стороні... [3, арк. 59].

Вірш побудований у формі поетичного кільця: починається й закінчується однією й тією ж строфою: в ньому чимало уточнень, градацій, умовчань. За ідейним спрямуванням та художніми прийомами з цим віршем схожий інший — «Трансільванський марш». Крім цього, обидва вірші характеризуються розширеною тематикою, інтернаціональними мотивами. О. Гончар згадує про мадярів, про дружбу радянських воїнів з іншими народами, визволеними з-під фашистського іга:

В мене кінь не буде босий —
Підкує мадяр.

Поет-воїн у своїх віршах описує просування радянських військ на Захід, високі патріотичні почуття бійців, їхнє бажан-

ня розгромити ворога й повернутися на батьківщину з перемогою. Почуття суму за рідною Вітчизною поєднується у радянських воїнів з розумінням їхньої високої визвольної місії, з готовністю перебороти всі труднощі на важкому шляху до перемоги. Вірш «В гори» закінчується характерною строфою, у якій висловлюється туга за батьківщиною, говориться про усвідомлення солдатами свого обов'язку перед Вітчизною:

А хочеться степу. Скоріше б із гір
На вольну зелену рівнину!
...Потріскані губи, запалений зір.
І в ньому — готовність іти до загибелі [1, с. 14].

Ця ж тема високого патріотичного обов'язку бійця перед своїм народом розвивається поетом і у творах «Спека в горах», «Землячка», «Рицарі».

Вірш «Плацдарм» присвячений героїці радянських воїнів, які навально «вночі підійшли до річки, форсували з ходу її», добре розуміючи, що «повороту з плацдарму нема, не настелені нам ще мости».

Глибоким інтернаціоналізмом проникнута балада «Словацький партизан». Поет оспівує героїзм, мужність, силу волі й переконаність у своїй правоті одного із товаришів по зброї, який також наближав своєю боротьбою перемогу над фашизмом. Винятковим лаконізмом, конкретністю, усіченою строфою, виразними порівняннями, елементами діалогу, дієслівним римуванням досягає автор напруженості в розвитку сюжету. Поектизації подвигу словацького партизана-богатиря, романтичній піднесеності служать також вдало використані гіперболи: «І видно було його людям далеких міст; Навшпиньки Словаччина піднялась; Заметушилась варта кругом; І чути було в цей миг, як стукає серце землі».

Великою повагою до революційних традицій угорського народу відзначається вірш «Слово про Мате Залку». Твір багатий на запитальні фігури, вставні й умовні речення, звертання, поетичні переноси, уточнення, градації. За допомогою цих художніх прийомів автор оспівує життя-подвиг героїчного сина Угорщини, гордиться ним.

Усвідомленням наступності революційних традицій, інтернаціоналізму, гордістю за життя, віддане справі соціалізму, яке й сьогодні кличе на нові подвиги, звучить передостання строфа:

Здається, він з нами йде
У гуркоті, у диму.
Ракети сяйво бліде
Стелять до ніг йому [1, с. 20].

Животворним радянським патріотизмом, оспівуванням дружби радянських народів-братів, усвідомленням високої визвольної місії нашої армії відзначається вірш О. Гончара «Брати». Реалізації авторського задуму сприяють інверсії, переосмислене використання старослов'янських слів, кільцева побудова вірша.

У ліричному вірші «На золотих парусах» уміло поєднується опис краси осені з почуттям патріотичної гордості за Радянсь-

ку країну. В далекій Угорщині поет ні на мить не забуває про свою Вітчизну:

Заберуся на саму вершину,
Подивлюся — відомо куди!
...Я сершо скажу: лети!

Лети у мою державу,
В молодий мій стомовний світ [1, с. 25].

Пізніше образ скелі з такою яскравістю й талантом буде відтворений письменником у романі «Прапороносці».

В іншому вірші «В королівському палаці» на підставі одного бойового епізоду, вдало підібраних деталей, які символізують загибель капіталістичного ладу в Угорщині, автор підкреслює торжество ідей соціалізму, високу політичну свідомість прапороносців ленінізму, їхню зневагу до бутафорії королівської влади:

Коли ми явились, нові і незборні,
В розбомблене пекло твоїх палат.
І хлопець в фуфайці, вмовившись на троні,
Чистив свій теплий іще автомат [1, с. 24].

Згодом сцена перебування радянських воїнів в королівському палаці з великою художньою силою й майстерністю буде змальована О. Гончаром у трилогії «Прапороносці».

Завершується поетична творчість О. Гончара періоду Великої Вітчизняної війни віршем «Майстер». Автор зумів передати любов колишнього солдата до праці, захоплення мирним трудом, від якого його відірвала війна. Тепер воїн-переможець із запалом взявся за відбудову:

Він свого не забув ще полка,
Полкових ще підметок не стер,
Козирнути ще може рука,
Коли мимо йде офіцер.

Ще гаряча заб'ється кров
У високім гулкім мосту.
Це господар, не гість прийшов,
Доведе він усе до ладу.
День відо дня він ферми зшива,
Як зшивали його лікарі.
Над ним ферма неначе жива,
Застогнавши, дрижить угорі [2, с. 96].

Прапороносець ленінських ідей, гвардієць праці, продовжує боротьбу уже на мирному фронті, де він трудиться з таким же завзяттям, з яким нещодавно громив фашистську нечисть. Поезії О. Гончара, написані в роки Вітчизняної війни, свідчать про різнобічність письменника, його патріотизм, намагання оперативно відгукуватись на злободенні питання. Незважаючи на те, що у деяких віршах чимало прозаїзмів, невправних речень, що написані вони з приводу якоїсь конкретної події і не завжди містять узагальнення, ці поезії зберігають пізнавальне, виховне й естетичне значення. Вони важливі тим, що письменник

продовжував шліфувати своє перо, намагався піднімати актуальні питання життя радянського народу тих часів. Поетичні твори О. Гончара, написані у перервах між боями, були початком значних художніх полотен, заготовкою до великої теми про всесвітньо-історичний подвиг радянського народу у боротьбі з фашизмом, теми, яку письменник так блискуче реалізував у своїх пізніших творах про подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

У середині 1946 р., коли в періодичній пресі друкувалися вірші О. Гончара воєнних років, у четвертому та п'ятому номерах журналу «Україна» була опублікована новела «Модри Камінь», в дніпропетровській обласній газеті «Зоря» за 10 липня — новела «Співачка», а у сьомому-восьмому номерах «Вітчизни» за 1946 р. опубліковані знамениті «Альпи». Усі ці прозові твори чарують своєю викінченістю, майстерністю, художньою зрілістю. Вони були продовженням поетичних творів О. Гончара, ввібравши ряд епізодів, на матеріалі яких написані вірші, і свідчили про те, що в українську радянську прозу прийшов великий поет, блискучий майстер художнього слова.

Список літератури: 1. Гончар Олесь. Твори. У 4-х томах. К., Держлітвидав, УРСР, 1960. 2. «Дніпро», 1946, № 9. 3. Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 591, оп. 467389, спр. 1.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

На основе архивных и малонизвестных материалов дается оценка поэтическому творчеству О. Гончара военных лет, делается вывод, что его стихотворения стали поэтическими зарисовками к большой теме, так блестяще реализованной писателем в знаменитых «Знаменосцах».

Г. М. ЖУК, інспектор шкіл
Зборівський районний відділ народної освіти

Художня проза Василя Лозового

Тема возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі і соціалістичного будівництва на цих землях у нашій літературі освоєна уже ґрунтовно. Йдеться, передусім, про твори цієї тематики П. Козланюка, Я. Галана, В. Беяєва, І. Цюпи, Є. Куртяка, Р. Іванчука, Т. Мигаля та інших письменників. Соціалістичні перетворення в західноукраїнському селі стали провідною темою і в творчості Василя Лозового.

У літературі Лозовий заявив про себе майже тридцять років тому. Агроном за фахом і письменник за покликанням, він показав себе добрим знавцем життя і побуту села, психології селянства, істориком і дослідником процесів, які відбувалися на західноукраїнських землях. Учасник здійснення колективі-

зації в західноукраїнському селі, він був свідком утвердження Радянської влади, мав можливість спостерігати зміни, що відбувалися у свідомості населення під впливом нових соціальних відносин. Все це допомогло письменникові дати глибокий соціально-історичний аналіз подій, достовірно відтворити бачення і пережите, створити індивідуалізовані художні образи.

Народився Лозовий (Михайло Миколайович Ходаківський) 21 листопада 1911 р. у Ровно в сім'ї поштового службовця.

Як представник прогресивної української інтелігенції, Лозовий скуштував гіркоти безправ'я, політичних утисків, яких зазнавали трудящі Західної України в роки окупації буржуазно-поміщицькою Польщею. Щоб заробити на прожиття, довелося перепробувати багато робіт, виконувати іноді найчорніші, найменш оплачувані.

З перших днів після встановлення Радянської влади у вересні 1939 р. на західноукраїнських землях почалося нове життя. Працюючи у Зборівському райземвідділі на Тернопільщині, Лозовий бере активну участь в організації перших колгоспів, наполегливо вчиться. У 1941 р. поступив на заочне відділення філологічного факультету Львівського державного університету, але завершує освіту тільки після війни.

У літературу Лозовий прийшов у післявоєнний період. У журналі «Радянський Львів» за 1949 р. були надруковані його перші твори-нарис «Записки агронома» та «Без хлопа і без пана». Обидва твори присвячені темі колгоспного будівництва в західних областях України у 1939—1941 рр. Цікава дальша доля нарису «Записки агронома». Письменник переробив його у повість, і до десятиріччя возз'єднання західноукраїнських земель в кінці 1949 р. цей твір виходить під назвою «В долині Стрипи» у видавництві «Радянський письменник», а через рік — у видавництві «Радянська Україна». Тоді ж повість була надрукована в журналі «Новый мир», а у 1951 р. до Декади українського мистецтва і літератури в Москві вийшло нове видання цієї повісті російською мовою.

Незважаючи на окремі недоліки, перша повість письменника привернула увагу читачів і критики.

Насамперед, актуальністю розгорнутої у творі теми та глибиною її опрацювання. Автобіографічна в своїй основі, повість правдиво відтворює суспільні процеси, які відбувалися в західних областях республіки в період від вересневих днів 1939 р. до початку війни із фашистською Німеччиною. Це повість про людей нового колгоспного села, про піонерів колгоспного руху.

Злиденним і безпросвітним було життя бідняків села Яруг до визволення. Приватновласницьке суспільство прирікало селянина на нуждення існування, калічило його духовно. Радянська влада принесла трудящим визволення. Трудівники села одними з перших в районі організували в своєму селі колгосп.

Ініціатором колгоспного руху в районі став Гринь Мочевус. Його образом письменник переконливо показує, як пробуджу-

ється творча енергія у людей, розвиваються таланти народу. Нове соціалістичне ставлення до праці сприяє всебічному розвитку колгоспників.

Під впливом більшовицьких ідей відбуваються також докорінні зміни в свідомості західноукраїнської інтелігенції. Агроном Савчук, як і тисячі йому подібних, не міг одержати роботи за буржуазно-поміщицького ладу, хоча і мав освіту. Після визволення він міг займатися улюбленою справою. Молодий агроном усвідомлює, що перед ним розкрилося широке поле діяльності.

Савчук ще не зовсім добре розуміє все нове, що прийшло у його життя, але намагається зрозуміти його якнайглибше і якнайшвидше. Так поступово формується інтелігент радянського типу, радянський працівник, життя якого сповнюється цікавим, багатим змістом.

У повісті «В долині Стрипи» Лозовий показав напружену класову боротьбу у західноукраїнському селі. Успіхи колективізації викликають шалену лютю у куркульських елементів і вони вдаються до терору, залякування трудящих, шкідництва, але жодні їх намагання не можуть зупинити переможну ходу нового.

Згодом письменник опублікував ще дві повісті — «Пісня землі» (1952) і «Село під горою» (1958). Це твори, в основі яких лежать конфлікти між старою приватновласницькою мораллю і новою соціалістичною свідомістю колгоспників. Письменник сміливо викрив недоліки, показав труднощі, неминучі в процесі будівництва нового життя.

Майстерність Лозового як письменника зростала від твору до твору. Наступні його повісті — «Сонце недалеко» (1959), «Що відстоялося в серці» (1965) — були побудовані на автобіографічних матеріалах і свідчили про своєрідний підхід автора до розв'язання складних тем. Головною темою був показ впливу ідей Великого Жовтня на революційний рух трудящих Західної України.

На прикладах життя героя повісті «Сонце недалеко» Петра Поліщука та оповідача із повісті «Що відстоялося в серці» простежуються тернисті шляхи західноукраїнської молоді до правди в жахливі роки польсько-шляхетського гніту. Вона долає чимало труднощів, її чекають сумніви, помилки і невдачі, але у підсумку вона усвідомлює, що дорога до щастя — у невпинній боротьбі за нього.

Не цурався письменник і малих прозових форм, зокрема, він зарекомендував себе як добрий нарисовець. У 1954 р. вийшла збірка нарисів Лозового «На боржавських полонинах», а в 1974 р. — збірка спогадів і нарисів «Від Горині до Пруту», у яких показані величні зміни, що сталися в житті західноукраїнських трудящих після возз'єднання.

Тема утвердження колгоспного ладу, становлення нових соціалістичних відносин на західноукраїнських землях тісно по-

в'язана із темою викриття українського буржуазного націоналізму. Кращою книгою Лозового цієї тематики є збірка оповідань «Про що шумів поліський бір» (1963). Великий життєвий досвід, знання подій дали письменникові змогу створити талановиті оповіді, правдиво, пристрасно і гнівно розповісти про злочини, які чинили українські буржуазні націоналісти на Поліссі. Книга виносить суворий присуд зрадникам народу, таврує їх ганьбою.

Найзначнішим твором письменника є його роман-трилогія «Колосу треба налитися», який вийшов друком у 1972 р. Роман охоплює період від возз'єднання західноукраїнських земель у 1939 р. до перших післявоєнних років — часу утвердження і зміцнення колгоспного ладу, розвитку соціалістичного будівництва на цих землях.

Події твору відбуваються на Волині і в Галичині. Але основне місце дії — невелике село Малі Підліски, що розкинулося у передгір'ї Карпат. Головні і побічні сюжетні лінії трилогії так чи інакше пов'язані із вихідцями з цього села.

Увага письменника зосереджена на зображенні складного і суперечливого шляху, яким проходять його герої. Їхнє особисте життя та історія країни у романі тісно переплетені. На долі персонажів помітний вплив подій великої суспільної ваги.

Художнім досягненням письменника є створення образу селянина-трудівника Івана Зарічного, який складним шляхом прийшов до розуміння історичної правди і знайшов своє місце серед будівників нового життя. Мужницький філософ, до якого люди в скрутні хвилини йшли за порадою, він сам іноді потребував поради і підтримки. У цьому образі втілені кращі риси західноукраїнського селянина-хлібороба.

Письменник переконливо показав керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії у всіх перетвореннях на західноукраїнських землях. Вона згуртовувала і мобілізувала народні маси, проводила титанічну роботу по вихованню борців за народну владу.

У трилогії яскраво змальовані образ комуністів — члена КПЗУ Миколи Савуляка, секретаря райкому партії Стратона Калістратовича Коломійця.

На долю Савуляка випали важкі випробування. Це образ комуніста, у якого за плечима значний досвід підпільної роботи. За розповсюдження листівок, поширення правди про Радянський Союз польська дефензива запроторила його у тюрму, скуштував він і Берези Картузької. Пережив Савуляк жахливу сімейну трагедію — вбивство націоналістичними вироками дружини і двох маленьких дітей. Та сувора школа життя, яку пройшов Савуляк, не похитнула його, а ще більше загартувала. Навіть у важкі хвилини відчаю і душевних потрясінь він зберігає вірність комуністичним ідеалам.

Великий досвід радянської та партійної роботи й у Коломійця, що пройшов шлях від голови сільської Ради до голови

обласного виконавчого комітету. Ніколи його не покидала здатність критично оцінювати події із позицій сьогодення, потреба вчитися у мас, спиратися на їх досвід. Чуйністю, вмінням розбиратися у складних життєвих обставинах цей керівник заслужив повагу у людей. Вони вбачають у ньому свого наставника, вихователя.

Нове життя відвойовувало право на існування в умовах гострих класових зіткнень, у боротьбі з класовим ворогом. Відтворюючи всю складність класової боротьби, письменник послідовно стверджує думку про великий гуманізм радянського суспільного ладу.

Викликає симпатію образ Грицька Цимлика. Колишній наймит куркуля Паращука, він все своє життя намагався вибитися із злиднів, одружитися і зажити життям чесного сільського трудівника. Коли у рідне село Цимлика прийшла Радянська влада, наділили цьому батракові панської землі, дали йому безплатно хату. Раніш осміюваний і паплюжений, тепер у колгоспі за чесну працю заслужив Цимлик повагу у людей. Спала націоналістична полуда з очей колишнього оунівця, бо відчув він, що право і правда на його боці, що Радянська влада захищає його інтереси. І не дивно, що такою звірячою ненавистю і злобою до Грицька Цимлика, Зенона Турчина, Івана Зарічного, Модеста Войтовича, Миколи Савуляка та інших чесних трудівників палають Гілярко і Бірчак, Кархут і Хмара, Давидяк і Безпалько — запеклі націоналістичні бузувіри. Як мильна бульбашка лопається міф про так зване «антинімецьке підпілля», губляться рештки впевненості та віри, розвіюється націоналістична романтика у тих, хто спочатку не зорієнтувався в складній політичній обстановці і був втягнутий у націоналістичний рух. Зваблений націоналістичними гаслами, запаморочений ідеями націоналізму, стає на хибний шлях син Івана Зарічного Мирон. Його, чесного і скромного сільського хлопця, жовтоблакитні продайдуші зуміли отруїти націоналістичною блекотою, і потрібен був досить довгий час, щоб юнак переконався у хибності того шляху, на який ступив, і зрозумів, на чиєму боці правда.

Творчий доробок Лозового відомий широкому колу читачів. Деякі з його творів перекладені російською мовою і стали надбанням багатонаціональної літератури народів Радянського Союзу. Приємною подією для шанувальників творчості письменника був вихід у світ наприкінці 1975 р. у видавництві «Советский писатель» трилогії «Колосу треба налитися». Читачі всіх братніх республік нашої країни одержали книгу, яка містить художній літопис західноукраїнського села передвоєнного часу, грізних років Великої Вітчизняної війни і періоду соціалістичного будівництва у повоєнний час.

Кращі твори Лозового засвідчують ідейну зрілість цього письменника, вміння його будувати цікавий сюжет, художньо досліджувати складну епоху. Вони виховують справжніх гро-

мадян Країни Рад, стійких і непримирених до будь-яких проявів буржуазної пропаганди.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Художественная проза Василя Лозового, в частности повести «В долині Стрипи», «Сонце недалеко», «Що відстоялося в серці», сборник рассказов «Про що шумів поліський бір», роман-трилогія «Колосу треба налитися» являются исследованием глубоких изменений в психологии западноукраинских трудящихся под воздействием новых социалистических преобразований. Некоторые произведения писателя переведены на русский язык.

Т. Г. ТРЕТЯЧЕНКО, молодший науковий співробітник
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР

Перекладна художня проза Лесі Українки

Леся Українка як перекладачка уславила своє ім'я не лише перекладами з Г. Гейне, А. Міцкевича, Ади Негрі, а й перекладами прозових творів різних часів і народів. Окремі прозові переклади письменниці коротко характеризуються, а переважно лише згадуються в працях сучасних дослідників її творчості*. Ще попереду ґрунтовне наукове дослідження, в якому б теоретично осмислювались ідейно-естетичні перекладацькі засади Лесі Українки в історичному зв'язку з українським перекладом. Принципове значення такої роботи має встановлення дати, мети й обставин здійснення перекладів, їхньої подальшої літературної долі. Нашою метою є оглянути в хронологічному порядку всі відомі сьогодні прозові твори, перекладені Лесею Українкою.

Перекладацька діяльність Лесі Українки в художній прозі почалась з «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Гоголя. Переклад був здійснений спільно з братом Михайлом. Наведемо нові підтвердження цього факту. 20 вересня 1884 р. Олена Пчілка з Колодяжного надіслала редактору журналу «Зеркало» досить цікавого в літературному відношенні листа, в якому зазначала, зокрема, й таке: «Як Вам відомо, наші українські твори так як і зовсім не мають ходу у себе дома, або, коли й мають,

* Див.: Бабишкін О., Курашова В. Леся Українка. Життя і творчість. К., Держлітвидав УРСР, 1955; Міщенко Л. І. Переклади Лесі Українки. — «Радянське літературознавство». 1957, № 3; Дун О. З. До питання про зв'язки Лесі Українки з російськими видавництвами. — У кн.: Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. К., Вид-во АН УРСР, 1956; Погребенник Ф. П. Леся Українка і зарубіжні літератури. — «Радянське літературознавство». 1971, № 2; Журавська І. Ю. Леся Українка та зарубіжні літератури. К., Вид-во АН УРСР, 1963 та ін.

то такий черепащачий, що не тільки енергія, але й просто терпіння пропадає в безталанного автора, поки він щось своє побаче у світі. Для того раз у раз думається, чи не можна було б прилучитись з тими нещасливими «творами» до ваших львівських видавництв... Щоб Ви могли судити о цілій справі, я на всякий случай перелічу Вам *все*, що маю готового до друку: *три переклади з Гоголя* («Пропаша грамота», «Зачароване місце», «Женитьба»); переклад 3-х глав «Іліади» Гомера (гекзаметром); далі ще переклад цілої окремої книжечки — «Гуллівер» Свіфта («Подоріжжя в край ліліпутів» и д.)...» *. На підставі цього листа можна твердити, що на осінь 1884 р. переклади з Гоголя «Пропаша грамота» і «Зачароване місце» вже були виконані. Олена Пчілка не називає тут їх авторів, бо для львівського адресата вони ще не були авторитетні. Це вона зробила у пізнішому листі (13(25) лютого 1892 р.) до О. Огоновського, подаючи біографічні дані свої і дітей [9, с. 86]. Леся Українка у відомих нам документах ніколи не поверталась до цього перекладу, а з боку Михайла знаходимо натяк на нього в листі до сестри аж у 1897 р. Сповіщаючи про виконаний разом з дружиною (Ол. Судовщиковою) переклад «Метеорології» Фр. Вальдо з англійської мови, М. Косач додає, маючи на увазі друковану уже книжку: «Нічого, порядно виглядить. Перша Шурина, друга моя книжка (все я у спілці, коли-то сам виступлю)» (ф. 2, № 492). Як відомо, переклад з Гоголя вийшов під назвою: «Вечорниці» (оповідання М. Гоголя) перек. Михайла Обачного і Лесі Українки під ред. Олени Пчілки заходом М. Ткаченка». Але особливого резонансу громадського чи критичного книжечка не мала, бо весь тираж залишився лежати в друкарні. Про це свідчить згаданий лист Олени Пчілки до О. Огоновського. Власне, сталося те, що й передбачав І. Франко і про що він писав Олені Пчілці 29 жовтня 1885 р.: «Видання... немає ніякої шанси розійтись, бо ті оповідання, котрі в ньому поміщені, вже по кілька раз у нас були перекладені і друковані. Хіба що Ви мали б надію перевезти цю книжечку в Росію» (ф. 3, № 110). Але переправити весь тираж перекладеної російської книжки українською мовою в Росію з огляду на цензурну заборону перекладів було неможливо. Переклад був для молодих письменників найкращим способом глибокого проникнення в світ гоголевого образного мислення.

З новою силою потяг до перекладацької діяльності спалахнув у Лесі Українки з виникненням у колі молодих літераторів гуртка «Плеяда» ідеї створення українською мовою бібліотеки світової літератури. Як свідчить лист письменниці до Михайла Косача (26—28 листопада 1889 р.), вона мала намір перекладати зі Свіфта, Короленка, Гаршина. Більше того, в цьому ж листі Леся Українка писала: «З викінчених перекладів я маю

* Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Відділ рукописів, ф. 100, № 1957. Далі номер фонду і одиниці зберігання зазначатимемо в тексті.

«Життя і філософські думки Пінгвіна» пані Сталь... «Гуллівера» я перекладала з перекроєного для дітей видання і вважаю його нікуди не судним (згадаймо цитований вже лист Олени Пчілки до редактора «Зеркала». — Т. Т.). Берусь перекласти всі чотири подоріжжя Гуллівера, тепер вийшло нове повне видання, і ми в Одесі куїли перший том («Ліліпути і Велети») [8, т. 9, с. 26].

Передусім щодо «Життя і філософських думок Пінгвіна». Згадки про цей переклад знаходимо в листах Олени Пчілки і в пізніших спогадах сестри письменниці Ольги. Так, в листі до О. Огоновського (13(25) лютого 1892 р.) Олена Пчілка, повідомляючи про творчий доробок дочки, сповіщала: «А ще лежить готовий переклад повісті m-me Сталь «Пінгвін» [9, с. 86]. А Ольга Косач-Кривинюк згадувала, що, навчаючись у Холмі в гімназії, Михайло привіз Лесі книжку, що звалася «Животные», збірку сатиричних оповідань пані Сталь та інших французьких письменників у російському перекладі, і з неї Леся переклала «Життя і філософські думки Пінгвіна».

Однак серед творів Ж. де Сталь немає згаданої повісті. В другій половині минулого століття під псевдонімом П. Ж. Сталь виступав французький дитячий письменник і журналіст П. Ж. Етцель, відомий у нас також співробітництвом з Марком Вовчком. Можна гадати, що саме він і був автором повісті про Пінгвінів, яку переклала Леся Українка. Цілий текст згаданого перекладу до нас не дійшов. В архіві письменниці зберігається початок його (ф. 2, № 910), який дає уявлення про характер цього алегоричного твору.

У повісті для дітей поставлена в абстрактно-гуманістичному плані проблема «людина і світ». Автор має намір переконати читачів у тому, що людині потрібні не безмежні дива великого світу, сповненого зла і насильства, а доброзичливість, мир і доброта. Переклад «Життя і філософських думок Пінгвіна» належить до перших проявів інтересу юної письменниці до філософського осмислення проблем, яке ставило перед літературою життя, до алегоричного письма. Цей переклад в її творчості був також одним з перших заходів у розширенні тематичних горизонтів української літератури. Відлуння ідей, що утверджувалися в повісті «Життя і філософські думки Пінгвіна», знаходимо в пізніших творах і листах Лесі Українки. Так, пристрасним пафосом протесту проти мілітаристської політики перейнятий такий оригінальний прозовий твір Лесі Українки, як філософсько-алегоричний нарис «Примара». А описуючи сестрі Ізидорі враження від перебування в Сан-Ремо, вона з прикрістю відзначала: «Сьогодні ми компанією їздили на один з тих пароходів, великий військовий, що зветься «Dandolo»... Ми оглянули увесь парохід, бачили масу гармат та револьверів, та мітральєз і т. і., аж прикро було дивитись, що стільки-то всього того видумано і нагромаджено, щоб стріляти людей...» [8, т. 10, с. 78]. Та, безумовно, не лише конкретні виступи проти

конкретних проявів насильства над людиною свідчать про дійовий гуманізм письменниці, який ввібрав в себе і абстрактні начала гуманізму, — вся її творчість була підпорядкована одній меті — боротьбі за звільнення людства від усякого поневолення.

Інші прозові переклади Лесі Українки періоду «Плеяди» невідомі. Можна думати, що окремі з них до нас не дійшли. Адже сама письменниця в листі до М. Павлика 28 липня 1891 р. сповіщала: «Я вже думаю, чи не стати мені присяжним українським перекладачем? Та, почасти, я вже й так ним сталася, — моїми перекладами, що лежать десь по кутках, можна б уже починати гать гатити, тільки що багато між ними полови, то нехай собі пропадає» [8, т. 9, с. 77]. Певно, не дійшов до нас і переклад «Гулливера» Дж. Свіфта, про який згадує Леся Українка в цитованому вже листі. А перекладу з нового видання Свіфта вона, мабуть, і не робила. М. Косач з приводу його висловив таке міркування: «Що ж до «Гулливера», то хто його знає, як з ним бути, боюся я його, як ближче приглядівся. Трудна мова у послідніх частинах. Все вищого шару думки і ідеї, а се річ не така легенька» (ф. 2, № 486, лист від 28 жовтня 1890 р.). У цьому ж листі М. Косач, активний учасник «Плеяди», висловлює й міркування щодо першого тому проектованого видання бібліотеки світової літератури (до нього мала увійти лірика Гейне у перекладі Лесі Українки і М. Славинського). «Мені здається, слід би почати друк, не гаючись, щоби на різдво поспіла книжка... Заголовок хутчій усього буде «Бібліотека перекладів». Це вгорі, нижче автор, далі твір і, нарешті, перекладач...» Перешкод до здійснення планів та намірів «Плеяди» щодо «Бібліотеки перекладів» постало чимало, і вийшло лише кілька перекладних книг та перекладів окремих творів у журналах (Лесі Українки, В. Самійленка, Михайла Обачного та інших).

Нове піднесення перекладної прозової діяльності Лесі Українки припало на початок 900-х років. Воно було викликане не лише наміром збагатити рідну літературу ідеями та образами світової літератури, а й значною мірою — завданнями революційно-демократичної та соціалістичної пропаганди. Цим пояснюється переважне звертання Лесі Українки до злободенних творів письменників-сучасників, а також перекладання не лише українською, а й російською мовою. У своєму повідомленні хочемо висловити два гіпотетичні міркування щодо перекладацької діяльності Лесі Українки періоду співробітництва її в журналі «Жизнь».

Працюючи над статтями для цього журналу, Леся Українка вивчила чимало періодичних зарубіжних видань. У французькому журналі «*Écho de la semaine politique et littéraire. Revue populaire, illustrée paraissant le dimanche*» її увагу привернуло оповідання, у якому в карикатурному вигляді відтворювався випадок з життя російського селянина та й саме це життя. Леся Українка перекладає оповідання російською мовою під за-

головком «Ух! Волки!», додаючи до цього перекладу таку примітку:

«Много говорится об интересе французов к русской литературе и жизни. Действительно, французы не только переводят произведения русской литературы, но и сами пишут повести из русской жизни. Но каково в большинстве случаев это знакомство с русской жизнью, — о том можно судить по предлагаемому рассказу из русской жизни, принадлежащему перу французского литератора Жоржа д'Эспардеса и напечатанному в парижском журнале «*Écho de la semaine*». В рассказе этом так много забавного, вытекающего из самых странных понятий автора о русской жизни, что все повествование обращается для нас, русских, из драматического в комическое. Нельзя сказать, чтобы автор вовсе ничего не знал о России, о жизни русского народа, — он кое-что слышал, знает даже кое-какие русские слова, которые помещает даже без перевода (*le moujik, la baba, le roméschtchik, la bagunia, la chsuba, les onouctchis, la pliassowaia*), но это знание переплетается у автора с самыми грубыми промахами, делающими рассказ смешным. Достаточно указать, что приводимое в подлиннике слово *pliassowaia* автор поясняет — *chaunt d'exil et de pauvreté* *.

Все остальное читатель увидит из перевода, который должен был отразить все странности содержания и стиля подлинника». Текст перекладу і примітка перекладачки в чистовому автографі зберігаються в архіві письменниці (ф. 2, № 907).

Дійсно, все в цьому оповіданні викazuje невігластво автора щодо предмета зображення: і надумана екзотичність сюжету (селянин з сином їде в місто за різним крамом, на зворотному шляху на них нападає зграя вовків; селянин, щоб врятуватися, кидає вовкам дитину і остаточно божеволіє), і імена персонажів (мужичок — «Стацевско», його син — «Попов», жінка — «Ківкін»), і підкреслена якась небувала їхня побожність («Мужик честный человек. Он занимается сапожным ремеслом. Он ходит в церковь, никогда не ругается. Крестится, когда встречается похоронную процессию, молится каждый вечер и знает, что если его рука взнуздывает лошадь, то ему помогает бог» (ф. 2, № 907) і переповненість оповідання найнеймовірнішими деталями.

Оповідання витворене на підставі поширених в Європі обивательських уявлень про релігійність, патріархальність, дикість народів Росії, що їх підхоплювала низькопробна поточна белетристика. Це викликало зрозумілий протест Лесі Українки і намір публічно висміяти таку белетристику.

В «*Bibliographie de la littérature française de 1800 a 1930*» (Париж, 1933 р.) прізвища Ж. д'Еспардеса не знаходимо. Натомість ця бібліографія подає відомості про творчість письменника Ж. д'Еспарбе (*Esparbés Georges d'*). На нашу думку, він і був автором горезвісного оповідання.

* Песнь изгнания и бедности (франц.).

Успішне співробітництво в журналі «Жизнь» збудило в творчій уяві Лесі Українки багато планів і намірів. Один з них був написати про німецького письменника Людвіга Якобовського (1868—1900) і його стосунок до «німецької модерни». Одержавши від Ольги Кобилянської смутну звістку про його передчасну смерть, Леся Українка хоче ґрунтовніше приступити до здійснення цього наміру, просить у Кобилянської матеріалів про Якобовського. «Шкода чоловіка, бо талановитий був і симпатичний, і не час би ще йому вмирати», — з сумом додала Леся Українка [8, т. 9, с. 429]. Вона познайомилась з Л. Якобовським у Берліні 1 червня 1899 р. Ця зустріч поклала початок досить тісним контактам між письменниками. Л. Якобовський запросив Лесю Українку до участі в редагованому ним журналі «Die Gesellschaft» і у збірці перекладів українських оповідань, які він видавав. Леся Українка тут же відгукнулась на запросини. У жовтневому випуску журналу за 1900 р. були надруковані її оповідання «Ein Brief ins Weite» і вірш «To be or not to be?», автопереклади письменниці, як вважають дослідники [1, с. 111—113]. Для німецької збірки оповідань Леся Українка переклала «Голосні струни». Свій переклад вона надіслала О. Кобилянській, прохаючи відредагувати його й передати упоряднику. Переклад «Голосних струн» був, напевно, ґрунтовно перероблений О. Кобилянською і надрукований у журналі «Ruthenische Revue» (1903, № 9, 10) під назвою «Das Lied ohne Worte» за її підписом (збірці українських оповідань німецькою мовою не судилось побачити світу).

Як видно з листів Л. Якобовського до О. Кобилянської, німецького письменника цікавила думка Лесі Українки про його твори, і він просив О. Кобилянську познайомити з ними її товаришу [див. 4, с. 147—149].

Плідне співробітництво Лесі Українки з Л. Якобовським пояснюється насамперед певною спільністю ідейно-естетичних поглядів обох письменників. В цьому переконують і переклади оповідань Л. Якобовського «Духи» і «Как я раз боженьку был», що зберігаються в її архіві (ф. 2, № 911). Перекладам передуює невеличка передмова — чистовий автограф Лесі Українки. В текстах, писаних рукою К. Квітки, є виправлення письменниці, підписані вони криптонімом «L. Z.», за яким, на нашу думку, криється сама Леся Українка. Підставою для такого висновку є логіка її інтересу до творчості Л. Якобовського, увага та повага до нього. Але таємниця цього криптоніму ще вимагає розкриття.

Переклади творів Якобовського Лесею Українкою не були надруковані, але ідейна спрямованість їх близька звучанню її оригінальних творів. Так, лейтмотивом перекладених оповідань є підкреслений непримиренний класовий антагонізм в буржуазному суспільстві. Цей лейтмотив, як і дійовий демократизм автора, особливо імпонував Лесі Українці. Саме ідеї одвічного антагонізму трудящої людини і панства стали провідними в її

оповіданнях «Над морем» (1898), «Приязнь» (1905) і в багатьох поетичних творах.

В обох перекладених оповіданнях Л. Якобовського класова непримиренність вривається в сентиментально-ідилічні людські відносини і руйнує їх. Складається враження, що автор навмисно штучно вибирає такі ідилії, щоб підкреслити ідею: ніякі доброчесності — ні віра в бога, ні кохання до жінки не встоять перед всевладною силою непримиренності пролетаря й аристократа, експлуатованого й експлуататора.

Намір активно зайнятися перекладною белетристикою у Леся Українки визрівав у 1902 р. у Сан-Ремо. Вона веде через Ольгу Косач переговори з видавничою «фірмою» Марії Малих, вступає згодом у творчий контакт з видавництвом «Донская речь». На початку 1902 р. тут же в Сан-Ремо Леся Українка вдається до перекладу з італійської літератури. Для цього вже обирає останню книгу «La согосса di tutti» («Екіпаж для всіх») одного з найпопулярніших на той час письменника Едмондо де Амічіса. Амічіс, переконаний демократ і гуманіст, поборник соціалізму (хоча й зводив його до просвітительства), відстоював реалістичне спрямування в італійській літературі останньої чверті XIX ст., намагався показати соціально зумовлені життєві явища. Взаємоповага і письменницька зацікавленість поєднувала Е. де Амічіса і Максима Горького. З книжки «Екіпаж для всіх» Леся Українка вибирає для перекладу окремі розділи. В одному з перших (в оригіналі названий «Дві дитини») автор пояснює свій задум: «Нарешті мета моєї книжки ясно визначилась мені в думці: записувати цілий рік, день за днем, те, що бачитиму в трамваї, спинаючись більше на видатніших особах, що стріватиму частіше, виявляти відносини і взаємний вплив різних помішаних меж собою суспільних класів, не нарушаючи правди для жодного заміру» (ф. 2, № 905). Перекладений з цієї книжки розділ під заголовком «Першого мая» Леся Українка надсилає з Сан-Ремо до львівського журналу «Воля», де він і був надрукований 15 червня 1902 р.

«Першого мая» пройняте гостроактуальною ідеєю єдності пролетарів усього світу, тавруванням обивательського боягузства і несе в собі сильний заряд оптимізму. І в цьому творі, і в інших, перекладених Лесею Українкою, значний елемент публіцистичності, та письменниця вважала це за можливе і бажане, адже її художні переклади, як і суспільно-політичні, мали і агітаційно-пропагандистську мету. Твір Амічіса, сповнений філософських роздумів, психологічних зарисовок, відповідає також новим віянням в українській прозі, які Леся Українка розвивала як оригінальними творами, так і перекладами.

Леся Українка обіцяла редактору журналу «Воля» з дороги додому (з Сан-Ремо) ще надіслати «дальші переклади з де Амічіса. Однак більш нічого про них невідомо. Правда, в архіві письменниці є вже згадуваний переклад розділу «Дві дитини», який до друку не був надісланий.

Натомість, повертаючись з Сан-Ремо до Одеси, Леся Українка займається перекладом оповідання Розенбаума «Великдень у тюрмі». Вона планує його також до журналу «Воля» і надсилає текст перекладу разом з листом до редактора журналу. В листі зазначає таке: «...Посилаю Вам переклад новелки п. Розенбаума. Він просив, щоб йому потім одіслати сей переклад, як тільки буде вже манускрипт непотрібний в друкарні, бо він хоче поробити зміни в російському тексті відповідно моїм поправкам в перекладі. Його адреса: United States (America), New York 171 E. Brodway (East), M. Rosenbaum. Будьте ласкаві зробити так, як він просить. Коли б до «Волі» ся новела не надалася, то автор просить віддати її «Молодій Україні» [8, т. 10, с. 84]. Думка про переклад новелки п. Розенбаума мимоволі висловлена Лесею Українкою двозначно. Чи вона перекладала твір Розенбаума, внівши при цьому свої поправки у текст перекладу, чи поправила чийсь переклад — поки що з цілковитою певністю сказати не можна. Особа Розенбаума в літературному оточенні Лесі Українки з'ясована що недостатньо.

Оповідання «Великдень у тюрмі» створене в ліричному ключі, що імпонувало Лесі Українці як прозаїку. Це твір-настрій, який передається суцільним монологом ув'язненої дівчинки-революціонерки; твір, породжений актуальними завданнями часу, покликаний запалити таким же настроєм — щирістю революційної відданості, вірою в перемогу над тиранією — читацьку масу. В медитаційну оповідь героїні органічно вписані публіцистичні відступи, що посилювали агітаційне звучання твору. «Я лягла на ліжко і заплющила очі. Все те страшне лихоліття, що панує на світі, стало передо мною у всій бридоті, у всій нелюдській жорстокості...

Хтозна, може се вже в нас переддень сеї хвилини. Десять літ — довгий час. Може пригнічені, поневолені маси вже досі встигли проїнятися розумінням своєї великої історичної місії. Хтозна, чи не здійсме вже хутко дужу руку робочий люд і весь оцей лад, сее пекло, де гине все чесне, величне, одважне, обернеться внівець» [5, с. 114—116]. Через кілька років Леся Українка, щоб виразити окремі проблеми життя і боротьби в революційну добу, напише свій монолог ув'язненого революціонера — оповідання «Помилка». «Великдень у тюрмі» був надрукований у львівському журналі «Молода Україна», 1902, № 4 без підпису перекладача, автор підписаний криптонімом М. Р.

В наступних (5, 6, 7) випусках цього журналу був вміщений переклад «Старої Ізергіль» Максима Горького (першого і третього розділів — про жорстокого Ларру і серце Данко) також без підпису перекладача. З ініціативи редакторів та упорядників четвертого тому зібрання творів Лесі Українки (1954 р.) цей переклад став приписуватися Лесі Українці. Підставою для цього були «аналіз мови перекладу та зіставлення фактів».

Згідно з цим аналізом, переклад ніби «рясніє словами і епітетами, особливо характерними для мови Лесі Українки, наприклад «гук», «ярий», «блакитний». Проте всі ці слова вживані й раніше у творчості Гребінки, Шевченка та інших письменників [6, т. 2, с. 190, 196]. «Стара Ізергіль» вважалася перекладом Лесі Українки й тому, що письменниця співробітничала в журналі «Молода Україна», і тому, що ніби, «як правило, прозові переклади редакція завжди вмішувала в підвалі, причому перший подавався без підпису, а безпосередньо за ним — вірш з прізвищем автора над текстом... твори та переклади одного автора були позначені лише в одному місці, а не двічі» [7, т. 4, с. 478]. Однак таке розміщення матеріалу в журналі не було правилом. (Скоріше, як правило, журнал не давав підпису перекладача творів). Фактично такий доказ базується на тому, що під непідписаним перекладом з Розенбаума йде вірш Лесі Українки «Де тії струни, де голос потужний»... і під також непідписаним перекладом «Старої Ізергіль» вміщено знову вірш Лесі Українки «Гострим полиском хвилі спалахують». На нашу думку, наведені аргументи непереконливі і недостатні для того, щоб вважати цей переклад належним Лесі Українці. Проте в них повірили і зробили не одну спробу ідейно-естетичного осмислення такого факту окремі дослідники творчості письменниці [3, с. 232—234].

Насторожує і той факт, що ні у відомому епістолярії того часу, ні в мемуарній літературі немає жодної згадки про переклади Лесею Українкою творів Горького. Сумнів посилюють і інші факти. Найбільше той, що на початку 900-х років як перекладачка Горького українською мовою активно виступала Марія Виноградова.

Марія Олексіївна Виноградова дебютувала в «Зорі» 1895 р. (№ 24) перекладом з Тургенєва «Які були хороші свіжі рожі...» 27 серпня 1901 р. з Полтави вона звертається з листом до І. Франка як редактора «Літературно-наукового вісника», надсилаючи переклади з поезій Якубовича, а в листопаді цього ж року вона знову пише Франку, додаючи зшиток з перекладами і «первотворними віршами»: «Переклади такі: «Дума про Сокола», «Макар Чудра», з оповідання «Стара Ізергіль» (з російської з творів М. Горького) і вірш «Сон» (з Чезаре Ніколіні з італійської) (ф. 3, № 1620). Переклади підписані псевдонімом «Маруся Полтавка», а оригінальні вірші — «Козачка». Франко відредаговує окремі з поетичних перекладів і віршів М. Виноградової і поміщає їх в ЛНВ. У першій половині 900-х років у галицькій українській періодиці і окремими виданнями була надрукована ціла бібліотека російських творів в перекладі Марусі Полтавки: М. Горький. «Міщани» («Буковина», 1902, окремим виданням у 1903 р.); М. Горький. «Макар Чудра» (ЛНВ, 1902); І. Тургенєв. «Весняні води» («Видавнича спілка», 1903); В. Вересаєв. «Записки лікаря» («Руслан», 1903, окремим виданням у 1903 р.); М. Горький. «Пісня про Буревісника» («Буко-

вина», 1904); А. Чехов. «Палата № 6» («Буковина», 1904); Л. Андреев. «Червоний сміх» (ЛНВ, 1905); Н. А. Тан (В. Г. Богораз). «Нариси з чукотського життя» (ЛНВ, 1906). В архіві ЛНВ залишилися ненадрукованими переклади: з Горького — «Тюрма», «Перед лицем життя», з Гаршина — «Attalea princeps» (ф. 78, № 499, 501).

Вибір авторів і творів для перекладу значною мірою свідчить про ідейно-естетичні принципи перекладачки. Аналіз перекладу «Міщан» переконує нас в умінні Виноградової з максимальною точністю передавати зміст та ідею твору, в доброму володінні нею тогочасною українською літературною мовою. А де ж переклад оповідання «Стара Ізергіль»? На нашу думку, саме цей переклад міг бути опублікований у «Молодій Україні» в № 5—7 за 1902 р. Маємо також свідчення контактів Виноградової з «Молодою Україною»: 24 березня 1905 р. вона надсилає Франку статтю про Бернську польсько-литовську читальню, зазначаючи таке: «Якщо стаття не здатна для наукового вісника, то, будьте ласкаві, передайте її «Молодій Україні» (ф. 3, № 1624). Отже, хоча безсумнівних доказів щодо автора зазначеного перекладу «Старої Ізергіль» ми не маємо, припущення про належність цього перекладу М. Виноградовій, на нашу думку, досить вірогідні.

Але повернемося до перекладної прози Лесі Українки 900-х років. Наприкінці 1902 р. у Сан-Ремо Леся Українка, як уже зазначалось, продовжує шукати зв'язків з російським видавництвом Марії Малих, про яке вона довідалась від сестри Ольги. Спробу дослідити ці зв'язки зробив О. З. Дун [2, с. 311—319]. Але й до цього часу невідомо, у якому конкретному стані були ці зв'язки, що саме перекладала Леся Українка (з листів письменниці видно, що вона лише мала намір перекладати для «фірми» Марії Малих). А вже в березні 1903 р. вона дістала запрошення перекладати з української мови від видавництва «Донская речь». «Донская речь» — книговидавництво, засноване в 1903 р. у Ростові-на-Дону. Воно випускало соціально-політичну і художню літературу, а в 1907 р. закрито царськими властями. Про його ідеологічний напрям свідчить хоча б девіз на обкладинках книжок: «Счастье в силе, сила в знании, знание в книге». Сама Леся Українка так характеризувала це видавництво: «Фірма ся має мету просвітню, а не комерційну (дешеві видання добрих творів для народних великоруських мас)...» [8, т. 10, с. 147].

Участь Лесі Українки у роботі видавництва «Донская речь» не раз привертала увагу дослідників. Відомо, що, одержавши від «Донской речи» запрошення до співробітництва, Леся Українка насамперед виписує зі Львова збірку «В поті чола» Франка та інші його белетристичні прозаїчні твори на народні теми: одержати їх в Сан-Ремо зі Львова можна було швидше, в Києві вони б могли до адресатки і не дійти. Щойно ж повернувшись з Італії, Леся Українка звертається до Франка, Ко-

билянської і Стефаника з проханням дозволити їй перекладати їх твори по-російськи. Не чекаючи відповіді, береться за переклади з Франка: видавництво вимагало перекладів. Через якийсь час вона одержує дозвіл на переклад від усіх трьох письменників, але працює лише над творами Франка: робота затягувалася аж на два роки, а тим часом визріли інші творчі плани і заміри. В «Донской речи» в перекладі Лесі Українки вийшли такі оповідання Франка: «Сам собі винен» («Сам виноват»), «Добрий заробок» («Хороший заработок»), «На дні» («На дне»), «Ліси і пасовиська» («Леса и пастбища»), «Історія кожуха» («История тулупа»), «До світла» («К свету»). Переклади оповідань «Слимак» та «Ріпник» серед видань «Донской речи» не значилися, хоча Леся Українка працювала над ними, про що свідчить лист письменниці до їх автора від 1(14) серпня 1903 р. [8, т. 10, с. 151—152].

Оповідання Франка, перекладені Лесею Українкою, перевидавались по кілька разів. Тексти різних видань мають окремі різночитання. На нашу думку, всі ці різночитання — результати редакторської правки. Отже, попри всі зроблені дослідження, участь Лесі Українки в «Донской речи», її переклади з Франка потребують ще ґрунтовного історичного вивчення та ідейно-естетичного аналізу.

Відомо, що Леся Українка здійснювала і автопереклади. Серед прозових творів вона перекладає німецькою мовою ліричний нарис «Ein Brief ins Weite» (оригінал невідомий), оповідання «Голосні струни». Переклад цього твору, як уже згадувалось, надісланий О. Кобилянській, був цією письменницею перероблений і надрукований за своїм підписом.

21 лютого 1900 р. Леся просила Олену Пчілку запропонувати редактору збірника Київського літературно-артистичного товариства своє оповідання «Над морем». В дописці зазначала: «Можу його дати і по-руськи» [8, т. 9, с. 40]. Але цього факту мало, щоб говорити про здійснення автоперекладу такого великого твору, тим паче, що до згаданої збірки воно й не подавалось.

Оглядаючи і систематизуючи прозові переклади, здійснені Лесею Українкою, висловлюючи певні міркування щодо їхньої творчої історії, вказуючи на можливі напрями в їх подальшому дослідженні, ми мали намір наблизитися до істинної картини перекладацької діяльності письменниці і наголосити на необхідності її всебічного вивчення. Цій меті мають прислужитися і складені нами примітки до прозових перекладів Лесі Українки, надрукованих у сьомому томі дванадцятитомного зібрання творів (К., «Наукова думка», 1976). Пильніше дослідження перекладної прози Лесі Українки ще раз переконує в тому, що перекладацька діяльність була органічною потребою художнього таланту такої талановитої особистості, якою була письменниця, і що між її оригінальною творчістю і перекладами, зокрема прозовими, існує глибокий внутрішній взаємозв'я-

зок. Прозові переклади Лесі Українки, які відомі читачам, так і ті, що не стали фактами літературного життя свого часу, були для неї ще однією формою естетичного освоєння дійсності, своєрідною літературною школою, виявом громадсько-політичної діяльності.

Список літератури: 1. *Гузар І., Мороз М.* Знахідка бібліографа. — У зб.: *Бібліотекознавство та бібліографія*. Харків, 1971. 2. *Дун О.* Леся Українка і видавництво Марії Малих. — У зб.: *Леся Українка*. Публікації. Статті. Дослідження. К., Вид-во АН УРСР, 1960. 3. *Коноваленко М. Ф.* До проблеми перекладу («Старуха Изергиль» М. Горького в перекладі Лесі Українки). — У кн.: *Питання літературознавства та мовознавства*. Тези доповідей та повідомлень республіканської наукової конференції. Харків, 1967. 4. *Панчук Е. П., Томащук Н. О.* Листи Л. Якововського до О. Кобилянської. — У зб.: *Українське літературознавство*. Вип. 6. Львів, 1969. 5. *Розенбаум М.* Великдень у тюрмі. — «Молода Україна», 1902, № 4. 6. *Словник української мови*. К., «Наукова думка», 1971. 7. *Леся Українка*. Твори. У 5-ти томах. К., Держлітвидав УРСР, 1954. 8. *Леся Українка*. Твори. У 10-ти томах. К., «Дніпро», 1965. 9. *Леся Українка*. Документи і матеріали. 1871—1970. К., «Наукова думка», 1971.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье впервые в хронологическом плане рассматриваются осуществленные Лесей Украинкой переводы произведений художественной прозы, подчеркивается необходимость их дальнейшего литературоведческого изучения. Излагаются также отдельные соображения, касающиеся творческой истории прозаических переводов Леси Украинки, прослеживается их идейно-эстетическое единство с оригинальным творчеством писательницы.

О. О. РИСАК, аспірант
Львівський університет

«Перепустити через себе, через свою душу...» (Поезія Лесі Українки в перекладах Маргарити Алігер)

Леся Українка і Маргарита Алігер. Певно, не у всьому домірні ці поетичні постаті, але є щось спільне в їхній поетичній долі. Бо їм обом випало чимало випробувань на життєвому шляху. Одній — майже все життя боротися із смертельною недугою, другій — зазнати чимало тяжких втрат. Обидві знайшли в собі сили піднятися над своїм горем, в найтяжчі хвилини «не кидати зброї, не відступати», зберегти вірність поклонянню, велінню життя, голосу совісті.

Вже на самому початку свого літературного шляху М. Алігер стає активним інтерпретатором української поезії, сприяючи цим міжнаціональному обміну культурними цінностями.

Яким же був літературний дебют М. Алігер як перекладача? Як і чому вона прийшла до Лесі Українки?

«Мені було ледве за двадцять, коли я взнала Лесю Українку. Мені прочитав її вірші один тоді ще молодий український

критик, який по-справжньому відчував поезію. Я до того часу знала Лесю Українку, читала її лірику, але ніколи не добиралась до найкращих її віршів. Я була вражена «Забutoю тінню». «Написом на руїні», «Одним словом»... Я була глибоко схвильована і захоплена передусім силою і глибиною поетичної думки, і саме це викликало бажання перекласти ці вірші, тобто пережити їх самій, перепустити через себе, через свою душу...» [7].

Перші її переклади з Лесі Українки були опубліковані в журналі «Новый мир» (1938, № 8). В них М. Алігер прагне відтворити з достатньою повнотою ідею першоджерела, його систему образів, естетичні цінності. Спочатку це їй вдалось лише частково.

Зачем я не могу подняться в небо,
на самые высокие вершины,
где розовое лунное сиянье
просвечивает маленькую тучку?
Я видела, как тучка та родилась:
как поднялась из горного потока
туманом белым, облаком бесцветным,
и тихо поплыла по-над водою,
обрывами, ущельями, к вершинам... [11, с. 44].

В цілому переклад М. Алігер близький до оригіналу, приваблює щирістю, простотою. Але інколи російська поетеса надміру багатослівна («місяць», наприклад, став «розовым лунным сияньем», а «важка, безбарвна, вогка хмара» — «тяжелой, бесцветной, сырой промозглой, бесформенной тучей»). Як наслідок, подекуди надто деталізовані образи, збільшується обсяг перекладу в порівнянні з оригіналом. Все це певною мірою позбавляє вірш легкості, стримує його енергію, що особливо помітно при перекладі поезії «Якби вся кров моя уплинула отак...», яка складається майже з суцільних риторичних запитань — виразистих, містких, конденсованих. «Образна специфіка цих запитальних речень, характерна для художньої мови Лесі Українки багатозначність слова, — підкреслює Л. І. Міщенко, — несуть у собі глибокий зміст, у підтексті якого присутня мудра і мужня, вольова і незламна людина, поет-громадянин, на вільну пісню якого доля неспроможна скувати кайданів. — нема такого вогню, нема такого заліза» [8, с. 147].

Хто гордоші вложив мені у серце?
Хто дав мені одваги меч двусічний?
Хто кликав брата святую орифламу
пісень, і мрій, і непокірних дум?
Хто наказав мені: не кидай зброї,
не відступай, не падай, не томись?
Чому ж я мушу слухати наказу?
Чому втекти не смію з поля честі
або на власний меч грудьми упасти?
Що ж не дає мені промовить просто:
«Так, доля, ти міцніша, я корюся!»
Чому на спогад сих покірних слів
рука стискає невидиму зброю,
а в серці крики бойові лунають?... [12, т. 1, с. 250].

Як же звучать ці рядки в перекладі М. Алігер?

Кто подарил мне гордости огонь
и обоюдоострый меч отваги?
Кто звал поднять воинственное знамя
стремлений, песен, непокорных дум?
Кто приказал мне: Не бросай оружия!
Не отступай, не падай, не сдавайся.
И почему я слушаюсь приказа
И не решаюсь бросить поле чести?
И почему я не решаюсь грудью
на свой же меч упасть в минуту муки?
И что мешает мне промолвить просто:
— Да, ты, судьба, сильнее. Покоряюсь.
И почему, едва лишь вспомню эти
покорные слова, как чую силы,
и крепко, крепко стискивают руки
невидимое никогда оружие? [11, с. 43]

Цей динамічний темпераментний монолог ведеться на одному подиху, тому багатослів'я заважає правильно виразити інтонацію першоджерела, його архітектоніку, промовистий підтекст.

І хоча переклад «подовжено» на два рядки, в ньому все ж не знайшла відображення важлива думка, що завершує поезію — «...а в серці крики бойові лунають?..» Не на користь перекладу і повтор в суміжних рядках одного й того ж дієслова («не решаюсь»). Отже, загалом дещо знижено емоційну напругу внутрішнього життя ліричного героя.

Тут доречно зауважити, що й оригінальній творчості М. Алігер цього періоду було властиве надмірне багатослів'я. У 1943 р. Е. Трощенко, наприклад, підкреслювала, що думка Алігер майже завжди вірна, цікава, але щоб виразити її, вона вживає інколи так багато слів, що бодай половина з них виявляється зайвою [9, с. 232].

Зауваження щодо «половини зайвих слів» — явно гіпербола, але в основі своїй справедлива. То ж, певно, треба було сподіватись, що робота над перекладами Лесі благотворно позначиться на вдосконаленні стилістики, творчого почерку М. Алігер. Бо ж інтерпретація Лесиних творів стала для неї життєвою потребою. Бо вірші української поетеси глибоко зворушили, приголомшили її «своїм талантом, загальнолюдськістю тем, яскравістю і гостротою вимислу, багатством і силою творчої мови».

«І захотілось мені самій написати про те, про що пише вона, своєю мовою. Крім того, стало прикро, що російський читач майже нічого, а частіше навіть зовсім нічого не знає про цього поета, захотілось відкрити російському читачеві, який любить поезію, ще одного прекрасного поета...» [2, с. 163].

Можна без перебільшення сказати, що російський читач відкривав для себе Лесю Українку, значною мірою послуговуючись перекладами М. Алігер, — можливо, в чомусь і недоскональними, але неодмінно позначеними схвильованістю перекладача,

його любов'ю до української поетеси. Оцінюючи, наприклад, переклади поезій «Забута тінь», «Напис на руїні», «Мрії», «О, знаю я, багато ще промчить...», «Хвилина розпачу» тощо, критика відзначала, що праця Алігер вигідно відрізняється від багатьох ремісницьких перекладів глибокою, пристрасною зацікавленістю творчістю іншомовного автора [6, с. 6].

До безумовних творчих удач М. Алігер належить її переклад «Забутої тіні» — однієї з найбільш улюблених її поезій. «Багато було написано на цю тему, і здається, що Леся Українка хоче віддати тільки данину зворушливій легенді, що дійшла до нас, — писала М. Алігер. — Та ось — несподіваний поворот теми, перед поетом встають неясні контури іншої постаті, безлищої, «немов тремтяча тінь, мов сон зомлілої людини». Хто вона? І постає перед нами образ тієї, хто був лише «вірною тінню» поета, тієї, що «ділила з ним твердий вигнання хліб», на чие плече лягла рука Данте в пошуках опори. Дружина поета. Та, по чіх сльозах, «мов по росі перлистій, пройшла в країну слави — Беатріче». І весь вірш озорується якимсь новим внутрішнім світлом, починає звучати по-новому, стає значно багатшим, глибшим, ширшим, аніж проста історія кохання Данте й Беатріче...» [2, с. 165].

Ось як звучить уривок «Забутої тіні» в перекладі М. Алігер:

Чета святая — Дант и Беатриче,
Вечна их близость, их союз незыблем,
Его и смерть расторгнуть не посмела,
Зачем же ты, фантазия больная,
В неясной мгле рисуешь мне другую
Печальную и жалкую фигуру,

Безликую, как смутное виденье
Теряющего память человека.
Не видно ни венца, ни ореола,
Лицо ее покрыто покрывалом,
Как будто бы туманом. Кто она?

О ней поэты песен не слагали,
Ее черты не рисовал художник.
На самом дне истории, глубоко,
О ней осталась памяти крупинка,
Бесцветная пылинка. Кто она?
Жена поэта. Имени другого
Не помнит мир. Как будто никогда
Оно в земных просторах не звучало... [1, с.82]

Певно, цей уривок не вимагає особливих зіставлень, в ньому достатньо чітко звучить голос Лесі, її прагнення оповісти світові іншу правду, можливо, більш прозаїчну, непомітну, але від цього не менш дорогоцінну. Прагнення поставити і вирішити питання в незвичному, але реальному ключі.

А где ее судьба?

Где собственные радости и горе?
История молчит.

Но вижу я
Так много дней, печальных, одиноких,
Проведенных в тревожном ожидании,
Ночей бессонных, темных, как тоска,

И длинных, как нужда.

Я вижу слезы.

По тем слезам, как по росе жемчужной,

К престолу славы всходит Беатриче [1, с. 83].

У порівнянні зі своїм попередником М. Зеровим [4, с. 231—233] М. Алігер більш поетична, точніша в характеристиці Джемми Донаті — дружини проводаря «Італії нещасної». Правда, в цьому перекладі М. Алігер ще не вдалось уникнути багатослів'я, надмірної деталізації окремих образів, але російська поетеса дедалі впевненіше опановувала складне мистецтво художнього перекладу, глибоко проникаючи в художню тканину оригіналу, в його мову, стиль, просодію. «Мені, радянському поету, близька і зрозуміла Леся Українка, я з радістю перекладаю її на свою рідну мову», — писала М. Алігер [3, с. 18]. То ж не випадково у свою книгу «Железная дорога» вона включила розділ перекладів з Лесі Українки під промовистою назвою «Сестра». І цим з достатньою повнотою виражено ставлення перекладача до своєї української посестри.

До вдалих перекладів М. Алігер з Лесі Українки, опублікованих на сторінках журналу «Знамя» і включених у книгу віршів російської поетеси «Железная дорога», можна віднести і поезію «Мрії». Трактовка семи її строф дійшла до наших днів у варіанті 1939 р. без найменших змін, подекуди в пізніших редакціях зроблено незначні уточнення, і лише окремі строфи зазнали істотних модифікацій.

Приміром, третя строфа оригіналу спочатку звучала так:

И не гордый повелитель
привлекал меня в картинках,
что соперника сваливши,
грозно требует: сдавайся.

В подальшому М. Алігер пропонує нову редакцію першої половини строфи:

Был мне дорог на картинках
Не надменный победитель...

Згодом відбулась заміна «сваливши» на «повергнув» — і строфа перекладу загалом стала адекватом своєї першооснови. Так поступово переклад наближався до оригіналу, а в процесі праці зростала і майстерність перекладача. Яскравим прикладом цього можуть служити різні редакції поеми «Одно слово». У першому варіанті перекладу (1939 р.) ще відчувається недостатнє проникнення перекладача в художню тканину оригіналу, впадають в око окремі версифікаційні огріхи і знову-таки неекономне використання словесного матеріалу: Алігер без особливої потреби збільшує обсяг перекладу (232 рядки оригіналу передають 259 перекладу), і це певною мірою послабило драматичну виразність тексту.

Цілком нову трактовку цієї поеми бачимо у збірці творів Лесі Українки «Избранное» (М.-Л., Детгиз, 1954). М. Алігер вдалось інтонаційно наблизитись до оригіналу, зберігши основні елементи його поетичної структури.

Ось уривок з поеми в редакціях 1939 і 1954 рр.:

...Тогда отец спросил его:

— А дома
у вас того, о чем ты говоришь,
достаточно? —

Опять чужой подумал,
поднял на нас глаза, глаза оленя,
заплакавшего на большом морозе,
и отвечал:

— Нет, мало, очень мало.
Мы только много думаем об этом,
страдаем, чтобы этого добиться,
себя мечтой смешною утешаем,
а иногда нам кажется, что мы
того, что ждем, немножко получили... [1, с. 102—103].

«А в вашей стороне, — отец спросил, —
того хватает?» Он опять подумал,
и стали у него глаза оленя,
когда олень заплачет на морозе.

«Нет, — говорит, — там тоже небогато.
Мы больше бьемся, чтоб того добиться,
чем радуемся этому, но все же
нам кажется порой, что хоть немного
имеем мы или вот-вот получим...» [10, с. 204].

Зіставивши тексти перекладів з першоосновою на лексичному рівні, ми побачимо, що коли у першому варіанті М. Алігер передає за допомогою майже повних лексичних відповідників близько половини повнозначних слів, то у другому їхня питома вага зростає до 75 процентів, що однак не призвело до буквализму, сліпого копіювання першоджерела. У варіанті 1939 р. М. Алігер почуває себе ніби вільніше у ставленні до оригіналу, але ця вільність призвела до збільшення на третину обсягу твору (за співвідношенням повнозначних слів), не забезпечивши перекладачеві творчого успіху. Бо перекладацька вільність ніколи не гарантує успіху; «навпаки, вона скоріше ховає в собі небезпеку, якщо не подолана самодисципліною» [5, с. 46].

У другому ж варіанті подолано розпливчастість думки, вагомішим стало кожне слово, а вся поема отримала необхідну ритмічну впорядкованість, співзвучність з оригіналом.

Поза всяким сумнівом, праця над перекладами поезій Лесі Українки збагатила М. Алігер, як і інших перекладачів, сприяла її становленню і росту як оригінального поета. Зрештою, про це говорить і сама М. Алігер. «Леся Українка — її поезія, її образ — займають велике місце в моїй поетичній долі. Я думаю, що вона, якщо не навчила мене, то в кожному разі утвердила в тому, що в поезії найважливіше і найвизначніше — яскрава, виразна, несподівана і глибока поетична думка, ставлення поета до предмета його віршів, те нове і своє, що він може сказати людям» [7, с. 2].

Підсумовуючи сказане, варто також наголосити, що найкращі переклади поезій Лесі Українки, які належать перу Маргарити Алігер та інших радянських перекладачів, збагатили

російську літературу оригінальним художнім мисленням української поетеси, глибоким ідейним змістом її творів, високо-емоційними образами, новими поетичними формами, витoki яких в уснопoетичній народній творчості. Знайшовши адекватне втілення у формах російської мови — мови міжнародної єдності, творчість Лесі Українки стала органічною частиною все-союзного літературного процесу, сприяючи взаєморозумінню і зближенню народів нашої багатонаціональної Вітчизни.

Список літератури: 1. Алигер М. Железная дорога. М., «Художественная литература», 1939. 2. Алигер М. Леся Украинка. — «Знамя», 1939, № 1. 3. Алигер М. От переводчика. — «Молодая гвардия», 1939, № 10—11. 4. Антология украинской поэзии в русских переводах. К., Госиздат Украины, 1924. 5. Биbihин В. Опыт сравнения разных переводов одного текста. — «Тетради переводчика». Вып. 13. М., «Международ. отношения», 1976. 6. Евгеньев А. Поэтический дневник. — «Литературная газета», 1939, 1 мая. 7. Лист М. Алигер автору статті від 27 квітня 1974 р. 8. Міщенко Л. Політична поезія Лесі Українки. Львів, Вид-во при Львів. ун-ті ВО «Вища школа», 1974. 9. Троценко Е. Статьи о поэзии. М., «Советский писатель», 1962. 10. Леся Украинка. Избранное. М.-Л., Детгиз, 1954. 11. Леся Украинка. Поэзии. — «Новый мир». 1938, № 8. 12. Леся Украинка. Твори у 10-ти томах. К., Держліт-видав УРСР, 1963.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье дан сопоставительный анализ стихотворений Леси Украинки и их интерпретаций Маргаритой Алигер с точки зрения передачи основной мысли и характера звучания, соотношения семантической и образной структуры оригинала и перевода, выявлена творческая близость украинской поэтессы и ее переводчика. Показано также, как работа над переводами поэзии Леси Украинки способствовала обогащению творчества М. Алигер, становлению ее как оригинального поэта.

Г. М. САБАТ, викладач

Дрогобицький педагогічний інститут

Про специфіку портрета в художньому творі

У літературознавстві є чимало робіт, у яких аналізується портретне мистецтво того чи іншого письменника. Є й загальні праці про портрет художнього твору. Так, Б. Галанов [1] глибоко розкриває проблему «мінливості портрета», вказує основні особливості портретної майстерності великих митців художнього слова. Н. Соколова [7] аналізує психологічні характеристики, втілені у портретних зображеннях персонажів. Значний вклад у дослідження портретного мистецтва художників слова вніс І. Семенчук [6]. Він зробив спробу охарактеризувати високу майстерність портретного зображення в українських письменників: Нечуя-Левицького, Квітки-Основ'яненка, Панаса

Мирного, Михайла Коцюбинського, Андрія Головка, Юрія Яновського, Олеса Гончара, Михайла Стельмаха та ін.

Портрет — це опис зовнішності людини (рис обличчя, міміки, жестів, пози, одягу тощо) у літературному творі. Він надає образу конкретності, наочності, відчутності. У кожного вмілого майстра слова в портреті відбитий і характер персонажа, і його потаємний внутрішній світ.

Звичайно, письменник у зображенні зовнішності героя домагається не тільки індивідуальної конкретності, а й підкреслює типовість образу. Крім цього, портрет виражає ідеї, думки, почуття і світогляд автора.

Зображення портрета персонажа залежить від індивідуальної манери письменника. Часто по опису якогось портрета ми можемо визначити, чий це твір, бо в кожного письменника — своя неповторна манера письма. І майже кожний з великих митців слова вніс у портретне мистецтво щось своє, своєрідне. Так, Лермонтов вперше зумів показати у портреті суперечності натури героя. Гоголь, загостривши портретний рисунок до гротеску, створив соціально-психологічні типи. Л. Толстой передав у «мінливому» портреті «діалектику душі» героя. У його творах з'являються портрети з «лейтмотивом».

Та не тільки від індивідуальної манери письменника залежить зображення портрета, а й від жанру твору. В оповіданні, наприклад, не так докладно описується літературний портрет, як у романі, де портретне зображення відбиває розвиток, діалектику персонажа. Протягом усього роману у портреті відтворюються й вікові зміни зовнішності героя. В оповіданні портретне зображення відзначається більшою лаконічністю, компактністю.

Докладність, повнота в змалюванні портрета залежить і від того, яке місце посідає герой у сюжетній дії твору. В зв'язку з цим можна виділити: портрети головних, другорядних, епізодичних, позасюжетних дійових осіб.

Описи зовнішності головних дійових осіб переважно розкидані по творі, хоч у деяких письменників портрет героя може бути представлений і в одному місці (так, Тургенєв, вводячи героя в сюжетну канву, зразу ж давав його портрет і більше до нього не повертався; в українській літературі схильний до такого методу портретування Квітка-Основ'яненко).

Портрети головних дійових осіб, як правило, дуже докладні. Перед нами постає людина зі всіма її, навіть незначними, рисами зовнішності. Портрети другорядних дійових осіб не є такими глибокими і всеохоплюючими. Особливо це стосується епізодичних персонажів. Кожен з них найчастіше змальовується в один-два прийоми. У такому портреті зразу ж відбито найхарактерніше для цієї людини. Отже, в портретах епізодичних дійових осіб виділяються в основному тільки головні риси характеру, неповторні деталі зовнішності. За своєю структурою портрети епізодичних осіб поділяються на два види:

1) поширений портрет. В одному зображенні дається відносно повний портрет персонажа, який стає його головною характеристикою. Наведемо приклад із «Життя Кліма Самгіна» Горького: «Дідок був неприродно жвавенький, легкий, з рожевою, *гостренькою пичкою, в рамці сивої, акуратно підстриженої борідки, з мишачими оченятами й пташиним носом. Руки в нього розліталися на всі боки, все займали, мацали: двері, стіни, сани, зброю старої, похмурої коняки. Дідок здавався загримованим підлітком, було в ньому щось огидне, фальшиве*» [3, т. 14, с. 89];

2) портрет-деталь (або частковий портрет). У ньому не описується вся зовнішність героя, а зазначаються одна-дві деталі, які і виявляють сутність людини. Із цього типу портрета можна виділити такі його різновидності:

1) портрет розрізнявальний — це такий, що вказує на відмінність однієї людини від інших. Деталі, характерні саме для неї, виділяють її серед решти персонажів. Таке розрізнявальне значення мають портрети осіб, що супроводжують труну Туробоева в романі «Життя Кліма Самгіна» Горького: «В головах труни — лисий товстий чоловік, одягнений у два пальто, одно — літнє, довге, а поверх нього — коротеньке, по коліна; в парі з ним — типовий московський міщанин, сухорлявий, у піддъовці, з розкошленою бородою і головою яйцем» [3, т. 14, с. 18];

2) портрет-назва або портрет-прізвисько. Це своєрідний прийом використання портретних деталей. Ось, наприклад, перед розповідачем (а відповідно і перед читачем) з'являється особа, ім'я якої невідомо (буває, що і до кінця твору ми не знаємо її імені), але її треба якось назвати, представити читачеві, і тоді на допомогу письменникові приходять портретні деталі. Автор виділяє одну-дві характерні риси зовнішності людини, які є ніби назвою (прізвиськом) персонажа і які повторюються у згадці про нього. Це прізвисько-портрет не дає сплутати героя з іншими дійовими особами і помагає зримо представити його читачеві. «Горбатенька все тягла дітей, як собака щенят» [3, т. 12, с. 334]. Портретна деталь «горбатенька» вказує на зовнішність персонажа і в той же час є його прізвиськом (назвою).

Особливо багато таких портретів-назв буває в зображеннях масових сцен. В основному портрети-назви короткі, влучно характеризують персонажа, ніби зростаються з ним: «Впираючись головою в огорожу, *вогненнорудий мужик* кричав у щілину між дошками» [3, т. 13, с. 444].

Інколи автор, навіть вказавши ім'я і прізвище персонажа, далі знову вдається до портретної назви, яка ніби «приросла» до героя і більше говорить про нього, ніж ім'я.

«Спадкоємців потривожимо, — сказав кошлатий мужик» [3, т. 15, с. 356]. Деталь портрета «кошлатий» виділяє цей персонаж і підкреслює неспокійний характер героя. Ми знаємо його ім'я: Ловцов Максим, але його портретна назва більш промовиста, і тому автор використовує саме її.

Близькі своєю компактністю до портретів епізодичних осіб портрети позасюжетних персонажів. Тут концентрується увага тільки на тих деталях, що служать для розкриття або підсилення ідейного змісту розповіді. Оповідач, підкресливши портретні особливості, досягає більш емоційного забарвлення розповіді: «...супроводжував я партію арештантів з Казані до Пермі, і по дорозі, жаркого дня, один з них нагло помер. Так, знаєте, ішов і раптом падає мертвий, головою в землю... наче вражений небесною стрілою. А людина не стара, років під сорок, *на вигляд — здорова, обличчя неприємне, навіть — звірине*» [3, т. 13, с. 37].

Прослідкуємо портретне мистецтво за методами його зображення. Перші спроби створити портрет у митців слова мали характер описовості. При цьому письменник не малює портрет, а описує враження, яке справляє на розповідача (автора) зовнішність героя чи героїні. І. Семенчук угледів такі прояви портретного змалювання ще в античному мистецтві, вказавши, що таким способом Гомер описав в «Іліаді» красу Єлени [6]. Описовим методом у Марка Вовчка в оповіданні «Інститутка» зображено портрет героїні: «Діждали панночки, приїхала... І що ж то за хороша з лиця була. І в кого вона така вродилася! Здається, не змалювати такої кралі...» [4, т. 1, с. 103]. У таких портретах ми, як правило, не бачимо самої людини.

Описовий метод зображення портрета характерний для усної народної творчості. Так, наприклад, подано портрет царівни-жаби в казці «Царівна-жаба»: «Коли так, приїхав під рундук повіз шістьма кіньми, — як змії! Вийшла з повозу... Аж поторопіли всі — така гарна! От посідали обідати; і цар, і цариця, і обидва старші брати й не надивляться на неї: сказано — така гарна, така гарна, що й сказати не можна!» [9, с. 175]. Марко Вовчок такі фольклорні кліше свідомо вводила в систему оповіді.

Своєрідною протилежністю описового портрета є портрет живописний, який характеризується конкретністю, відчутністю і зримим сприйняттям художнього образу. Живописні портрети бувають двох видів: статичні і динамічні.

Статичний портрет — це портрет ніби застиглий, своєрідна портретна фотографія. Його можна назвати портретом «паспортних даних». В такому портреті послідовно перелічуються риси обличчя, деталі фігури, одяг, поза і т. д. Як приклад, подамо один із портретів (перший) Миколи Джері: «За Джериною хатою, під старою грушею, на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту.

Чорна смушева шапка скотилась з голови на траву. Парубок підклав одну руку під голову, а другу одкинув на траву. Чорне волосся на голові, чорні рівні брови дуже виразно блищали на білій свиті. Запалене лице було гарне, але дуже молоде. Червоний пояс обвивався, наче гадюка, кругом тонкого стану. То був Джерин син Микола» [5, т. 3, с. 36].

Динамічний портрет — це портрет, що передає рух, діалектику розвитку особистості.

У літературознавстві багато говориться про динамічний портрет психологічний, тобто такий, де в зовнішності героя передано його внутрішній світ, дана його психологічна характеристика, проявляється характер. «Черниш іноді поглядав на Воронцова і дивувався, як швидко міг змінюватися замполіт. Ще вранці на партійно-комсомольських зборах він був якийсь кволий, хирлявий після перенесеної хвороби. Тепер же він ступав пружко, бадьоро, іноді балансуючи по гострім камінню, як молодий. Обличчя його в сутінках здавалось затверділим, і не видно було на ньому слідів утоми» [2, т. 1, с. 93]. Саме така людина і могла вести в бій бійців; з твердим характером, залізною витримкою командира, який показує приклад витривалості, мужності бійцям.

У таких психологічних портретах особливо відчутний і голос автора. «Марку!.. Дитино! — аж тепер надривно скрикнула мати, ще не вірячи, що перед нею стоїть син, і не радість, а переляк і видима скорбота проходять її поораним і темним, як земля, обличчям, здригаються в тих зморшкуватих гніздечках біля вуст, де колись були лагідні ямки молодості. І очі, налиті страхом, опасаються засвітитися хоча б росинкою надії. Неначе боячись, що син її от-от зникне, мов сон, вона болісно допитується:

— Марку, так ти насправді живий?» [8, т. 4, с. 30].

Тут явно відчутне любовно-лагідне ставлення автора до героїні, в психологічному портреті якої відображена повнота материнського щастя.

Є декілька різновидностей динамічного портрета: 1) портрет з тлумаченням (поясненням) — пояснювальний портрет, 2) портрет-посилання, 3) портрет з «лейтмотивом», 4) портрет ситуативний.

Усі вони наявні, наприклад, у творчості М. Горького, зокрема в романі «Життя Клима Самгіна».

Портрет з тлумаченням — улюблений спосіб портретування у Горького. В ньому автор пояснює те, що відображено в зовнішності героя і що впливає з цього зображення.

«В ній не залишилось майже нічого, що нагадувало б дівчинку, якою вона була два роки тому, дівчину, яка так обережно і гордо несла по землі свою красу. Краса стала пишнішою, сліпучішою, рухи в Алини набули лінивої грації, і було зразу зрозуміло — ця жінка знає: все, хоч би що вона зробила, — буде гарно» [3, т. 13, с. 123—124].

Інколи такий пояснювальний портрет несе в собі соціально-узагальнюючі висновки автора: «Взагалі обличчя в нього сіре, старкувате, мабуть, довго сидів у тюрмі і там — засох» [3, т. 14, с. 45]. Це може бути і висновок-порівняння: «Лідія — така тонка, начебто все навколо стискало її, примушуючи витягатися до стелі» [3, т. 14, с. 164].

Часто сам автор пояснює в портреті появу тої чи іншої деталі: «Здаля довга і худа постать Кумова здавалася комічно чванливою, — так смішно було задерте в нього обличчя, але зблизька ставало ясно, що він задирає носа тільки тому, що широка його потилиця, мабуть, неприродно важка» [3, т. 13, с. 331].

Інколи висновок-пояснення підказує, що трапилось з героєм. Деталі портрета вказують на ті зміни, які виникли в результаті якоїсь події, а висновок, як правило, розкриває її: «Руки і жести в неї поривчасті, незграбні, це зовсім не властиво їй. Прикро вражена чимось...» [3, т. 15, с. 41].

Як бачимо, такий портрет складається з двох частин: деталей портрета і висновку, який і узагальнює ці деталі.

Своєрідний вид портрета, також широко розповсюджений, — це *портрет-посилання*. Замість детального, поширеного, глибокого зображення зовнішності героя автор використовує посилання на особу, яка уже відома читачеві. Замінюючи змалювання зовнішності посиланням, письменник економніше використовує зображувальні засоби, не перевантажує твір описовим матеріалом.

Яким же шляхом письменник досягає доступності ремінісценції для читача? Вкажемо найбільш поширені засоби: 1) посилання на живописні полотна відомих художників: «Взявши в нього з руки цигарку, вона закурила й лягла в позі одаліски з якоїсь картини...» [3, т. 13, с. 356]; 2) посилання на зовнішність особи, яка уже відома в романі, портрет якої змальовано: «Чоловік, схожий з обличчя на Днякона, кричав, махаючи білою хусткою» [3, т. 13, с. 489]; 3) посилання на конкретні соціальні типи: «Обличчя чоловіка, одягненого як мужик, залишалося нерухливим» [3, т. 12, с. 111]; 4) посилання на портрети героїв із творів інших авторів, відомих читачеві: «Біля дому, де жив і помер Пушкін, стояв дід із «Казки про рибака і рибку», — сивобородий дід у жіночій ватяній кофті» [3, т. 13, с. 501]; 5) посилання на національний тип: «Через кілька хвилин перед Самгіним відчинив двері до темного передпокою гладенько обстрижений чоловік з обличчям татарина...» [3, т. 13, с. 502]; 6) посилання на представників певної професії, яка накладає свій відбиток на зовнішність людини: «...попереді йшов гостролиций чоловік з білявою борідкою і скромно одягнена жінка, схожа на вчительку» [3, т. 13, с. 488—489]; 7) посилання на відому історичну особу: «А мабуть, правда: схожий я на Гліба Успенського», — подумав він, скинув окуляри й провів долонею по обличчю» [3, т. 14, с. 163].

Буває, що портрет героя уже змальований, але автор вважає за потрібне дати ще й портретне посилання. Це дає більш зримий образ персонажа, глибше розкриває його психологічний стан.

У Горького портрет-посилання, відображаючи загально-значиме в образі, використовується і як пізнавально-визначальний засіб, що вказує на приналежність особи до певної політичної

течії, партії, характеризує напрям думок, політичних поглядів відповідної групи. Ось як, наприклад, розповідає Горький про тих, хто йде в Кремль до пам'ятника Визволителя: «Багато-кратно й нав'язливо повторювалося сухе, довге обличчя Диякона і кругле, невиразне Митрофанова. Схожих на Диякона було менше, і тільки один чоловік нагадав Климові Дунаєва [3, т. 13, с. 337].

Вказівка-посилання на відсутність таких, як Дунаєв, говорить про те, що робітники-революціонери не могли бути у цьому натовпі. В даному випадку прийом портрета-посилання має в собі глибокий соціально-політичний зміст.

Портрет з «лейтмотивом» — це портрет, який підкреслює одну якусь рису у зовнішності героя, що повторюється протягом усього твору. Широко описаний портрет з «лейтмотивом» у творчості Л. М. Толстого.

У портретному мистецтві Горького також знаходимо використання лейтмотивних деталей: це «двобарвне волосся» Макарова, «вимушена усмішка» Никонової, протирання димчатих окулярів Климом Самгіним у критичні моменти та ін.

Розглянемо ще один вид портрета — ситуативний портрет (або миттєвий). Це в основному портрет міміки, жесту, що являє собою результат якоїсь ситуації, реакції на побачене, почуте, а інколи й на роздуми самого героя. Їх ще можна назвати результативними, бо вони є результатом якоїсь дії, випадку, події, пригоди.

Ситуативний портрет — це неповний портрет, це зображення людини саме в даний момент. Деталі ситуативного портрета ніколи не повторюються, бо вони виникли в результаті певних обставин. Ситуативний портрет може відображати раптову реакцію на різку зміну обстановки або на повідомлення. Буває, що словами герой виражає протилежне тому, що написано на обличчі: «Вона усміхалась, але усмішка тільки розправляла складки проміж нахмурених брів, а очі поблискували не усмішливо, сердито» [3, т. 15, с. 41].

Інколи в ситуативному портреті фіксуються зміни зовнішності героя під впливом роздумів, внутрішнього стану: «Дзеркало показало йому заклопотане й витягнуте обличчя, з прикушеною нижньою губою й крижаним блиском окулярів» [3, т. 13, с. 22].

В ситуативному портреті ми знаходимо і відображення зміни думок, і пряму роздумів героя під час його промови чи розмови з кимось: «Він струснувся, випростався й сказав спокійніше, піднявши руку, як для присяги» [3, т. 13, с. 373]. В основному такий опис використовується для підсилення емоційності зображуваного або з сатирично-викривальною метою. Часто в самому ситуативному портреті дається уже вказівка на те, що робить герой в даний момент.

Таким чином, слід відзначити, що аналіз системи реалістичних засобів портретного зображення має велике значення у ви-

вченні художнього твору. Особливо важливим здається нам навчити учнів правильно визначити портретні засоби, які дають можливість проникнути у складний психологічний світ героїв.

Список літератури: 1. Галанов Б. Искусство портрета. М., «Советский писатель», 1967. 2. Гончар О. Твори. К., Держлітвидав УРСР, 1954. 3. М. Горький. Твори. У 16-ти томах. Переклад з російської А. Хуторяна. К., Держлітвидав УРСР, 1955. 4. Марко Вовчок. Твори. У 6-ти томах. К., Держлітвидав УРСР, 1955. 5. Нечуй-Левицький. І. С. Зібрання творів. У 10-ти томах. К., «Наукова думка», 1965. 6. Семенчук І. П. Портрет у художньому творі. К., «Дніпро», 1965. 7. Соколова Н. Портрет літературного героя. — «Молодая гвардия», 1957, № 5. 8. Стельмах Михайло. Твори. У 6-ти томах. К., «Дніпро», 1973. 9. Українські народні казки. За ред. чл.-кор. АН УРСР П. М. Попова. К., Держлітвидав, 1951.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье сделана попытка систематизировать наблюдения над специфической портрета в художественном произведении. Предложен ряд выводов о разновидностях портретных описаний. В частности, подробно проанализированы такие виды словесных портретов, на которые в литературоведении еще не указывалось, хотя в художественных произведениях они встречаются часто: объяснительный портрет, портрет-ссылка, ситуативный портрет, портрет-кличка и т. д. Анализ средств портретного изображения дает возможность глубже проникнуть в сложный духовный мир героя литературного произведения, оценить художественное мастерство писателей в воссоздании человеческой индивидуальности.

А. Г. КАМІНСЬКИЙ, старший викладач
Тернопільський фінансово-економічний інститут

Емоції як збудники активності суб'єкта в процесі сприймання художнього твору

У процесі сприймання художнього твору діють як раціональні механізми суб'єкта, так і емоційні. Між ними існує органічна єдність і рівновага. При домінуванні одного з цих механізмів сприймання художнього твору є неповноцінним. Воно перетворюється або в раціональний аналіз твору, або в суто психофізіологічну реакцію [5, с. 498]. Художні образи здебільшого впливають на емоційну сферу суб'єкта сприймання. Емоції і почуття збуджують мислення людини.

Почуття, що виникають внаслідок взаємодії суб'єкта із твором мистецтва, є складними і багатогранними. Це суб'єктивні переживання реципієнта художнього твору, зумовлені як природою самого твору мистецтва, так і особливостями суб'єкта сприймання.

Сприймання художнього твору зумовлене естетичними та утилітарними потребами суб'єкта, які впливають з умов, особливостей його життєдіяльності, соціальних і психофізіологічних сторін його особистості. Беручи до рук художній твір, читач прагне дістати естетичну насолоду, пізнати нові явища, закономірності суспільного життя чи світу, природи, глибше заглянути в потаємні «куточки» серця людини, збагнути її сутність, власне, прочитати певні сторінки «книги життя».

Потреби містять у собі як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, які існують в органічній єдності. У різних людей коло потреб неоднакове. Потреби людини залежать від соціального ладу, в якому вона живе, від її класової приналежності, професійної діяльності, середовища, від рівня розвитку особи. «Потреби адресуються до об'єктів зовнішнього світу і стають цілеспрямованим потягом» [7, с. 17]. Естетичні потреби людини, які, на відміну від фізіологічних, не є вродженими, здебільшого задовольняються шляхом сприймання творів мистецтва.

Емоції є реакціями на задоволення чи незадоволення естетичних чи утилітарних потреб. Характер емоцій суб'єкта в процесі сприймання художнього твору зумовлюється його змістом, художніми якостями, умовами сприймання, в тому числі підготовленістю суб'єкта.

Закономірності утворення емоцій в процесі задоволення органічних потреб, розкриті П. Анохіним [2, т. 35, с. 355—358], є, на нашу думку, ключем до розуміння процесу формування почуттів при задоволенні естетичних потреб. Процес сприймання художнього твору починається з дії тих еферентних збудень (сигналів), які скеровують суб'єкта на сприймання саме цього, а не іншого художнього твору. Вже у виборі твору як об'єкта пізнання проявляється активність суб'єкта сприймання. Про сприймання художнього твору сигналізують в мозок своєрідні «донесення». Якщо вони збігаються із смаками, ідеалами, поглядами суб'єкта сприймання, — виникають позитивні почуття, якщо ні, — негативні. Джерело негативних емоцій може критися як в суперечностях між поглядами реципієнта і змістом художнього твору, так і в суперечностях світогляду суб'єкта сприймання, в недорозвиненості (розвиненості) його естетичного смаку, в недовершеності (довершеності) естетичного ідеалу. Негативна емоція може перейти в позитивну в процесі активного переборення суб'єктом сприймання власних суджень (які можуть виявитися неправильними) під впливом художнього твору.

Характер і роль почуттів, що виникають в процесі сприймання художнього твору, залежать від того, наскільки логіка розвитку художніх образів відповідає уявленням сприймаючого, від взаємозв'язку образів, тих обставин, які зумовлюють розвиток характерів героїв, тих «перешкод», що постають перед ними. Сприйняття всього художнього твору може викликати позитивні почуття (коли твір ідейно і художньо доверше-

ний), а окремі фрагменти твору можуть викликати негативні почуття, зумовлені логікою розвитку образів.

Почуття, що виникають внаслідок сприймання того чи іншого фрагмента твору художньої літератури, підготовляються усіма попередніми частинами твору. При цьому не всі частини, елементи художнього твору однаково діють на суб'єкт сприймання. Це залежить від правдивості відображення, значимості відображеного для суб'єкта, від ступеня художньої майстерності.

Читаць творів художньої літератури обов'язково «стає» на бік одних героїв і «веде боротьбу» поруч з ними проти інших, «Потреби» героїв твору, за яких він вболіває, немов зливаються з його власними потребами, а їхні дії він переживає, як переживав би свої. Тому успіх, перемога героя, його позитивні вчинки викликають у читача позитивні емоції, які часто є джерелом відповідних дій. Негативні почуття, що формуються в процесі сприймання художнього твору, також можуть стати джерелом позитивних дій суб'єкта сприймання.

Отже, виникнення і активна роль почуттів здебільшого зв'язані з розвитком характеру героїв, з окремими «ланками» сюжетних ліній, із суперечностями критичних, кульмінаційних моментів твору, розв'язка яких породжує або негативні, або позитивні почуття.

Почуття викликаються наочністю, цілісністю, конкретністю і взаємодією художніх образів.

У процесі сприймання одні почуття, думки викликають інші почуття й думки, — так виникає ланцюг асоціацій. Асоціації значною мірою зумовлюють активну роль почуттів в процесі сприймання художнього твору.

Виникнення почуттів та їхня активна роль в процесі сприймання органічно зв'язані із фантазією, уявою, пам'яттю. К. Станіславський у своїй праці «Праця актора над собою» підкреслював, що не варто прагнути викликати почуття насильно, потрібно лише яскраво уявити собі всі «відповідні обставини», і тоді воно виникає надзвичайно легко, само собою.

Особливу роль в утворенні і активності почуттів під час сприймання художніх творів відіграє відтворююча уява. Л. Виготський зауважував, що емоція обслуговується уявою, що «почуття і фантазія є не двома один від одного відокремленими процесами, але, по суті, одним і тим же процесом, і ми вправі дивитись на фантазію як на центральний вираз емоційної реакції» [3, с. 273].

У процесі художнього сприймання велику роль відіграє емоційний досвід суб'єкта. Почуття мобілізують цей досвід, тонізуючи кору головного мозку, створюють умови для швидкого замикання умовно-рефлекторних зв'язків, підвищують активність суб'єкта сприймання. Естетичні почуття збагачуються особистим досвідом суб'єкта сприймання і набувають індивідуально-неповторного змісту.

Рух і активність почуттів в процесі сприйняття художніх творів зумовлені не лише взаємодією об'єкта і суб'єкта сприймання, а й взаємодією раціональної і емоційної сфер самого реципієнта.

Між емоційною і раціональною сферою свідомості суб'єкта існує взаємовплив: раціональна сфера активно впливає на емоційну, емоційна — на раціональну. Емоційна сторона свідомості суб'єкта є джерелом і основою раціональної: глухне емоційна — притупляється раціональна.

Всі якості людської особистості (розум, гідність, відповідальність тощо) розвиваються на ґрунті емоційної сфери, почуття є тією «вологою», яка живить «коріння» всіх людських цінностей. Нерозвиненість емоційної сфери збіднює і розумові якості людини, і її моральний світ. А це, в свою чергу, негативно відбивається на повноцінності художнього сприймання.

У процесі сприймання художнього твору емоційна сфера суб'єкта може виявляти різну активність. Це зумовлюється зокрема його настроєм, який в емоційному житті людини відіграє величезну роль. Один і той же твір може сприйматися по-різному в залежності від настрою суб'єкта. Настрій видозмінює сприймані картини, посилює симпатії до одних образів і антипатії до інших.

Почуття, що виникають в процесі сприймання художнього твору, бувають різні за своєю глибиною, силою, стійкістю, інтенсивністю й активністю. Це залежить насамперед від змісту художнього твору, а також від того, наскільки повно і конкретно зображені явища. Активність, напруга і тривалість почуттів залежать від сили подразника, зокрема від сюжетних ліній, від логіки розвитку художніх образів, насиченості сюжету трагічними колізіями, характеру інформації про різні сторони відображуваного явища і т. ін.

Глибина і активність почуттів залежать також від темпоритму художнього зображення, від ступеня художньої майстерності автора, від того, наскільки відповідає зображуване поняттям, уявленням сприймаючого суб'єкта. Наприклад, внутрішня напруга персонажа художньо довершеного твору є збудником подібної напруги почуттів і у суб'єкта сприймання, що співпереживає з героєм. Незвичність, своєрідність відображуваного значною мірою зумовлюють активність і глибину почуттів сприймаючого. Активність почуттів суб'єкта сприймання особливо посилюється, коли він не повністю інформований про дальший розвиток подій, про долю його улюблених героїв, про розв'язку. П. В. Симонов характеризує емоцію як компенсаторний механізм, що поповнює дефіцит інформації, яка необхідна для задоволення потреби [7, с. 35].

Якщо активність, напруга емоцій в процесі сприймання художнього твору щільно пов'язані з мірою інформації та іншими згадуваними факторами, то зміст їх в основному залежить від змісту твору.

Почуття, викликані предметами та явищами реального світу, не завжди адекватні характеру пізнаваних об'єктів. Це пояснюється тим, що люди не бачать усіх зв'язків між об'єктами, не знають причин появи того чи іншого явища, до того ж знання суб'єкта, що сприймає, можуть виявитися недостатніми для правильного осмислення та оцінки предмета сприймання [6, с. 48].

Сприймання художнього твору відбувається крізь систему почуттів, які органічно поєднуються з поглядами і лежать в основі етичної свідомості. Людина утверджує себе в предметному світі «не тільки в мисленні, а й усіма почуттями...» [1, с. 141].

Одні твори більше стимулюють активність емоційної сфери, інші — розумової. Це зумовлено як видовими (жанровими) особливостями мистецтва, змістом сприйманих творів, так і співвідношенням раціонального й емоційного в художньому образі (системі образів), яке в свою чергу залежить від співвідношення в образі загального і одиничного, суб'єктивного і об'єктивного. Найбільш емоційними є ті твори, зміст яких пов'язаний з найбільш важливими сторонами людського життя і правдиво відбиває їхні діалектичні суперечності.

Між почуттями і думками, які виникають під впливом якоїсь події, існує, як уже зазначалося, органічний зв'язок. Це зумовлює збудження відповідного почуття — думкою, а думки — почуттям.

У почуттях людини, що сприймає художній твір, виявляється її ставлення до його ідей, зображуваних подій тощо. К. Д. Ушинський писав: «Ніщо, ні слова, ні думки, ні навіть вчинки наші не виражають так вірно нас самих і наше ставлення до світу, як наші почуття: в них відчутний характер не окремої думки, не окремого рішення, а всього змісту душі нашої і її ладу» [9, с. 310]. Але почуття не завжди правильно відбивають об'єктивну цінність художнього твору. Це зумовлене рівнем морально-естетичного розвитку суб'єкта, зокрема його ідеалами.

Ставлення суб'єкта сприймання до відображуваного і до інтерпретації його митцем залежить і від розбіжності або спільності їхніх поглядів на те, що і як відображене.

В процесі сприймання художнього твору суб'єкт отримує «заряд» почуттів від художніх образів, які активізують не лише процес сприймання, а й життєдіяльність суб'єкта, скеровуючи її в напрямках, що показують «стрілки» почуттів, «намагнічені» змістом твору. Почуття, що виникає в процесі сприймання, інколи відкриває суб'єкту якісь нові, невідомі йому сторони його ж особистості. Це допомагає йому осмислити «кроки» свого минулого життя, взаємовідносини між людьми, власне ставлення до тих чи інших явищ.

В зв'язку з тим, що естетичні почуття є одним із джерел ідей, які виникають в свідомості суб'єкта (свідомість є не лише знання, а й переживання), вони накладають відбиток на

особистість людини, примушують її активніше функціонувати в суспільстві. Особливу роль у формуванні активності людини відіграють позитивні почуття. В автобіографії Дарвін зауважує: «...приємні відчуття можуть довго тривати, не виявляючи жодної гальмуючої дії; навпаки, вони викликають підвищену діяльність всієї системи» [4, с. 101].

Естетичні почуття збуджують творчу активність суб'єкта, вони є специфічним переживанням, яке породжує відповідне ставлення до відображуваного, певні думки з приводу нього.

Список літератури: 1. К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве. М., «Искусство», 1957. 2. Анохин П. Эмоции. — В кн.: Большая медицинская энциклопедия. М., 1964. 3. Выготский Л. Г. Психология искусства. М., «Искусство», 1965. 4. Дарвин Ч. Автобиография. М., Изд-во АН СССР, 1957. 5. Каган М. Лекции по марксистско-ленинской эстетике. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. 6. Кубланов Б. Г. Эстетическое чувство и искусство. Львов, Изд-во Львов. ун-та. 1956. 7. Симонов П. В. Что такое эмоция? М., «Наука». 1966. 8. Содружество наук и тайны творчества. М., 1968. 9. Ушинский К. Д. Сочинения, т. 9. М., 1950.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье показано возникновение эмоций в процессе художественного восприятия, их сложность, характер, органическая связь с мышлением, их активная роль в освоении (восприятии) произведения искусства.

Л. Л. МЕЛЬНИЧУК, старший лаборант
Львівський університет

Пропаганда ідей Великого Жовтня у журналі «Західна Україна»

Перемога Великого Жовтня, зазначається у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», докорінно змінила хід розвитку всього людства. «...Героїчна боротьба робітників і селян Росії, яка дістала гарячу і дійову підтримку трудящих в усьому світі, показала, за словами В. І. Леніна, *«всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього»*. Вона дала змогу всім пригнобленим народам, народам, які борються, побачити і свою грядущу перемогу» [1, с. 4].

Після встановлення Радянської влади в Росії й на Лівобережній Україні зоря надії на визволення і возз'єднання з єдинокровними братами по той бік Збруча зійшла й для трудящих Західної України, яка перебувала під гнітом панської Польщі. На західноукраїнських землях з новою силою розгорнулася героїчна боротьба народу проти загарбників. Організатором, керівником і натхненником цієї боротьби виступала створена у 20-х роках ХХ ст. Комуністична партія Західної України. КПЗУ поширювала серед мас ідеї великого Леніна, роз'яснювала народу значення соціалістичної революції в Росії.

Визначну роль у пропаганді революційних ідей відігравала створена комуністами преса. Як у Галичині, так і на Радянській Україні, куди виїхала частина західноукраїнських прогресивних діячів, виходили комуністичні газети й журнали, які висвітлювали життя й боротьбу трудящих західноукраїнських земель.

Одним з таких журналів був, зокрема, літературно-мистецький і громадсько-політичний журнал «Західна Україна», який виходив спочатку у Києві, а потім у Харкові з 1927 по 1932 р. У пропаганді ідей Великого Жовтня, у революційній роботі серед трудящих Західної України цей журнал відіграв велику роль. Навколо нього об'єдналися видатні західноукраїнські письменники, зокрема Дмитро Загул, Агата Турчинська, Володимир Гжицький, Антон Шмигельський, Петро Гірняк, Мирослав Ірчан, Михайло Козоріс, Любомир Дмитерко, Василь Бобинський. У виданні також активно співробітничали українські радянські письменники.

Оскільки журнал видавався на території Радянської України, він був позбавлений утисків цензури. Вільне і правдиве слово з його сторінок доходило до найвіддаленіших куточків Галичини, Буковини, Волині, Закарпаття. Твори, які друкувалися в прогресивних західноукраїнських виданнях у спотвореному цензурою вигляді або взагалі не друкувались, тут були опубліковані без змін. Так, твір П. Козланюка «Похорон», який з західноукраїнського журналу «Вікна» цензура вилучила, побачив світ саме у журналі «Західна Україна».

Усі художні твори, вміщені у журналі, були пройняті революційними ідеями. Журнал часто друкував твори, які змальовували образ вождя революції В. І. Леніна, показували силу його вчення. Так, на сторінках журналу було вміщено вірші О. Гаврилюка «Мавзолей», П. Тичини «Ленін», В. Сосюри «Наш вождь» та багато інших віршів про великого Леніна.

Чільне місце на сторінках журналу відводилося публіцистиці, яка мала, згідно з основною ідеєю журналу, наступальний, викривальний характер. Пристрасні виступи Я. Галана, П. Козланюка, М. Ірчана, М. Заячківського, Гр. Іваненка, В. Бобинського та інших викликали жах у ворогів українського народу і гарячу любов та підтримку трудящих.

У відображенні злочинних подій автори журналу постійно підкреслювали значення ідей Жовтневої революції, показували її вплив на революційний і національно-визвольний рух в усіх країнах світу. Розповіді про соціалістичне будівництво на Радянській Україні, викриття політики окупаційних властей на Західній Україні, висвітлення народної боротьби — ці публікації являли собою різні аспекти однієї, основної думки — пропаганди ідей Великого Жовтня.

Кожний публіцистичний твір, вміщений у журналі, був пройнятий вірою в близьке визволення рідного краю, у возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі, у перемогу робітників і селян над експлуататорами.

У кореспонденції «По цей і по той бік Збруча» читаємо: «Дністер і Збруч поділяють два світи: світ соціалізму, що зростає, і світ капіталізму, що гине. І які б кордони буржуазія не ставила, скільки б війська не тримала, для комунізму не існує жодних кордонів. Коли надійде час, пролетарська революція змете їх» [2, 1929, № 11—12, с. 86.]

У той час, коли всю Західну Європу охопила економічна криза, яка боляче вдарила по трудящих, надзвичайно актуальним було висвітлення тяжкого життя робітників, поневірянь селян. Цій темі журнал присвятив чимало виступів, зокрема подорожній нарис «Закарпатська Україна». Відомо, що під впливом Великого Жовтня трудящі Закарпаття на своїх Всенародних зборах у 1919 р. постановили приєднати Закарпатську Україну до Радянської України. Проте буржуазні угорський і чеський уряди, які захопили Закарпаття, будь-що намагалися залишити за собою цей квітучий край з кількома мільйонами

українського населення. До якого стану загарбники довели український народ, розповідав цей нарис. На тлі чудової природи цього «маловідомого» тоді закутку Європи автор схвильовано описав нужденне життя трудящих: «Підгірське село. Притаїлись хати. Спокій. Виходять жовті діти, босі, в довгих чорних сорочках. Черевко, як бубен, здулося. В глині загуздрана голова, обличчя бліде, безкровне, сухе, як гірська глина. Бо з чого ж мають бути здорові? Всю зиму їдять ріпу та мамалигу. Хліба не бачать, про м'ясо й не говорити».

Але визискувачам не довго панувати. «Народ не буде вічним рабом», — підкреслювалося в нарисі. Пролетаріат Закарпаття, наголошував автор, пробудився від тривалого сну, коли почув про перемогу Жовтневої революції. Впевненістю в перемозі звучать останні рядки нарису: «Більшість гуцулів вірять уже сьогодні в реальний шлях свого визволення. Про це свідчить зростання день у день впливів комуністичної партії не тільки на міське робітництво, але й на маси селянської бідности» [2, 1930, № 6, с. 53].

У журналі послідовно проводилась ідея пролетарського інтернаціоналізму, висвітлювалась боротьба не тільки західноукраїнських, але й західнобілоруських трудящих. В одному з номерів журналу читаємо: «Із тюрем, із підземелля, від верстатів і селянських осель простягаються дружні руки до трудящих Радянської України і Білорусії. Понад штики жандармів, понад кордони одна пробивається думка серед широких мас, одно намагання, одно прагнення — возз'єднання з Радянською Україною й Білорусією» [2, 1930, № 1, с. 63].

Про становище та про запеклу боротьбу на поневолених землях розповідало багато статей, зокрема стаття П. Гірняка під красномовним заголовком «Західна Україна в огні» [2, 1930, № 10, с. 42]. Ця стаття була гострою відповіддю польським профашистським газеткам, що твердили, нібито «на Західній Україні все спокійно». Номер журналу відкривався ілюстрацією, на передньому плані якої було зображено шибеницю з замордованим робітником, а на обрії видно польських жандармів. Ось до яких засобів вдавалась панська влада, щоб забезпечити так званий «спокій» на Західній Україні. Але Західній Україні було далеко до спокою! Вона була «в огні» народної боротьби, і журнал щоразу це підкреслював.

Так, він надрукував статтю керівника комуністів Західної України М. Заячківського «До 11-річчя Дрогобицького повстання», присвячену подіям 1919 р., коли пролетаріат міста під впливом Великого Жовтня зробив спробу встановити Радянську владу, але зазнав поразки. Мирон Заячківський писав у статті, що це повстання стало уроком для пролетаріату. Воно показало, що у боротьбі слід спиратися на селянські маси, а не шукати підтримки в українській буржуазії. Пропагуючи ідеї великого Леніна, стаття разом з тим була гострим політичним виступом проти зрадників народу — української буржуазії і

правих соціал-демократів — і закінчувалася палким закликом до возз'єднання з Радянською Україною.

У той час, коли на Радянській Україні зростала кількість шкіл, технікумів, вищих навчальних закладів, діти західноукраїнських трудящих лишалися неписьменними. Тому на сторінках журналу не раз порушувалося питання про стан освіти.

Журнал інформував західноукраїнських читачів про соціалістичне будівництво в Радянському Союзі. Так, повідомлялося, що у Країні Рад 1931 рік було ознаменовано дальшим зростанням економічної могутності, успішно здійснювалися індустріалізація і колективізація. А якою ж була поневолена Західна Україна? Читаємо вміщену в журналі хроніку: «Поліція м. Львова цими днями одержала кілька нових панцерників нового військового типу, устаткованих кулеметами й бомбометами (для атак отруйногазовими бомбами)» [2, 1930, № 10, с. 41].

Ось куди йшли народні кошти! Окупанти будували не нові школи, а тюрми, виготовляли зброю для вгамування мас, бо революційне піднесення швидко зростало. Але автор твердо переконаний в тому, що прийде час і закінчиться вороже панування. Бо, зазначає він, «хто сіє вітер, — збирає бурю». Зі сторінок журналу лунали заклики: «Міцно стискайте зброю, ворог не спить» [2, 1931, № 7—8, с. 88], «Вогонь боротьби повинен розгорітися у вогонь повстань по той і цей бік Карпат» [2, 1932, № 11—12, с. 84].

Пропаганду ідей Великого Жовтня журнал «Західна Україна» поєднував з роз'ясненням читачам ленінської стратегії й тактики революційної боротьби. Один з керівників західноукраїнських комуністів Григорій Іваненко у статті «Західноукраїнське село після пацифікації» писав: «Перед КПЗУ стоїть зараз велике завдання — розгортання дальшої боротьби на селі... Селянські маси на Західній Україні розуміють керівну роль в боротьбі пролетаріату, признають його гегемонію, еднаються з ним, що дає запоруку міцної підстави робітничо-селянського союзу, запоруку перемоги над фашизмом і окупацією» [2, 1930, № 6, с. 46—52].

Напередодні 14-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції журнал надрукував статтю Гр. Іваненка «Податки й карі на Західній Україні та їх колоніальний характер експлуатації». Автор з боєм змальовує становище Західної України: «Скована, поневолена, скривавлена, закута у кайдани політичної, економічної та національної неволі, — і нагаї не перестають падати на її виснажене і понівечене тіло» [2, 1931, № 10, с. 84], і тут же описує щасливе життя в Радянській країні. Таке зіставлення двох світів утверджувало незмірні переваги радянського способу життя, піднімало західноукраїнських трудящих на боротьбу з поневолювачами.

Однією з форм боротьби трудящих Західної України проти поневолювачів було нелегальне святкування роковин Великого Жовтня. Журнал повідомляв про численні мітинги, демонстра-

ції, що відбувались у ці дні в краї. У листопаді 1931 року, зокрема, журнал писав: «З нагоди 14-х роковин Жовтневої революції розкидано у Львові летючки і розвішено в деяких частинах міста транспаранти, які поліція усунула. Вечором зібралася більша група демонстрантів в Ринку. Поліція розігнала демонстрантів» [2, 1931, № 11—12, с. 93].

Одночасно хроніка під рубрикою «На закривавлених землях Західної України» сповіщала про масовий терор, арешти і вбивства студентів, робітників і селян, журнал повідомляв: «Дня 9 листопада в лісі між Жолдцем і Батятичами — пов. Жовква — застрілив гайовий 21-літнього селянина з Жолдця. Убитий тягнув якусь суху ломаку з панського лісу — і за це смерть» [2, 1931, № 11—12, с. 93].

На сторінках журналу друкувалися матеріали про героїзм і стійкість комуністів Західної України, які у важких умовах підпілля продовжували боротися проти окупаційного режиму. Про те, як вони гартували свою волю, розповідає стаття-спогад М. Паньківа (Малиновського) «Юрівський процес» [2, 1932, № 7—9, с. 51]. Ця публікація, розкриваючи стійкість і мужність західноукраїнських комуністів, стверджувала непереможність ідей Великого Жовтня.

Публіцистичні виступи журналу висвітлювали важливі, злободенні суспільно-політичні проблеми, відзначалися широтою політичних узагальнень і висновків. Написані близькою робітникам і селянам мовою, вони доходили до найширших кіл читачів.

Журнал «Західна Україна», пропагуючи й поширюючи ідеї соціалістичної революції, високо піднімав над західною частиною українських земель прапор Жовтня. Про останній і рішучий бій народу писав Любомир Дмитерко у вірші, опублікованому на сторінках журналу у 1929. році:

...і буде бій, якого не бувало.

Забубнить Черемош! Заюшиться Дністер!
А д'горі Львів червоний стяг підійме!

[2, 1929, № 14, с. 21]

В ідейно-політичній підготовці возз'єднання, у пропаганді ідей Великого Жовтня серед західноукраїнських трудящих є певна заслуга і журналу «Західна Україна».

Список літератури: 1. Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС. К., 1977. 2. «Західна Україна», 1923—1932.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье освещена роль издававшегося в 1927—1932 гг. в г. Киеве и Харькове журнала «Західна Україна» в пропаганде идей Великой Октябрьской социалистической революции на западноукраинских землях. Автором рассмотрены некоторые произведения, преимущественно публицистические, пе-

чатавшися в журнале, которые отражали нарастание революционной борьбы трудящихся Западной Украины, их стремление к воссоединению в едином Украинском Советском государстве с тем, чтобы и на их земле утвердилось знамя Великого Октября.

А. Ф. МЕЛЬНИЧУК, в. о. доцента
Івано-Франківський педагогічний інститут

Революція 1905—1907 рр. у житті та творчості Гната Хоткевича

В. І. Ленін назвав революцію 1905—1907 рр. «генеральною репетицією», без якої перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 р. була б неможлива. Радянські люди високо цінять героїчні сторінки нашої історії. Особливо актуально звучить це тепер, коли ЦК КПРС прийняв постанову «Про 70-річчя революції 1905—1907 років в Росії». Відзначаючи цю дату, ми ще раз звертаємося до подій, які розкривають розмах і велич першої російської революції.

Події революції мали величезний вплив на українську літературу початку ХХ ст. Вони залишили глибокий слід у житті та творчості багатьох письменників того часу. Представники прогресивного напрямку української літератури брали в ній найактивнішу участь, присвячували пристрасні публіцистичні твори на захист завоювань революції, відтворювали її події у високохудожніх, різноманітних за жанром, творах.

Належне місце знайшла ця подія в творчості видатних класиків української літератури — Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського.

Немеркнучий слід залишила вона і в житті та творчості відомого діяча української культури Гната Мартиновича Хоткевича (1877—1938).

Гнату Хоткевичу близькими були інтереси трудового народу, якому він присвятив свою творчість. Про це свідчать мемуарні матеріали та художні твори цього українського письменника-очевидця і учасника подій революції 1905 р. в Харкові, Москві, Києві.

Письменник гостро відчував передреволюційні настрої. Живучи весь час серед народу, письменник-реаліст вболівав за долю трудящих, тонко відчував їхнє невдоволення існуючим суспільним ладом.

Особливої уваги в творчості Г. Хоткевича цього періоду заслуговує «Дума про похід ситого князя Оболенського на голодних селян», написана напередодні революції, в 1903 р., в якій розповідається про селянські заворушення в Харківській губернії та про жорстоке придушення їх каральною експедицією, очолюваною губернатором Оболенським. Дума була вда-

лою спробою автора використати стиль і поетику жанру дум з викривальною метою. Вона була співзвучна революційним виступам проти реакційних сил царської Росії. Про це яскраво свідчить порівняння думи Г. Хоткевича з карикатурою на Оболенського, вміщеною у ленінській газеті «Искра» [5, с. 4]. Події, описані Хоткевичем у «Думі про похід ситого князя Оболенського на голодних селян» детально викладаються В. І. Леніним у статті «До селянської бідноти», в якій викриваються звірства царських властей, зокрема харківського губернатора Оболенського.

У цьому творі піднята гостра політична тема. Дума мала не тільки велику викривальну силу, а й революційно-пропагандистську спрямованість. Вона засвідчила революційну мужність Гната Хоткевича.

Це підтверджують також інші твори письменника, зокрема нарис «Тихше читайте сю річ», в якому йдеться про підпільну революційну діяльність робітників. Як встановив літературознавець В. Півторадні, цей нарис вперше був надрукований у перекладі російською мовою на сторінках більшовицької газети «Звезда» [8, с. 102—103]. Таким чином, під час революції 1905 р. письменник тісно поєднував літературно-письменницьку, культурно-освітню і громадсько-політичну діяльність.

З революційним рухом Хоткевич зіткнувся ще в роки навчання в Харківському технологічному інституті, під час проходження практики на Харківсько-Миколаївській залізниці. Тоді майже у всіх промислових центрах України під впливом революційних виступів робітничого класу Росії посилювалась революційна боротьба. Особливо активно виступив пролетаріат Харкова.

Хоткевич — студент останнього курсу — брав активну участь у студентських заворушеннях, за що й був виключений з інституту і в 24 години висланий з Харкова. Але, враховуючи його здібності, керівництво само порушило клопотання про його повернення в інститут.

Здобувши освіту, Г. Хоткевич в 1900—1905 рр. працює в технічному відділі служби тяги Харківсько-Миколаївської залізниці. Як інженерові, йому доводиться не раз бувати в робітничих колективах залізничників Харкова та інших міст. Він вивчає їхнє життя, умови праці, побуту, настрої і в міру своїх сил і можливостей намагається їм допомогти. Хоткевич одним із перших організовує художню самодіяльність робітників Харкова. Очоливши Товариство грамотності, він організовує самодіяльний театр робітників Харківського паровозобудівного заводу, заводу Гельферіх-Саде і Мельгозе. Пізніше, у «Спогадах з театральної діяльності», Хоткевич писав: «Спочатку було мало народу, а потім гурток розрісся до 150 душ, отже, в масових сценах я міг випускати стільки, скільки не мав спроможності зробити не тільки жоден з мандруючих наших українських театрів, а навіть російські постійні. Це надавало виставам

нашим великого повабу, нас любила робоча публіка і ходила охотно» [12, т. 2, с. 519].

Слід враховувати, що паровозобудівний завод належав до найбільших промислових підприємств Харкова, тут активно діяла більшовицька група «Вперед». Під час революції завод став місцем політичних маніфестацій і страйків. Один із акціонерів кампанії, якій належав завод, на початку 1906 р. заявив: «З Харківським паровозним конкурує по страйках лише один Невський завод» [6, с. 195].

Спілкування з таким колективом не могло не вплинути на світогляд і діяльність Гната Хоткевича. Його зв'язки з робітниками сприяли популярності письменника серед них, а тому, коли на початку революції було створено страйковий комітет Харківського залізничного вузла, Хоткевич був обраний його головою. Він брав участь у барикадних боях у Харкові, готував резерви для наступних битв на станції Люботин. У грудні 1905 р. робітники обирають його делегатом на профспілковий з'їзд залізничників, який відбувся у Москві. Потрапивши туди, Хоткевич став очевидцем Грудневого збройного повстання.

Після поразки повстання перебування Г. Хоткевича на території Російської імперії було небезпечним. Царська охранка оголосила розшук письменника як учасника барикадних боїв у Москві. Хоткевич йшов на нелегальне становище і при безпосередній допомозі Лесі Українки виїхав за кордон [13, с. 8], став політичним емігрантом у тодішній Австро-Угорщині, зокрема у Львові.

Революційні події 1905 р. вразили Гната Хоткевича, і в Галичині вони стали темою його письменницької діяльності. 1907 р. Хоткевич пише мемуари «Сторінки життя», надруковані того ж року в газеті «Діло». У них автор розглядає зародження і розвиток подій 1905 р., перш за все у Харкові, розповідає про своє життя, формування поглядів.

У 1909 р. в газеті «Буковина» з'являється його нарис «Маленькі образки великої справи» [12, т. 1, с. 204—234], в якому письменник продовжує опис подій Грудневого збройного повстання в Москві.

В ідейно-тематичному циклі оповідань «Трое (нарис з галицького життя)», «Перед дверима», «Так мусіло бути» автор відгукується на виступи революційного студентства Галичини. В цих творах він створив образ народного месника. В їх основу покладено історичний факт — вбивство намісника Галичини графа А. Потоцького студентом Мирославом Січинським. Під свіжими враженнями революційних подій Хоткевич проводить думку, що «справжнім революціонером є той, хто бореться не лише за волю свого народу, але й за волю всіх пригноблених». Як бачимо, Гнат Хоткевич виступає як письменник-інтернаціоналіст.

Крім нарисів і спогадів, Хоткевич один із перших пише оригінальні драматичні твори на тему революційної боротьби. У п'єсах «Лихоліття» (1906), «Вони» (1909), «На залізниці» (1910)

яскраво відтворені картини боротьби проти самодержавства. Найціннішою є п'єса «Лихоліття» — хроніка революційних днів 1905 р. В ній змальовано цілу галерею образів представників різних суспільних верств і станів, людей, які стояли по різні сторони барикад. У них Хоткевич проявив себе як захисник інтересів трудящих, що скерував своє слово проти самодержавства.

У драматичних творах, зокрема в п'єсі «Лихоліття», Хоткевич ставить проблему «інтелігенція і революція». Її він висуває на чільне місце, виявляючи своє розуміння розстановки класових сил під час революції. В цій п'єсі Хоткевич вірно зображує роль інтелігенції в період революції, краща частина якої переходить на бік трудящих і відстоює їхні інтереси.

П'єса «Лихоліття» отримала високу оцінку літературної критики. За неї Хоткевич одержав першу премію на конкурсі крайового відділу у Львові. Літературознавець М. Мочульський писав: «Твір Хоткевича небуденний і вартий того, щоб прочитати його. Автор брав живу участь у визвольному русі в Росії. Власними очима глядів на сцени, які змалював у своїй «Хроніці», ogrів ту «Хроніку» огнем свого свободолюбного серця та вилив у неї свою власну душу» [12, т. 1, с. 526].

Г. Хоткевич прагнув познайомити з драмою російського читача. Для цього він переклав її російською мовою, але царська цензура не давала дозволу на публікацію. Леся Українка писала з цього приводу: «Я, зрештою, не думаю, щоб тепер Вашій драмі попущено було побачити світа в Росії, — і се не мій особистий песимізм, а думки всіх компетентних людей, з якими мені траплялося говорити» [12, т. 1, с. 527]. Письменник переклав драму також німецькою і польською мовами. Але в жодному перекладі вони не вийшли. Німецький переклад Хоткевич надіслав Ользі Кобилянській для виправлення, але вона відмовилась від правки, зіславшись на те, що німці самі виправлять, якщо закуплять драму. Була перекладена російською мовою і драма «Вони». Обидві п'єси читались автором на вечорах у товаристві «Руська бесіда» у Львові.

Образ героя, бунтаря, революціонера стає в центрі уваги Гната Хоткевича. Перебуваючи за кордоном, він пише цикл оповідань, в яких висуває проблему «герой і народ». До цього циклу входять твори «У свобідній країні» (1906), «Про що думав октябрист на робітничому святі 1-го Травня у Львові», «Страшна ніч», «Жертви патріотизму». Ці оповідання скоріше можна назвати політичними памфлетами. В них Хоткевич висловлює думку, що для боротьби потрібно об'єднатися. Це свідчення того, що письменник знав «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса. «...Єднайтеся ж швидше, пролетарі усіх країн!» — пише він, закликаючи їх до боротьби [11, т. 1, с. 210].

Оповідання «Про що думав октябрист на робітничому святі 1-го Травня у Львові» було написане російською мовою. Очевидно, воно готувалося для друку у російському виданні, згодом

оповідання вийшло в перекладі автора українською мовою. Письменник різко висміяв партію кадетів і відомий маніфест царя, про який говорили: «Мертвым — свобода, живых под арест», викрив прагнення царських політиканів до міністерських крісел, байдужість до долі народу.

У цьому аспекті цікавим є оповідання «Страшна ніч» з підзаголовком «Фантазія з галицької дійсності», в якому Хоткевич засуджує галицькі вибори, показує, як польські поміщики і буржуазія, прагнучи отримати більше голосів, фальсифікували бюлетені, вписували до виборців померлих громадян. В оповіданні висміюються пани, які сіяли чвари між народами, в даному випадку староста і пан «граб'я» (тобто — граф), силкуючись набрати більшу кількість голосів, демагогічно заявляли: «Бойкотувати німецьку конституцію! Геть німецькі параграфи! Най живе польський гонор і польське правосуддя!» [11, т. 1, с. 301].

Гнівню таврує письменник націоналізм в оповіданні «Жертви патріотизму». Він висміює це ганебне явище через комічні ситуації. Наприклад, жінка лає чоловіка за те, що він пропив гроші не в своїй корчмі, українській, а в польській.

В оповіданні «Три веління» Гнат Хоткевич закликає до революції, висловлює віру в те, що прийде воля. І як продовження ідеї попереднього оповідання тут стверджується думка, що прийде час, коли зникне ворожнеча між народами і вони житимуть у дружбі.

Найсильнішою є третя частина оповідання, або, за висловом самого автора, «Третє веління», де письменник говорить про несправедливість існуючого капіталістичного ладу, при якому 90 відсотків людей живуть у темряві. Тут же автор ставить проблему вождя, який зумів би вести трудящих до переможного завершення боротьби.

У творах Гната Хоткевича, політично спрямованих, написаних під враженням революції 1905 р., широко використовуються біблійно-міфічні мотиви. Це оповідання «Першому революціонерові», «Борець». І хоч в основу першого оповідання покладено біблійну легенду, письменник не випадково вживає слово «престол», а тих, хто стоїть біля нього, вважає прислужниками царизму. Він пише: «Найбільш цінився той, хто з найганебнішою безоглядністю виконував. Найближче до престолу стояв той, хто сліпо, як порушена гора, як потоп, злітав на грішних і палив, давив, нищив. Дітей, жінок, молоде деревце, неоперену пташку» [11, т. 1, с. 188]. Письменник порівнює їх із гадюкою, яка в'ється в «огидній покорі». Він засуджує гнобителів, закликає творити новий світ: «Браття! Треба творити інше царство! Нехай не таке блискуче, не таке пишне, але свободніше.

Таке, де не потерплять на тропях божественних деспотів, де товпи будуть творити й закони й право! Де слуг тьми назовуть слугами тьми й проклинатимуть жорстоких, замість славословити їм! Де не буде вмирати творчий дух і де скажуть нарешті,

що покора і власть — то найбільші всіх нас вороги, і задушать їх колись.

— О, творім же браття! Творім же найскоріше це царство нове! Потопчім божественними ногами зотлілий закон, зірвім своїми могутніми крилами престол потрухлялий, щоб у непам'ять провалилися всі деспоти, а за ними — і їх зло і їхні кайдани» [11, т. 1, с. 198].

У цьому оповіданні автор підкреслює роль революції 1905 р., уособлюючи її у постаті велетня, який «струснув небеса революційною мислю», переконує, що жодні чорні сили не можуть вбити революційного духу народу. Він сміливо закликає: «...Вали разом зі мною й небесні й земні престоли!»

Якщо говорити про Хоткевича як пропагандиста революційних ідей, то не можна обминути його повісті «Авірон». Очевидно, під впливом Франкового «Мойсея», який був написаний напередодні революції, Хоткевич створив свій оригінальний твір, на тему з біблійної легенди, в якому показав формування особистості революціонера, формування революційного характеру взагалі. В оповіданні «Борець» Хоткевич ставить питання про людину-борця, розглядає роль особи в історії.

Отже, зображення подій революції 1905 — 1907 рр. займало визначне місце в творчості Гната Хоткевича в час його перебування в Галичині (1906 — 1912). Революція була великою школою для письменника-демократа.

Ще раз звернувся Гнат Хоткевич до цієї тематики уже в радянський час, коли відзначалось 20-річчя революції 1905 р.

Тоді він підготував і видав окремою книгою в новій для радянської літератури жанровій формі «Спогади про революцію 1905 р.» «Передруковую я те майже без змін, — писав він у передмові, — лише з деяким скороченням. Дещо вже підстарілося за 20 літ, отже, здається тепер смішним, але все ж це документ. Написане зараз же по подіях, отже відбиває тодішню дійсність» [9, с. 3]. Ці спогади і тепер мають важливе значення, тому що передають настрої того прошарку інтелігенції, який представляв Гнат Хоткевич.

У спогадах автор як очевидець подав надзвичайно цікаві відомості про початок революції. Зокрема, він спиняється на тодішніх настроях різних категорій населення і на різних думках, які виникали у зв'язку з робітничими революційними виступами. Велике пізнавальне значення мають і детальні описи Хоткевичем вулиць Москви в дні Грудневого збройного повстання, розгулу чорної сотні і його висновок з цього: «Ні, не сила правительства поборолася російську революцію, а жорстокість і варварство. Дійсна сила великодушна і розумна, а те, що робило російське військо в Москві над російськими підданими, — се результат безсилості і крайнього переляку» [9, с. 148].

Спогади Хоткевича — це неоціненний історичний документ, який сучасні дослідники порівнюють з книгою Джона Ріда «Десять днів, які потрясли світ» [7, с. 4 — 5].

Ще одним важливим моментом у житті Гната Хоткевича, пов'язаним із революцією 1905 — 1907 рр., є його тривала дружба з відомим революціонером — керівником повстання на броненосці «Потемкин» Опанасом Матюшенком. Вона почалася з їхніх дитячих років, коли вони жили в селі Дергачі біля Харкова. Матюшенко, молодший на два роки від Хоткевича, вважав його своїм вчителем. Тоді школяр, Хоткевич організував з сільськими дітьми гру в школу, в якій Матюшенко, як він писав пізніше, отримав початки освіти і «перші зерна свободолобности дістав з отої школи» [11, т. 1, с. 10].

Зустрічались вони не раз і пізніше, листувались. Останні зустрічі відбулись після революції у Львові, коли Матюшенко повертався на Україну. Хоткевич співав пісні і думи, награвуючи на бандурі. Найбільше полюбила Матюшенкові дума «Буря на Чорному морі». У Хоткевича тоді виник задум написати історичний роман про повстання на «Потемкине» під назвою «Буря на Чорному морі». Але здійснити його не вдалося. Можливо, сталося це тому, що незабаром Матюшенко потрапив до рук царських жандармів і був повішений у Севастополі за вироком військово-морського суду.

Отже, революція 1905 — 1907 рр. залишила помітний слід у житті і творчості Гната Хоткевича, стала темою його кращих художніх творів, перш за все драматичних. Створені письменником мемуарні матеріали своєрідно і неповторно малюють важливі революційні події в Харкові, Москві, Києві, передають настрої того середовища, в якому знаходився Хоткевич.

Революція 1905 — 1907 рр. зміцнила зв'язки Гната Хоткевича з народними масами, розкрила талант Хоткевича-драматурга і мемуариста, закріпила його демократичні переконання.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. Про 70-річчя революції 1905 — 1907 років в Росії. Постанова ЦК КПРС. К., Політвидав України, 1975. 3. *Гуренко І., Тимошенко Т.* Подорож у Люботинську республіку. — «Соціалістична Харківщина», 1966, № 27. 4. *Дяченко О.* Слово про революцію. К., 1976. 5. «Искра», 1902, № 22, приложение. 6. История Харьковского паровозостроительного завода. Харьков, 1956. 7. *Михайличенко Б. С.* Жанровое и стилевое своеобразие прозы Гната Хоткевича. Автореф. канд. дис. М., 1975. 8. *Півторадні В.* Гнат Хоткевич у більшовицькій пресі. — «Прапор», 1977, № 4. 9. *Хоткевич Г. М.* Спомини з революції 1905 року. Харків, Держвидав, 1926. 10. *Хоткевич Г. М.* Сторінки життя. — «Діло», 1907, № 168, 180, 186 — 188, 197 — 204, 210 — 212, 216 — 220, 226 — 228. 11. *Хоткевич Г. М.* Твори. У 8-ми томах. Харків, «Рух», 1928 — 1932. 12. *Хоткевич Г. М.* Твори. У 2-х томах. К., «Дніпро», 1966. 13. *Хоткевич П. В.* Спогади дружини письменника. Зберігаються у автора статті.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье анализируется общественно-политическая деятельность Гната Хоткевича в годы революции 1905 — 1907 гг. Важным источником раскрытия темы являются воспоминания Гната Хоткевича о революции 1905 г.

Также рассматривается художественное наследие писателя, посвященное этой тематике; раскрывается вопрос взаимосвязей Гната Хоткевича и Афа-

насія Матюшенко — учасника и руководителя революционных событий на броненосце «Потемкин» летом 1905 г.; подчеркивается, что Хоткевич первый выступил с драматическими произведениями на тему революции 1905 — 1907 годов.

І. Є. САЄНКО, доцент
Одеський університет

З болгарських контактів Лесі Українки

У Болгарії Леся Українка прожила з червня 1894 до серпня 1895 р. Ця помітна сторінка українсько-болгарських літературних взаємин висвітлена в ряді літературознавчих публікацій [3; 4; 10], але далеко ще не вичерпана.

Загальне враження Лесі Українки від Болгарії, як воно зафіксоване в її листах, було суперечливим. Тут треба зважати, що Болгарія 90-х років справді являла собою вузол гострих протиріч.

Після російсько-турецької визвольної війни, що зіграла для Болгарії і роль буржуазно-демократичної революції, відбувалося соціальне розмежування і перегруповання національно-визвольних сил. На одному полюсі вимальовувалося чумазе обличчя бая Ганьо, а на другому — формувався, доходив політичної свідомості й організованості болгарський пролетаріат. Зовнішньополітична ситуація визначалася схрещенням інтересів великих держав на Балканах. У середині країни одні угруповання, змагаючись за владу, сподівалися на австро-німецьку підтримку, інші — на протекцію російського царизму. Були й такі, що звертали погляди до Англії, а то й до Туреччини. Болгарія перетворилася в країну політичних інтриг. Перед самим приїздом Лесі Українки в Софію впав диктаторський уряд Стефана Стамболова — одного з авторів «кривавого десятиріччя в історії визволеної Болгарії» [11, с. 6]. Йому на зміну прийшов уряд Кирила Стоїлова. Але надії народу, що чекав змін, не справдилися. Політиканство, інтриги, політичний терор з численними вбивствами продовжувалися. Писалася історія «кривавого десятиліття». Незадовго перед від'їздом Лесі Українки з Болгарії на одній із вулиць Софії був засічений ятаганами і недавній прем'єр Стамболов. Крізь суперечливі враження Лесі Українки від Болгарії у її листах виразно проступають соціальні симпатії й антипатії. Болгарія Стамболова і Стоїлова викликала в неї відразу: «Коли б ви знали, які тут речі робляться в «высших сферах» (та і в нижчих теж!). Куди там середні віка» [13, т. 9, с. 204]. Поширення висловленого тут присуду

і на «нижчі сфери» не повинно насторожувати: семирічна диктатура Стамболова, як писала соціал-демократична газета «Другар» 3 червня 1894 р., вбила і розбестила народ [5, т. 11, с. 242]. У Болгарії Леся Українка вперше побачила в дії буржуазну парламентарну демократію, пильно стежила за підготовкою і ходом виборів у Народні збори 11 вересня 1894 р., ходила на засідання цих зборів. Зверхні вигляди свободи, як атестував буржуазну демократію І. Франко [14, т. 10, с. 167], були оцінені нею також за справжньою їх вартістю. «Більш там воду товкли, ніж діло робили» — такою була її оцінка [13, т. 9, с. 204]. Живі сили Болгарії поетеса бачила в трудящому людові та прогресивній інтелігенції і їм віддавала свої симпатії. «...Знаходячись серед двоюрідних сестер і друзів, Леся Українка», як зазначається у листі Т. Павлова, «почала відчувати Болгарію своєю другою батьківщиною» [12, с. 155]. Болгарські дослідники не перебільшили почуттів Лесі Українки до їхньої країни. Співчуттям сповнені рядки у листах поетеси про становище болгарської жінки, що, не звільнившись від старого гніту, потрапила під новий. Вони відповідали дійсному станові речей. У книзі «Жіночий соціал-демократичний рух у Болгарії» [6] Р. Брадинська характеризує перші десятиріччя після звільнення як час суспільної ізоляції і політичного безправ'я жінки, що було обумовлено двома чинниками: інерцією вікових традицій та дискримінуючою політикою буржуазних урядів.

Софійські знайомства письменниці були широкими. «...Як зберуться до наших гостей, то одразу на чотирьох мовах говорять» [13, т. 9, с. 204], — прохопилось якомсь у листі Лесі Українки. А пробачаючись перед М. Павликом за невиконання в строк обіцяної роботи, вона послалася на те, що в квартирі без кінця «люди вештались» [13, т. 9, с. 206]. Найпершими болгарськими знайомими поетеси стали представники наукового світу. Зустрічі з ними були для неї важливими. Незадовго до поїздки в Софію вона писала про себе: «Нема ще дисципліни думки... Взагалі я вважаю мое теперішнє життя і працю за *Lehrjahre*» [13, т. 9, с. 206].

Найчастіше Леся Українка зустрічалася з Іваном Шишмановим та Димитром Матовим. І. Шишманов (1862—1928) своєю багатогранною діяльністю здобув тривку славу «родоначальника болгарської історії літератури», «маститого вченого... дивної ерудиції», «втілення етапів, через які пройшла вся болгарська інтелігенція за піввіку», «прапора культури» і т. д. — такими суперлативами характеризує його акад. М. Арnaudов, вважаючи діяльність свого вчителя «епохальною» [2, с. 302—333].

Леся Українка познайомилася з І. Шишмановим у перший період його енергійної діяльності. Але й тоді він мав уже окреслене обличчя визначного вченого і громадського діяча. Симпатії української письменниці і болгарського вченого були взаємними. І. Шишманов писав про Лесю Українку як про люди-

ну, що мала «рідкісні літературні таланти», як про «віртуоза української мови і вірша», як про «на рідкість гуманну та ідеальну людину, самовідданого служителя соціальної правди, не менше, ніж вічної краси» [15]. Д. Матов (1864—1896) імпував Лесі Українці як полум'яний македонський патріот і яскравий учений. Закінчивши прогімназію на батьківщині, він продовжував гімназійну освіту (з 1878 р.) у Миколаєві, а потім у Харкові. У 1884—1888 рр. навчався в Харківському університеті. Болгарський вчений М. Дринов, який працював тоді в Харківському університеті, познайомив Д. Матова з О. Потебнею і М. Сумцовим. «Очна» його школа у харків'ян поєднувалася з «заочною» школою у О. Веселовського. Продовжував свою освіту Д. Матов у В. Ягича та Г. Майєра, які були про нього високої думки. Соратник І. Шишманова по «Збірникові народних умотворінь, науки і літератури» і його колега по університету Д. Матов уже в першій своїй праці продемонстрував «солідні основи своєї школи», як писав його друг і біограф професор Л. Милетич, «відразу звернув увагу своїх колег за фахом» [9, с. 5]. Від своїх учителів він перейняв енциклопедичність інтересів. І хоч передчасна смерть не дала їм розвинутися, молодий вчений, як свідчив М. Арнаудов, посідав серед гуманітаріїв Софійського університету місце поряд з М. Драгомановим та І. Шишмановим [2, с. 333—359]. Лесю Українку особливо могли зацікавити дослідження Д. Матова у галузі теорії лірики й епосу. Головна його праця в цій сфері — «Чи є епос найдавнішим родом поезії» — була надрукована у третьому випускові «Болгарського перегляду» за 1895 р., посеред «софійського року» Лесі Українки. Йдучи наперекір багатьом авторитетам у галузі теорії родів і жанрів, Д. Матов схилився до думки, що генетичний пріоритет треба віддати ліриці, а не епосові. Лесі Українці, яка вважала себе ліриком «rag excellence», мала бути цікавою ця концепція.

Серед болгарських письменників найтіснішими були стосунки Лесі Українки з видатним представником критичного реалізму, гострим сатириком А. Константиновим (1863—1897). Він був родичем і близьким приятелем І. Шишманова. Знайомство з ним відбулося невдовзі після приїзду Лесі Українки до Софії, не пізніше липня 1894 р. Все літо цього року М. Драгоманов разом з дружиною і сином Світозаром провів у Парижі, а подружжя Шишманових, Рада Драгоманова і Леся Українка — у дачному селі Владая. В цей час там жив і А. Константинов. У родині Шишманових він, напевно, часто гостював, а 20 липня 1894 р. в їхньому сімейному альбомі заповнив анкету з 30 пунктів, відому під назвою «Моя сповідь» [7, т. 2, с. 389—390]. Цей документ давав Лесі Українці уявлення про А. Константинова як людину, громадського діяча і письменника. Анкета розповіла і про зв'язки А. Константинова з Росією, з російською прогресивною літературою і культурою. Гімназійну освіту він завершував також у Миколаєві тоді ж, коли там

вчився Д. Матов. Після закінчення гімназії А. Константинов «по праву південних слов'ян» вступив у 1881 р. на юридичний факультет Новоросійського (Одеського) університету й успішно закінчив його в 1885 р. Серед російських письменників, які справили на А. Константинова найбільше враження, в анкеті названо О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Тургенєва, М. Некрасова, М. Салтикова-Щедріна. Творчу діяльність Константинов починав перекладами з російської літератури («Полтава», «Бахчисарайський фонтан» О. Пушкіна, «Демон», «Мцирі» М. Лермонтова, «Російські жінки», «Залізниця» М. Некрасова та ін.). А. Константинов любив музику і скрипка була його постійним супутником. Він кохався в природі, був письменником-мандрівником, що пішки сходив усю Болгарію, подорожував за океан, щоб побачити Ніагарський водоспад, мріяв про навколосвітню подорож... То ж не дивно, що так багато точок дотику мали смаки й нахили української поетеси і болгарського письменника. Головне ж, поетесу вабила громадянська безкомпромісна мужність А. Константинова. Якраз у середині 90-х років, на які припадає перебування Лесі Українки в Болгарії, в усій повноті розкрився талант уже прославленого письменника (подорожні записки «До Чикаго і назад» та «Бай Ганьо») в жанрі політичного фейлетона. Як фейлетоніст політичної теми він народився на очах Лесі Українки. Перший фейлетон «Після виборів у Свищени», присвячений виборам «11 вересня», які спостерігала в Софії Леся Українка, з'явився 26 вересня 1894 р. До кінця 1894 р. А. Константинов надрукував ще вісім політичних фейлетонів. У наступні роки письменник продовжував працювати майже виключно в цьому жанрі. Крім високої громадянської мужності, фейлетони А. Константинова були цікавими з точки зору естетичної своєрідності — поєднання гумористичної тональності з памфлетною нищівністю.

У контексті болгарських літературних зв'язків Лесі Українки стає зрозумілішим, чому саме в цей час вона вирішила випробувати своє перо в фейлетонно-памфлетній творчості. У травні 1895 р. були написані два твори цього жанру: «Безпардонний патріотизм» і «Пророчий сон патріота». Третій твір фейлетонно-памфлетного характеру — «Голос однієї російської ув'язненої» — написаний 1896 р., уже після повернення з Болгарії. Відомо, що «Безпардонний патріотизм» і «Пророчий сон патріота» — сатира на угодницько-угодовську українську пресу, точніше, на газету «Буковина», на її редактора та авторів статей «Наші національні політичні відносини» і «Про своїх людей» (допис з Тернопільщини), що підтримували «новорівський» курс на відмову від усякої політичної діяльності, щоб не дражнити, мовляв, метрополії і польську шляхту та зосередитись, об'єднавши зусилля, на культурно-національній роботі. Обидва памфлети Лесі Українки перегукуються з фейлетонами А. Константинова, що викривав «новий курс» К. Стоїлова на «об'єднання національних сил». Писав він і фейлето-

ни про угодівську пресу. Зокрема, у фейлетоні «Різні дрібниці» ним була гостро висміяна газета «Мир», яка після вересневих виборів взялася пропагувати якраз ідею всенародної згоди та наперекір очевидним фактам переконувати читачів, ніби в ході виборів ніяких конституційних порушень не було. Почав і закінчив А. Константинов свій фейлетон рефреном: «Болгарська преса! Яка гірка іронія в цих словах». Цей повтор, який утворює композиційне обрамлення фейлетона «Різні дрібниці», міг би стати епіграфом до згаданих публіцистичних творів Лесі Українки. Щодо памфлета «Голос однієї російської ув'язненої», цікавим є факт: бажаючи надрукувати його у паризькій пресі, авторка надіслала рукопис у Болгарію з проханням переслати його далі. Чи не з надією, що його дадуть прочитати А. Константинову? З якихось міркувань софійські родичі Лесі Українки цю дошкульну цареворчу памфлетну мініатюру до Франції не надіслали. Можна назвати ще один белетризований фейлетон — «Волинський образок. Школа», написаний Лесею Українкою у Болгарії. Він, як нам видається, пов'язаний, крім згаданих контактів, з Марою Белчевою. «Можна припустити, — пише Петко Атанасов, — що Леся Українка й Мара Белчева читали одна одній свої вірші, але, на жаль, ми не маємо щодо цього цілком певних відомостей, за винятком опублікованих листів Лесі Українки, в яких вона цікавиться М. Белчевою і просить надіслати її фотографію» [4, с. 94]. Однак, як повідомляє Г. Константинов, біо-бібліограф М. Белчевої, вірші вона почала писати значно пізніше, дець після 1903 р., під впливом Пенчо Славейкова, з яким пов'язала своє життя [8, с. 215]. Під час перебування Лесі Українки в Болгарії М. Белчева могла цікавити її як добре освічена та музично обдарована людина, а, головне, як учителька. Освітня справа і становище вчительки — найімовірніші теми їхніх тодішніх розмов, які могли стати одним зі стимулів написання фейлетона про нестерпні умови праці народної вчительки на Україні.

Протягом року, проведеного в Софії, Леся Українка багато читала. Інтенсивність і напрям тодішньої лектури поетеси визначалися її світоглядно-естетичними пошуками, що стимулювалися атмосферою, в якій вона перебувала, і чисто зовнішніми умовами. Оселилася письменниця в бібліотеці М. Драгоманова. «...Кращого помешкання для мене, — писала вона М. Павликові, — не могли видумати! Здумайте собі — чотири стіни книжок, та ще яких!» [13, т. 9, с. 198]. Лектура, як і живі контакти, була підпорядкована зміцненню «дисципліни думки». Розмови і часті, треба думати, дискусії з М. Драгомановим спонукали читати й перечитувати численні політичні програми і трактати. Річ у тім, що вже до зустрічі з дядьком Леся Українка сформувалася як революціонерка-демократка, що стала на шлях зближення з пролетарським рухом і марксизмом. М. Драгоманов же, високо цінуючи К. Маркса і Ф. Енгельса як учених, вірив у еволюційний перехід шляхом беззбройної гумані-

зації людства до ладу соціальної справедливості. Ця утопія М. Драгоманова викликала у Лесі Українки скептичне ставлення. «Що сльози там, де навіть крові мало», — заявила вона в поезії «І все-таки до тебе думка лине», написаній у Болгарії. Саме в Софії Леся Українка могла уважно і систематично читати утопічну літературу, ґрунтовне знання якої згодом виявилось у статті «Утопія в белетристиці», написаній у 1906 р. Немає сумніву, що в Софії поетеса читала марксистську літературу. Про зміни, які сталися в її свідомості, вона сама писала: «...У мене тепер думка росте і вже переросла ту рамку, в якій можна робити що-небудь відкрито в Росії» [13, т. 9, с. 235].

Публікації про перебування Лесі Українки в Болгарії досі не торкалися питання про можливий її інтерес до болгарського робітничого руху і до болгарської соціал-демократії. А підстави для такого припущення є. Як уже зазначалося, симпатії Лесі Українки до робітничого руху і марксизму (її зв'язки з першими соціал-демократами на Україні) були вже достатньо міцними для того, щоб, перебуваючи в іншій країні, поетеса могла не поцікавитися цією гранню її суспільного життя. Пошуки «дисципліни думки» і під час перебування в Болгарії мали в кінцевому наслідку спрямовувати її погляд у бік болгарського робітничого руху та болгарських марксистів. З другого боку, середина 90-х років в історії болгарського робітничого руху і болгарської соціал-демократії була настільки бурхливою, що не звернути на них уваги було б неможливо, навіть не маючи співчуття. Пізніше, аналізуючи стан робітничого руху в Болгарії 90-х років, Димитр Благоев відзначав, що цей рух «особливо великого посилення набуває в кінці 1894 та 1897 р.» [5, т. 11, с. 337]. В іншому місці Димитр Благоев характеризує виступи болгарських робітників у ці роки як «небувалий робітничий рух» [5, т. 11, с. 435]. Численними були страйки робітників болгарської столиці — залізничників, деревообробників, друкарів. Про інтенсивність страйкового руху болгарського столичного пролетаріату свідчить, наприклад, те, що в середині Лесино софійського року, а саме — з грудня 1894 р. до березня 1895 р. відбулося більше десяти загальних страйків тільки софійських друкарів [5, т. 11, с. 436]. Хоч і повільно, долаючи опортуністичні перешкоди, в Болгарії відбувалося тоді єднання робітничого руху з науковим соціалізмом. «Соціалізм і у нас, — писав у лютому 1895 р. Димитр Благоев, — стає важливим соціальним фактором, значення якого все більше зростає. Вплив соціалістичної пропаганди на робітниче населення був дуже плідним» [5, т. 3, с. 292].

Подією, що засвідчила успіхи в з'єднанні робітничого руху з соціалізмом, була першотравнева маніфестація 1895 р. Цього року вперше з музикою, під червоним прапором робітники-соціалісти Софії вийшли на вулиці. На початку святкового походу налічувалося близько 300 учасників, а під кінець їх кіль-

кість збільшилася до 1200. Димитр Благоев писав про цю маніфестацію як про небувале явище в болгарському суспільному житті тих часів [5, т. 3, с. 367].

У час перебування Лесі Українки в Софії там відбулося два з'їзди Робітничої соціал-демократичної партії Болгарії. Перший — на початку липня 1894 р., другий у кінці липня 1895 р. Виходили партійні газети «Работник», «Другар», «Социалист», а також партійний журнал «Ден». Ці органи друкували чимало матеріалів з питань, які цікавили Лесею Українку. Складається враження, що проблематика, якою вабили до себе Лесею Українку науковці І. Шишманов і Д. Матов, письменник А. Константинов, учителька М. Белчева, доповнювалася і корегувалася точками зору болгарської соціал-демократичної преси. Це стосується не тільки оцінок буржуазної демократії, які давав у своїх фейлетонах Алеко Константинов. Навіть «Волинський образок. Школа», який ми згадали у зв'язку з виясненням стосунків Лесі Українки з Марою Белчевою, набагато зриміше співвідноситься зі статтею Димитра Благоева «Громадська хроніка», що друкувалася в січневому номері журналу «Ден» за 1895 р. В одній із частин цієї статті автор з гнівом запитував: «...Чи є на світі мізерніше становище від становища нашого народного вчителя? ...Де ще можливе таке — по шість місяців не платиться вчителям?» [5, т. 3, с. 267].

Виразно перегукується оцінка Лесею Українкою галицьких партій — народовців і москвофілів з оцінками болгарських буржуазних партій. На сторінках соціал-демократичної преси Димитр Благоев не раз викривав буржуазну класову суть як «фобства», так і «фільства», куди б вони не були звернені — до царської Росії, цісарської Австрії, королівської Англії чи султанської Туреччини. Всіляким «фобствам» і «фільствам» буржуазних партій він протиставляв ідею інтернаціональної солідарності трудящих усіх країн, особливо болгарських і російських трудящих [5, т. 3, с. 411—412].

Природним уявляється бажання Лесі Українки розібратися у спільних недугах, властивих молодій соціал-демократії Болгарії і Західної України, яка потрапила під сильний вплив австро-німецького опортунізму. Робітничий і соціал-демократичний рух у Болгарії тих часів не міг не накласти відбитку на розвиток літератури й літературної критики. Ж. Авджієв поділив усю дожовтневу болгарську літературу за ознакою освоєння нею соціалістичних ідей на чотири етапи. 90-ті роки (за його періодизацією — другий етап) характеризувалися особливо інтенсивним впливом соціалістичних ідей на літературу. «Десятиліття 90-х років, — пише дослідник, — можна сказати було найпліднішим і найпоказовішим у відношенні впливу соціалізму на болгарську літературу» [1, с. 13]. Серед праць Д. Благоева, Г. Бакалова та інших діячів соціал-демократичного руху тих часів є немало зразків марксистської літературної критики. Оскільки для Лесі Українки у той час також пекучи-

ми були методологічні шукання, то ймовірність припущення її зацікавленості болгарською соціал-демократією і болгарською соціал-демократичною пресою збільшується.

Таким чином, софійський рік життя Лесі Українки виразно вписується в суспільно-політичне і літературне життя Болгарії середини 90-х років минулого століття. І, навпаки, суспільно-політичне і літературне життя Болгарії цих років органічно входить у біографію Лесі Українки. Для неї це був рік дальшого світоглядного і творчого змушнення. У поезії «Північні думи», написаній перед самим від'їздом з Болгарії, вона заявила, що вже згинули її «мрії рожеві», що над нею орлом літає «мрія новая». Поетеса натхненно декларувала відданість цій новій мрії:

Мріє новая! твій голос і крила огнисті
Ваблять мене, я піду за тим світлом ясным
Через простори і дикі дороги тернисті... [13, т. 1, с. 158].

На жаль, ведучи мову про більш ніж цілорічне перебування Лесі Українки в Болгарії, раз-у-раз доводиться поки що підійматися до гіпотетичної грані. Спільними зусиллями радянських і болгарських дослідників слід продовжувати наукову розробку цього цікавого епізоду з історії інтернаціональних зв'язків двох братніх народів.

Список літератури: 1. *Авджиев Желю*. Влиянието на социалистическите идеи върху българската литература. София, «Наука и изкуство», 1968. 2. *Арnaudов Михаил*. Очерци по българския фолклор. София, «Български писател», 1963. 3. *Атанасов Петко*. Леся Украинка в България. — «Славяни», 1957, № 4. 4. *Атанасов Петко*. Леся Украинка на българській землі. — «Всесвіт», 1968, № 12. 5. *Благоев Димитър*. Съчинения. Т. 1—20. София. Изд. на Българската комунистическа партия, 1957—1964. 6. *Брадинска Радка*. Женското социал-демократическо движение в България 1885—1915. София, Изд. на Отечественния фронт, 1965. 7. *Константинов Алеко*. Съчинения в два тома. София, «Български писател», 1957. 8. *Константинов Г., Минков Цв., Великанов Ст.* Български писатели. Биографии. Библиография. София, 1961. 9. *Милетиц Л.* Димитър Матов като книжовник. София, 1896. 10. *Минкова Ліляна*. Леся Украинка в листуванні родини Драгоманових. — «Радянське літературознавство», 1971, № 2. 11. *Миролюбов В.* Алеко Константиновъ. Литературен силуетъ. Изд. Мавродиновъ — Тутраканъ, 1907. 12. Спогади про Лесю Українку. Упорядкував А. І. Костенко. Київ, «Радянський письменник», 1963. 13. *Леся Украинка*. Твори у 10-ти томах. Київ, Держлітвидав УРСР, 1963—1965. 14. *Іван Франко*. Твори. У 20-ти томах. Київ, Держлітвидав УРСР, 1950—1956. 15. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 2, № 1566.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Статья является попыткой на расширенной информационной базе переосмыслить влияние годовичного пребывания Леси Украинки в Болгарии (1894—1895) на творчество поэтессы. Впервые поставлен вопрос о возможной ее заинтересованности рабочим движением, деятельностью социал-демократии и социал-демократической печатью Болгарии. В отличие от предыдущих публикаций на эту тему, принадлежащих болгарским исследователям, в статье прослеживается влияние болгарских впечатлений на публицистическое и поэтическое творчество украинской писательницы.

З давніх білорусько-українських культурно-літературних зв'язків (Про перекладні повісті Познанського збірника)

На початку 40-х років минулого століття О. М. Бодянський виявив у Познанській публічній бібліотеці цінний рукописний збірник кінця XVI ст., який включає, крім різнорідних матеріалів і литовської хроніки, три перекладні повісті: про Атіллу, Трістана і Бову [2, с. 1 — 45]. Це перші відомі нам переклади західноєвропейських лицарських романів (про Трістана і Бову) і зразків воїнсько-історичної літератури з відтінком лицарства (про Атіллу), які потрапили на Русь. Вже це одне свідчить про велику цінність так званого Познанського збірника.

Деякі вчені, зокрема О. Веселовський і Д. Кузьміна, відносять Познанський збірник тільки до білоруського письменства, інші, і ми поділяємо їхню думку, — В. Перетц, Б. Деркач — не тільки до білоруського, а й до українського культурного надбання.

О. М. Бодянський, характеризуючи мову перекладних повістей Познанського збірника (як «так звану письмову мову Великого князівства Литовського в кращий, квітучий, час його» [2, с. 31]), явно перебільшував у ній польський вплив. Він розглядав її як найгидкішу суміш, яку тільки можна собі уявити і яка коли-небудь існувала на Русі» [2, с. 31—32]. О. М. Веселовський, навпаки, відзначив чистоту мови цього збірника, зокрема перекладних повістей. У другому випуску праці «З історії роману і повісті. Матеріали та дослідження» він писав: «Мова всіх трьох повістей... — білоруська мова XVI століття вільніша від впливу церковнослов'янської, ніж мова будь-якої іншої сучасної пам'ятки...» [3, с. 127]. Такі протилежні погляди свідчать, що питання про мову Познанського збірника, саме його перекладних повістей, складне, вирішити його можна тільки на підставі конкретного аналізу словарного складу цих творів [7, с. 213—229].

Повністю тексти перекладних повістей Познанського збірника вперше опублікував О. М. Веселовський у додатках до названої праці [3, с. 1—236] *. Аналіз свідчить, що мова цих творів — «західноруська» літературна мова XVI ст. — багато в чому спільна для білорусів і українців (у якій все ж переважають білоруські елементи).

До кінця XVI ст. Білорусія й більша частина України перебували у складі одної держави — Великого князівства Литовського, а потім (до кінця XVIII ст.) — Польщі, тому споріднені

* До цього уривки з них наводив у своєму спеціальному повідомленні О. Бодянський [2, с. 27—31].

українська й білоруська народності, що саме в той час формувалися, мали багато спільного, в тому числі у мовах, зокрема літературних. Саме це зумовило разючу близькість української і білоруської літературних мов XIV—XVI ст., що фактично становили майже одну (західноруську) мову. Звідси — спільність багатьох літературних пам'яток цього часу (й дещо пізнішого, аж до XVIII ст. включно), які слід відносити і до білоруського, і до українського письменства. (До речі, українське письменство до кінця XVI ст. було значно слабкіше від білоруського). Це стосується й перекладних повістей Познанського збірника.

Першою з перекладних повістей у Познанському збірнику подана «Исторыя о Атыли, королі угорьскомъ» [3, с. 173—236] — твір відомого угорського гуманіста Миколи Олаха, західноруський текст якого походить від польського перекладу Ципріана Базиліка (Краків, 1574) [4, с. 65]. Мова цього тексту була доступною і білорусам, і українцям. Для прикладу можна навести початок повісті: «Кгды перед давными часы гуннове, або як ихъ нине посполите зовут угрове, из своими княжаты... положили ся были обозом надъ рекою Тисою, тогда в тот часъ в Панънонѣи, то есть в том краю, который теперь угорскимъ зовемо, мешкали разные народы, а украинные мѣстца для наездовъ непрятелен сторожу дежечы і до обороны готовъ будучы держалъ с тое стороны Дуная некияи Матѣрнус, albo, якъ его некоторые зовутъ, Матрынусъ» [3, с. 173].

З цього уривку видно, що мова перекладу повісті про Атіллу в цілому проста, наближена до розмовних мов білорусів і українців, через це справляє враження змішаної. Такі слова й вирази, як «давными», «як ихъ ...зовутъ», «из своими», «положили ся обозом», «в тот часъ», «в том краю», «украинные мѣстца», «до обороны готовъ», і тепер — у дещо зміненому вигляді — вживаються і в Білорусії, і на Україні. Разом з тим слова і вирази типу «с тое стороны», «некияи», «некоторые зовутъ» є типово білоруськими, а «зовемо», «мешкали», «сторожу держечы» — українськими. Не випадково сучасний дослідник мови Познанського збірника В. Кривчик дійшов висновку, що лексика цієї пам'ятки «не вся стала досягненням сучасної білоруської мови» [7, с. 228], — він не врахував того, що ця лексика в сфері живих елементів стосувалася як білоруської, так і української мови.

За повістю про Атіллу у Познанському збірнику йдуть широко відомі повісті про Трістана і Бову, які мають спільний заголовок: «Починається повесть о витезях с книгъ сѣрбьских, а звлаща о славномъ рыцѣры Трычане, о Анцалоте и о Бове и о иныхъ многихъ витезех добрыхъ» [3, с. 1]. Після цього заголовку починається повість про Трістана [3, с. 1—127] (текст на початку зіпсований), мова перекладу якої, як відзначив Є. Карський, подібна до мови попереднього перекладу [6, с. 78]. Це за тієї умови, що повість про Трістана і повість про

Атіллу були перекладені з різних мов*. Очевидно переклади цих творів належать одній особі, яка добре знала літературну «західноруську» мову. Це підтверджується ще й тим, що в Познанському збірнику вони написані в основному однією рукою [3, с. 129]

У мові перекладу повісті про Трістана також багато слів та виразів, спільних для тодішніх білоруської і української живих мов [див.: 5, с. 55], хоч трапляються і мовно-національні відмінності. Це видно з такого прикладу: «И коли прыехали, Трыщан [Трістан] даровал Ижоту [Ізольду] королю Марку и рече: Королю, маешъ ми за нее дяковати, што есми тебе ее други разъ мечом добыл. Кроль Марко дяковалъ ему, говоречы: Мои милыи сестрэнче Трыщане, ты много доброго вчынилъ... Трыщан поклекнулъ на колени и vzdalъ фалу господа богу и потом дяковалъ королю Марку велми покорне. И тутъ была вся Корноваля вмѣсте, и не был ни старъ, ни молодъ, хто бы не игралъ а не танцовалъ и не веселилъ. И такъ были ради, якъ бы имъ самъ бог прышол, иж были так веселы, лепей ніжъ тогды, коли имъ перво Ижоту прынесъ из Орлендзи» [3, с. 126].

У цьому перекладі мова теж відзначається простотою і дохідливістю. Багато в ній спільних для білоруської і української живих мов слів та виразів: «коли прыехали», «даровал... королю», «маешъ... дяковати», «други разъ мечом добыл», «дяковалъ... говоречы», «много доброго вчынилъ», «дяковалъ королю», «ни старъ ни молодъ», «самъ бог прышол». Властиві одній із мов слова та вирази зустрічаються значно рідше, але й вони наявні у цьому перекладі. Такі, наприклад, типові білорусизми, «тобе», «поклекнулъ», «лепей», «тогды», а також українізми «королю», «Марко», «нижъ». Зрозуміло, що західноруський текст повісті про Трістана був однаковою мірою доступним і білоруським, і українським читачам.

Це ж стосується і перекладу повісті про Бову, який у Познанському збірнику поданий після повісті про Трістана під окремим заголовком «Исторыя о княжати Кгвидоне» [3, с. 129—172]. У мові цього перекладу (як висловився Б. Деркач, «надзвичайно мішаній» [5, с. 55]) теж багато спільних для білоруської і української мов слів та виразів, хоча зустрічаються поряд із ними й типові білорусизми та українізми. Це видно з такого уривку: «...Хочу вам поведати добрую повесть о Кгвидоне Антонскомъ княжати и о его сыне, о великом и славномъ рыцѣру Бове, Тотъ Кгвидонъ храбрыи конник былъ, але одну реч зле вчынилъ, иж в час жоны не понялъ, але коли вже старъ былъ, тогды понял жону з великого племени, и она его не мела ни за один пѣнез» [3, с. 129].

З наведеного можна зробити висновок, що перекладені повісті Познанського збірника не є здобутком тільки білорусь-

* Повість про Атіллу перекладена з польської мови. З якої мови (італійської чи сербської) зроблений переклад повістей про Трістана і Бову, остаточно ще не вирішено.

кої літератури. Як свідчить їхня мова, це, за визначенням І. Голенищева-Кутузова, «білорусько-українські переклади з західних джерел» [4, с. 64]. Не випадково повісті Познанського збірника В. Перетц зараховував не тільки до білоруської, а й до української літератури. Правда, робив це він з таким застереженням: «Ці три пам'ятки за мовою відносяться до числа білоруських, але епоха, до якої належить переклад їх, не розмежовувала ще білоруської і української мови в літературному вжитку» [9, с. 104—105]. Рішучіші висновки зробив сучасний дослідник давніх перекладних повістей Б. Деркач, який на основі аналізу повісті про Бову зарахував перекладні твори Познанського збірника «одночасно і до української, і до білоруської літератур» [5, с. 55]. І це відповідає дійсності.

Перекладні повісті Познанського збірника були відомі і в Білорусії, і на Україні, і в Росії. Найбільш популярна з них повість про Бову, від якої (а може й від більш ранніх західно-руських перекладів цієї повісті), як довела В. Кузьміна, походять численні російські списки цього твору [8, с. 24, 27—28]. У свою чергу, один із них послужив джерелом української редакції повісті про Бову-королевича, відомої у єдиному новгород-сіверському списку кінця XVIII ст. Мова її мішана: українські і білоруські елементи поєднані з південноросійськими [10, с. 511]. У даному випадку теж виявляються, хоча й опосередковані, українсько-білоруські культурно-літературні зв'язки.

Не може бути сумніву, що повість про Бову побутувала на Україні в XVI—XVIII ст. у багатьох редакціях і списках. Не випадково вона проникла навіть в український фольклор, а в лубковій літературі зустрічалась аж до початку XX ст. [5, с. 94—101, 107, 118]. Популярною ця повість була і в білоруському фольклорі [8, с. 107, 118], не говорячи вже про літературу та фольклор російського народу (див.: 8). Меншим успіхом користувались повісті про Трістана і про Атіллу, далекі від понять читачів Русі через прославлення грубої сили (в образі Атілли) і характерну для рицарської літератури куртуазію (перш за все в повісті про Трістана) [1, с. 166, 168], хоч і вони сприяли розширенню тематичних рамок давніх східнослов'янських літератур і виробленню нових понять у читачів.

Отже, перші відомі на Русі переклади західноєвропейських повістей, які увійшли до Познанського збірника, є яскравими фактами білорусько-українського (і східнослов'янського в цілому) культурно-літературного єднання. Кращі з них, особливо повість про Бову, викликали великий інтерес на Русі. Про це свідчить відчутний резонанс цих творів як у письменстві XVI—XVIII ст., так і в фольклорі східних слов'ян. Все це збагачувало і зближувало їхню словесно-художню культуру.

Список літератури: 1. Ахрыменка П. П., Ларчанка М. Р. Старожитная беларуская літаратура. Мінск, 1968. 2. Бодянский О. О поисках моих в Познанской публичной библиотеке (Читано 28-го ноября 1842 г.). «Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском

университете», № 1. М., 1846. 3. *Веселовский А. Н.* Из истории романа и повести. Материалы и исследования. Вып. 2. СПб., 1888. 4. *Голенищев-Кутузов И. Н.* Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия). М., Изд.-во АН СССР, 1963. 5. *Деркач Б. А.* Перекладна українська повість XVII—XVIII століть. К., Вид-во АН УРСР, 1960. 6. *Карский Е. Ф.* Белорусы, т. 3, кн. 2. Варшава, 1903. 7. *Кривчик В. Ф.* О словарном составе белорусских переводных повестей второй половины XVI века. — «Учен. зап.» Белорус. ун-та, вып. 27. Филологическая серия, 1956. 8. *Кузьмина В. Д.* Рыцарский роман на Руси. М., «Наука», 1964. 9. *Перетц В. Н.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков. Л., 1926. 10. *Хрестоматія давньої української літератури.* К., «Радянська школа», 1949.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье анализируются переводные повести так называемого Познанского сборника XVI в. Переводы этих повестей западноевропейского происхождения относятся к ярким фактам белорусско-украинского литературного единения древнего периода. Это подтверждается, в частности, анализом их словарного состава. Делается вывод, что данные произведения следует относить не только к древнебелорусской, но и к древнеукраинской переводной литературе.

О. О. МАНУЙКІН, асистент
Черкаський педагогічний інститут

Виховання «чуття єдиної родини» під час вивчення творчості П. Г. Тичини в 10-му класі

XXV з'їзд КПРС, конкретизуючи головні завдання комуністичного виховання трудящих, особливу увагу приділив інтернаціональному вихованню як одній з найбільш важливих складових діяльності усіх ланок радянського суспільства. Радянська література як навчальний предмет і дійовий засіб інтернаціонального виховання відіграє величезну роль у вирішенні накреслених з'їздом виховних завдань. Кращі твори видатних радянських письменників прищеплюють молоді любов до Батьківщини, виховують патріотів, інтернаціоналістів, колективістів.

У цій статті ми ставимо за мету показати на прикладі вивчення теми «Павло Григорович Тичина» в 10-му класі можливості радянської літератури у здійсненні інтернаціонального виховання учнів, озброєнні їх розумінням важливих морально-політичних понять — основи формування інтернаціональних почуттів, поглядів і переконань вихованців.

Спираючись на експериментальний досвід вивчення теми «Павло Григорович Тичина» у школі та враховуючи пропозиції вчителів і методистів, вважаємо за доцільне виділити з-поміж пропонованих програмою питань як найбільш сприятливі для інтернаціонального виховання учнів такі:

Урок 1. Літературна, громадська і державна діяльність видатного радянського поета Павла Григоровича Тичини.

Урок 5. Тема дружби народів у творчості П. Г. Тичини 30-х років.

Урок 7. Творчість П. Г. Тичини після Великої Вітчизняної війни. Вірші «І рости, і діяти...», «Ленінове сонце».

На першому уроці вивчаємо питання «Літературна, громадська і державна діяльність видатного радянського поета Павла Григоровича Тичини». Мета уроку: підготувати учнів до сприйняття творчості П. Г. Тичини як поетичної історії Радянської України; забезпечити глибоке усвідомлення десятикласниками інтернаціоналізму поета як закономірного прояву його патріотичних переконань; сприяти формуванню у школярів такої суттєвої ознаки морально-політичного поняття «радянський

патріотизм», як органічне злиття любові до рідної землі, соціалістичної Батьківщини, радянського народу з відданістю Комуністичній партії і Радянському уряду.

Починаємо урок виразним читанням вірша П. Г. Тичини «В серці у моїм...», готуючи цим учнів до осмислення творчої індивідуальності українського радянського поета.

П. Г. Тичина — письменник, про творчість якого люди найрізноманітніших уподобань дискутують протягом майже 60 років, і ніхто не може дати вичерпної оцінки творам одного із зачинателів української радянської літератури. Проте всі сходяться на одному: П. Г. Тичина — митець, твори якого своїми поетичними засобами не нагадують у літературі нічиїх.

Для того щоб краще зрозуміти письменника, радять побувати на його батьківщині...

Спеціально підготовлені учні розповідають про безрадісне дитинство і юність поета, про його перших справжніх друзів — С. М. Морачевську, М. І. Подвойського, М. М. Коцюбинського, про першу збірку віршів «Сонячні кларнети», що засвідчила появу в українській літературі талановитого й оригінального поета.

Наступні збірки віршів: «Плуг», «Вітер з України» принесли П. Г. Тичині визнання і заслужену славу. Поета вітають Максим Горький і В. В. Маяковський. Твори П. Г. Тичини перекладаються російською, вірменською, польською, чеською, французькою, турецькою мовами. Таким чином з Радянською Україною і її поетом познайомилися читачі багатьох країн світу.

У 1929 р. в Москві відбувся Тиждень української літератури, про який П. Г. Тичина писав: «Коли сходяться народи — що може бути краще? Коли зустрічаються культури — якого ж там викрешується вогню? Викрешується приязнь і на давніх сподіванках і мріях виростає дружба» [4, т. 3, с. 5]. Прагненням до зміцнення міжнародної дружби пройняті роздуми П. Г. Тичини над призначенням поета і поезії: «Вогненного нам треба слова! Такого, щоб мільйони виховувало: глибоко, партійно, реально-інтернаціонально!» [2, с. 82]. У цей час поет написав збірки віршів «Партія веде», «Чуття єдиної родини», «Сталь і ніжність».

Розповідаючи про життя і літературну діяльність П. Г. Тичини періоду Вітчизняної війни, наголошуємо на тому, що і в роки війни письменник залишався патріотом-інтернаціоналістом, людиною яка непохитно вірила у перемогу радянського народу над ворогом і в кращих своїх творах утверджувала цю перемогу.

У загальних рисах з'ясовуємо питання про громадську і державну діяльність П. Г. Тичини у післявоєнний час, про нові поетичні збірки, про присудження поету-академіку звання Героя Соціалістичної Праці.

Післявоєнна творчість П. Г. Тичини — це не тільки збірки поезій, а й перекладацька та наукова діяльність.

Чому знають і люблять П. Г. Тичину, наприклад, у Болгарії? Чому, починаючи з 1935 р., болгарські друзі друкують і читають твори українського поета? Та тому, що він був першим, хто познайомив українського читача з творами Христо Ботева, Івана Вазова, Николи Вапцарова, зміцнюючи цим дружбу між слов'янськими народами.

Завдяки П. Г. Тичині українською мовою зазвучали поезії Олександра Пушкіна і Ованеса Туманяна, Давида Гурамішвілі і Крістіонаса Донелайтіса, Мажита Гафурі і Габдулли Тукая, Назима Хікмета і Адама Міцкевича.

У поезіях П. Г. Тичини немає ні голого натуралізму, ні підсолодженої любові, ні містичних мрій. У творах поета — любов до Вітчизни, могутнє «чуття єдиної родини», віра в людину і бажання їй служити.

Ознайомивши учнів з постановою Ради Міністрів УРСР від 3 квітня 1973 р. про заснування щорічної премії імені Павла Григоровича Тичини «Чуття єдиної родини» за видатні літературно-художні твори, завершуємо розгляд питань теми уроку так:

16 вересня 1967 р. перестало битися серце патріота-інтернаціоналіста, борця за нове радянське життя, нову радянську літературу, серце людинолюбця П. Г. Тичини. Та непідвладними часу залишилися твори поета, що зробили його ім'я безсмертним.

Таким чином, уже на першому уроці є хороша можливість підвести учнів до глибшого усвідомлення суттєвої ознаки морально-політичного поняття «радянський патріотизм» — нерозривного зв'язку патріотизму з пролетарським інтернаціоналізмом.

На другому, третьому і четвертому уроках продовжується процес нагромадження й узагальнення учнями (під керівництвом учителя) фактів морального характеру, відбувається своєрідна підготовка десятикласників до усвідомлення теми дружби народів у творчості П. Г. Тичини як закономірного вияву глибокої переконаності поета у правильності політики Комуністичної партії з національного питання, як прагнення докласти і своєї праці до справи зміцнення дружби між націями і народностями СРСР, виховання радянських людей у дусі класової солідарності з трудящими світу.

Тому на п'ятому уроці, коли висвітлюється питання «Тема дружби народів у творчості П. Г. Тичини 30-х років», ставимо за мету показати на кращих творах письменника розуміння і поетичне осмислення ним теми дружби народів, інтернаціонального єднання трудящих, сприяти усвідомленню десятикласниками діалектики національного й інтернаціонального у матеріальному і духовному житті народу.

Оскільки ступінь розуміння учнями теми попереднього уроку легко виявити при опрацюванні нового матеріалу, починаємо урок з'ясуванням актуальності теми дружби народів у 30-х

роках, зумовленості успіхів СРСР у внутрішньому житті і на міжнародній арені правильною і послідовною національною політикою Комуністичної партії.

Бажаючи внести свою частку до справи зміцнення дружби між народами, будучи «чужим і чужим рідних бродів», П. Г. Тичина прагнув використати для цього усі можливості, що їй давала йому письменницька діяльність. Поет знайомить український народ з культурним надбанням і життям інших народів, допомагає відчутти спільність інтересів народів-братів. Він перекладає українською мовою Пушкіна, Максима Горького, Блока, Маяковського, Крилова, білоруських, вірменських, грузинських, єврейських поетів.

Водночас П. Г. Тичина мовою вірша говорить про свої симпатії і почуття, про друзів і дружбу. Так в 30-ті роки з'являються збірки «Чернігів», «Партія веде», «Чуття єдиної родини», «Сталь і ніжність», де тема дружби народів, знаходячи щоразу нове мистецьке висвітлення, є однією з центральних. Вона, ця тема, представлена і образами видатних політичних та культурних діячів, і описами визначних подій, і оспівуванням радості людини, що проймається розумінням дружби.

У 1938 р. виходить друком збірка поезій П. Г. Тичини «Чуття єдиної родини». Майже через 30 років після виходу збірки поет писав: «Своїм висловом «Чуття єдиної родини» я прагнув образно передати саме те, що живе у нас в народі, у всіх народів нашого Союзу, що зросло у нашій дійсності радянській...» [5, с. 23]. Що ж саме хотів сказати П. Г. Тичина поезіями збірки і як?..

Спеціально підготовлений учень виступає з повідомленням про історію написання і виразним читанням вірша «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді «Витязя в тигровій шкурі». У бесіді з'ясовуємо такі питання: 1. Як ви розумієте вирази «ме давхуре карі», «ме геваге карі», «ме віці»? 2. З якою метою Тичина, пишучи українською мовою, вводить у вірш грузинські слова поряд з українськими? Учні роблять висновок про вміння поета не тільки образну систему, а й лексику вірша підпорядкувати одній меті — яскраво і точно передати величне почуття дружби, яке відчуває український народ і сам Тичина до грузинського народу і його культури.

Другий учень виступає з повідомленням про дружбу Горького і Тичини, виразно читає поезію «Горький». Клас робить висновок про глибоку любов і повагу П. Г. Тичини до братнього російського народу, яка виявляється у поетичному осмисленні образу одного з кращих представників Радянської Росії — Максима Горького.

Спостереження показали доцільність включення повідомлень у розповідь учителя, що значно урізноманітнює навчальну діяльність учнів на уроці, помітно активізує їхню увагу і мислення, сприяє успішному вирішенню виховних завдань. Цінний фактичний матеріал для повідомлень учні знайдуть у брошурі

Р. Ш. Чілачави «Серця в міцнім союзі» [6, с. 6 — 24], дослідженні С. М. Шаховського «Павло Тичина. Життєпис поета і громадянина» [7, с. 155], альбомі В. І. Грунічева і С. М. Шаховського «Павло Тичина. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях» [2].

Кращим віршем збірки був і залишається вірш «Чуття єдиної родини» — своєрідний поетичний маніфест письменника-інтернаціоналіста.

Якось у бесіді з П. Г. Тичиною поет Станіслав Тельнюк прочитав рядки з вірша письменника «Правдивим будь» — «всєлюдське замовчиш — обчухраним зростеш». Павло Григорович зауважив, що співбесідник чомусь не прочитав попередніх рядків цитованого вірша — «забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне». І, продовжуючи, сказав: «Ми зараз багато говоримо — і це правильно! — про Лорку...» [3, с. 150—153]. Цим П. Г. Тичина ще раз підкреслив своє розуміння національного й інтернаціонального у житті і мистецтві, образно передане у вірші «Чуття єдиної родини».

Після виразного читання вірша «Чуття єдиної родини» пропонуємо учням відповісти на такі запитання: 1. Яке образне вираження знаходить у вірші почуття дружби народів? 2. Що означає, на вашу думку, вираз «чужим і чужим рідних бродів»? 3. Як ви розумієте рядки «Хай слово мовлене інакше, та суть в нім наша зостається»? Десятикласники самостійно аналізують шосту, восьму і дев'яту строфи, пояснюють думку, образно передану поетом в останній строфі вірша.

Як бачите, — підсумовуємо спостереження учнів, — поет не обстоює думки про якусь уніфікацію націй, національних мов, натомість з позицій поета-інтернаціоналіста оспівує зближення їх через розквіт національних мов і культур. Саме про це П. Г. Тичина писав у статті «Квітни, мово наша рідна» [5, с. 26].

Отже, вірш «Чуття єдиної родини» проводить наскрізну думку про необхідність дружби між народами, яка позначається на зв'язках і взаємозбагаченні культур і мов цих народів.

Завершується робота над темою уроку виразним читанням вірша учнями, поясненням ними афористичного виразу «Чуття єдиної родини», рядками зі статті Любомира Дмитерка «Чуття єдиної родини» [2, с. 99].

У домашнє завдання доцільно включити письмову відповідь учнів на питання «Особливості поетичного осмислення теми дружби народів у творах П. Г. Тичини 30-х років», що дасть змогу учителеві додатково перевірити, наскільки глибоко розуміють учні особливості поетичного осмислення інтернаціональної теми у віршах П. Г. Тичини 30-х років, зумовленість інтернаціональної теми у творчості поета об'єктивно існуючими умовами життя і діяльності багатонаціональної співдружності радянських народів, які визначають суть інтернаціоналізму письменника.

На цьому уроці вивчається питання «Творчість П. Г. Тичини після Великої Вітчизняної війни». Вірші «І рости, і діяти...», «Ленінове сонце». Мета уроку: з'ясувати ідейно-тематичне багатство мистецького доробку П. Г. Тичини у повоєнний час, поглибити розуміння учнями особливостей поетичного осмислення теми інтернаціонального єднання народів у творчості письменника, сприяти усвідомленню десятикласниками важливої ознаки морально-політичного поняття «пролетарський інтернаціоналізм» — міжнародної солідарності у боротьбі проти світового імперіалізму і активної участі у боротьбі за мир.

На класній дошці записані тема уроку і назви збірок із зазначенням часу їх появи. Урок доцільно почати аналізом письмових відповідей учнів на питання «Особливості поетичного осмислення теми дружби народів у творах П. Г. Тичини 30-х років», готуючи цим десятикласників до глибокого усвідомлення особливостей висвітлення теми дружби народів, інтернаціонального єднання трудящих у творчості П. Г. Тичини у повоєнний час.

У 1949 р. шанувальники поезії радо вітали ще одну збірку П. Тичини «І рости, і діяти...», названу за однойменним віршем, останні рядки якого звучать так:

Усмішка в народі розцвітає.
Кожен каже: Я свій труд несу!
Відбудова! — труд переростає
у красу.

Ніби звичайні рядки зі звичайними словами, без зайвих чи надмірних прикрас, та суть їх — саме життя, яке можна було спостерігати в усіх куточках Радянського Союзу після війни.

У загальних рисах з'ясовуємо питання про багатоманітність тем і образів післявоєнної творчості П. Г. Тичини.

Тема праці і людини праці стає магістральною у післявоєнній творчості Тичини. По-різному художньо осмислюється ця тема у віршах поета в кінці 40-х і у віршах 60-х років, та спільним є утвердження праці на користь Батьківщині як джерела матеріального і духовного збагачення людей, як патріотичного обов'язку кожного перед Вітчизною. Для прикладу розглянемо три поезії П. Г. Тичини: «І рости, і діяти...» з однойменної збірки, «Партію славить народ український» зі збірки «Ми свідомість людства» і «Ленінове сонце» зі збірки «Комунізму далі видні».

У процесі роботи над віршами допомагаємо учням краще зрозуміти особливості поетичного осмислення теми праці і людини праці, звертаємо увагу десятикласників на композицію, ритміку, образну систему аналізованих творів, на вміння поета одним рядком (Труд переростає у красу; Партію славить народ український; Ленінове сонце над Україною) передати глибоку поетичну думку.

Післявоєнна творчість П. Г. Тичини представлена також віршами на тему дружби народів, інтернаціонального єднання

трудящих світу і боротьби за мир, у яких вона розкривається під новим кутом зору, відповідно до нових вимог часу.

Пропонуємо учням заслухати доповідь на цю тему і попереджаємо про необхідність робити відповідні записи, потрібні під час роботи над письмовими рецензіями на доповідь товариша. Можлива тривалість доповіді — 20 хвилин з урахуванням часу на запис теми, повторення основних положень доповіді і досить розміреного темпу її читання. Наводимо тему й орієнтовний план доповіді.

«Тема дружби народів і боротьби за мир у післявоєнній творчості П. Г. Тичини»

П л а н

1. Мотиви дружби російського і українського народів у післявоєнній творчості П. Г. Тичини (поезії «Олександру Пушкіну», «Москва», «На Переяславській раді»).

2. Мотив інтернаціонального єднання трудящих у боротьбі за щастя і мир на землі (поезії «А легко ж бути чудесним. молодим...», «Як ти за мир — мобілізує же сили», «В серці у моїм...»).

3. Перекладацька діяльність П. Г. Тичини як один із шляхів утвердження дружби між народами.

Коротко підсумовуємо прослухане учнями і закінчуємо урок так:

Отже, ви переконалися, що і для післявоєнної творчості П. Г. Тичини характерними були політична гострота, висока громадська і соціальна наснаженість. Тому правий був О. І. Білецький, коли писав: «Не старіє, не вкладається у статичні форми талант поета... Його твори, написані недавно, відрізняючись від віршів його поетичної молодості, мають не менше, а можливо, і більше право на безсмертя» [1, с. 316—317].

Ознайомлення з рецензіями учнів на доповідь «Тема дружби народів і боротьби за мир у післявоєнній творчості П. Г. Тичини» дозволяє вчителю простежити, наскільки чітко уявляють десятикласники особливості висвітлення теми дружби народів, інтернаціонального єднання трудящих у післявоєнній творчості поета, чи правильно визначають напрями, за якими інтернаціональна тема представлена у поезіях П. Г. Тичини, наскільки глибоко усвідомлюють перекладацьку діяльність письменника як засіб духовного збагачення і зближення народів.

Своєрідним підсумком вивчення творчості П. Г. Тичини повинні бути домашні письмові твори на тему «Тема дружби народів і боротьби за мир у поетичній спадщині П. Г. Тичини», які, зокрема, допоможуть учителю виявити характер змін у розумінні учнями морально-політичних понять «радянський патріотизм» і «пролетарський інтернаціоналізм» під впливом спеціально організованої роботи на уроках літератури.

Таким чином, систематичне і цілеспрямоване використання на уроках літератури морального потенціалу програмних творів значною мірою сприятиме успішному здійсненню інтернаціонального виховання десятикласників, озброєнню учнів моральними знаннями, вихованню інтернаціональних почуттів.

Список літератури: 1. Білецький О. І. Письменник і епоха. Збірник статей, досліджень, рецензій з питань української літератури. К., Держлітвидав УРСР, 1963. 2. Грунічев В. І., Шаховський С. М. Павло Тичина. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. К., «Радянська школа», 1974. 3. Тельнюк С. В. Червоних сонць протуберанці. Чотири зустрічі з П. Тичиною. К., «Радянська школа», 1968. 4. Тичина П. Г. Вибрані твори. У 3-х томах. Держлітвидав УРСР, 1957. 5. Тичина П. Г. Квітни, мово наша рідна. К., «Наукова думка», 1971. 6. Чілачава Р. Ш. Серця в міцнім союзі. К., «Знання», 1974. 7. Шаховський С. М. Павло Тичина. Життєпис поета і громадянина. К., «Дніпро», 1968.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

На примере изучения творчества украинского советского поэта П. Г. Тычины прослеживается процесс интернационального воспитания учеников средствами художественной литературы. Делается вывод, что успех интернационального воспитания старшеклассников средствами словесного искусства зависит прежде всего от систематического и целенаправленного использования на уроках нравственного потенциала программных произведений для формирования у школьников важнейших морально-политических качеств.

І. А. СПІВАК, доцент,
Чернівецький університет

Сурмачі Великого Жовтня

(Коротка бібліографічна добірка поетичних творів,
присвячених українським радянським
письменникам — співцям
Великої Жовтневої соціалістичної революції)

Ще задовго до вирішального штурму старого світу ленінська партія почала турботливо збирати під свій прапор все чесне і талановите, що було в переджовтневій вітчизняній літературі.

Так у одному таборі опинилися Олександр Блок і Володимир Маяковський, Павло Тичина і Максим Рильський, Валерій Брюсов і Олександр Серафимович, Василь Блакитний і Степан Васильченко. А коли спалахнуло полум'я революції, на барикадах і фронтах громадянської війни під прапором партії билися за торжество ідей Великого Жовтня як бійці і майбутні митці слова Олександр Фадєєв і Аркадій Гайдар, Володимир Сосюра і Микола Куліш, Егіше Чаренц і Цомак Задієв, Всеволод Вишневський і Петро Панч, Микола Тихонов та Іван Кулик. Так зростала і міцніла багатонаціональна письменницька когорта революційної доби.

У жорстокому двобої зі старим світом народилося незнане в історії людства соціалістичне суспільство, а разом з ним, в його середовищі формувалася армія митців-громадян, бійців за ідейним переконанням, новаторів за творчим почерком. Були серед них і українські письменники. У дні святкування 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції з новою силою звучать не тільки їхні твори, а й написане про них самих. Саме це спонукало нас скласти пропоновану добірку.

Майже про всіх письменників, які зверталися до теми Великого Жовтня, написані поезії. Та за браком місця ми називаємо твори про найвидатніших із них. Кожен з творів подаємо лише за одним виданням (переважно книжковим, незалежно від того, скільки разів перевидавався він). Добірка складена за курсом «Історії української літератури», в середині рубрик — за алфавітом.

Павло Тичина

Бажан М. Кларнет Тичини. — «Літературна Україна», 1971, 26 січня.

Біба П. Пам'яті Павла Тичини. — «Вітчизна», 1970, № 7, с.10.

Будний С. Поет — народу кандидат. П. Г. Тичині. — У кн.: Поезії. К., «Молодь», 1972, с. 48.

Бровченко В. Капела в степах. — У кн.: В оркестрі світла. Поезії. «Молодь», 1973, с. 149—163.

Бурлаков С. Павло Тичина. — У кн.: Дивень. Поезії. Дніпропетровськ, «Промінь», 1974, с. 78.

- Воронько П. Юний вітер. — «Літературна Україна», 1966, 28 січня.
- Гатов А. Среди ромашек и мяты. Павлу Тычине. — В кн.: Влюбленным всей земли. Избранные стихи. М., «Художественная литература», 1966, с. 56.
- Гончаренко І. Павло Тичина. — У кн.: Обеліски. Вірші та поеми. К., «Радянський письменник», 1974, с. 44.
- Горенко І. Над книжкою. П. Г. Тичині. — «Вільне життя» [Тернопіль], 1961, 28 липня.
- Губарець В. П. Г. Тичині. — «Літературна Україна», 1972, 7 січня.
- Діденко В. Молодий. П. Г. Тичині. — «Літературна Україна», 1975, 2 вересня.
- Донець Г. На лісовій стежині. В день 70-річчя П. Г. Тичини. — У кн.: Шляхи. Вірші та поеми. К., «Дніпро», 1971, с. 129—132.
- Дорошко П. Дорога із пісків. — У кн.: Слід. Вибрані поезії. К., «Дніпро», 1971, с. 374—375.
- Журлива О. Спомин. — У кн.: Вибране. К., «Дніпро», 1974, с. 108—109.
- Зінчук С. Поет. П. Г. Тичині. — У кн.: Слово. Поезії. К., «Молодь», 1972, с. 9.
- Ігнатенко М. П. Г. Тичині. — У кн.: В голубому ореолі. Поезії. К., Держлітвидав УРСР, 1963, с. 74—75.
- Ілліна Ю. 9 травня 1972 року в селі Пісках на Чернігівщині. — У кн.: Поезії. К., «Радянський письменник», 1974, № 4 (28), с. 22—23.
- Корж В. Дума про Бояна. Монопоема. Світлій пам'яті П. Г. Тичини. — У кн.: Аметист. Поезії. Дніпропетровськ, «Промінь», 1972, с. 22—35.
- Кочевський В. Спасибі, земле, за «Майдан». — У кн.: На крутосхилах літ. Вибрані поезії. К., «Дніпро», 1973, с. 193.
- Луговик М. Балада пам'яті П. Г. Тичині. — «Літературна Україна», 1970, 15 грудня.
- Луценко Д. Безсмертя поета. Пам'яті П. Г. Тичини. — «Літературна Україна», 1971, 31 серпня.
- Малишко А. Павлові Тичині. — Твори. У 10-ти томах. Т. 3. К., «Дніпро», 1973, с. 144—146.
- Малишко А. Павлу Тичині. — Твори. У 10-ти томах. Т. 6. К., «Дніпро», 1974, с. 154—155.
- Масенко Т. Син прекрасний України. — У кн.: Багряні жоржини. Лірика, балади, поеми. К., «Дніпро», 1969, с. 95.
- Мельничук Б. Триптих скорботи. Пам'яті П. Г. Тичини: — «Радянська Буковина», 1967, 19 вересня.
- Нагнибіда М. Павлу Тичині. — Вибране. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1971, с. 149.
- Олійник Б. Як упав же він. — У кн.: Поезії. К., «Молодь», 1966, с. 46—47.
- Палієнко М. Павлові Тичині. — «Ранок», 1969, № 9, с. 9.
- Підсуха О. На смерть П. Г. Тичини. — У кн.: Срібна грань. Поезії. К., «Радянський письменник», 1971, с. 49.
- Підсуха О. Побавились в етюди і прелюди... (Тичина). — У кн.: Срібна грань. Поезії. К., «Радянський письменник», 1971, с. 17.
- Портенко А. Співець народний. — У кн.: Завжди в строю. Вибрані твори. К., «Радянський письменник», 1953, с. 53—54.
- Ребро П. Вулиця Тичини в Запоріжжі. — «Вітчизна», 1970, № 4, с. 10.
- Рильський М. Золота шабля. Павлові Тичині. 1941. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1976, с. 169—170.
- Скуба М. На майдані. П. Тичині. — У кн.: Поезії. К., «Радянський письменник», 1965, с. 89—92.
- Томенко М. Колиска революції. — У кн.: Між берегами днів. К., «Молодь», 1972, с. 4.
- Шпорта Я. Павлові Тичині. — У кн.: Незакінчений зошит. Лірика. Балади. Поеми. К., «Радянський письменник», 1972, с. 29—30.
- Щербук П. В той вечір, як в полі гриміли гармати... — «Літературна Україна», 1974, 12 листопада.
- Ющенко О. В солов'иний ранок ранній. П. Г. Тичині. — У кн.: Сповідь. Поезії. К., «Дніпро», 1971, с. 187—189.

- Бандуренко Є. Над морем. Максимові Рильському. — У кн.: Бальзам і сіль. Лірика, гумор, сатира. Одеса, «Маяк», 1972, с. 16.
- Беспощадный П. Веснянки. Максиму Рильському. — У кн.: Цикл. Избранные стихотворения, песни, поэмы. К., «Дніпро», 1975, с. 320—329.
- Воронько П. Стежками дружби людської. Поема. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1973, с. 382—402.
- Гнатюк І. Диптих вічності. Пам'яті Максима Тадейовича Рильського. — У кн.: Повнява. Поезії. К., «Радянський письменник», 1968, с. 68—69.
- Донець Г. Романівські октави. — У кн.: Віхи. Поезії. К., «Радянський письменник», 1972, с. 53—56.
- Донець Г. Максим Рильський. — У кн.: Славлю молодість. Поезії. К., «Молодь», 1976, с. 40.
- Драч І. Стоколос. Пам'яті Максима Рильського. — У кн.: До джерел. Вірші. Поеми. Переклади. К., «Дніпро», 1972, с. 79.
- Зарян Наїрі. Лист Максимові Рильському. Переклад з вірменської. — У кн.: Дружбою ми здружені. Вірші українських радянських поетів та поетів братніх республік про непорушну дружбу народів нашої Батьківщини. К., «Дніпро», 1976, с. 96—97.
- Крижанівський С. Пам'яті Рильського. — У кн.: Берізка. Вибрані поезії. К., «Дніпро», 1971, с. 217.
- Кудаш С. Дружба. М. Т. Рильському. Переклав з башкирської І. Гончаренко. — У кн.: Країна рідна. Вибране. К., «Дніпро», 1974, с. 177.
- Левада О. Горить в серцях у нас відвага. — У кн.: Березень — жовтень. Лірика. Поеми. К., «Радянський письменник», 1973, с. 60—61.
- Лубківський Р. Щастя. — У кн.: Смолоскипи. Поезії. К., «Молодь», 1975, с. 32—33.
- Малишко А. Пісня Максима Рильського. Цикл. — У кн.: Дорога під яворами. Лірика. К., «Радянський письменник», 1964, с. 103—116.
- Нагинбіда М. Пам'яті Максима Рильського. Цикл. — Вибране. У 2-х томах. Т. 2. К., «Дніпро», 1971, с. 53—66.
- Павличко Д. Гранослов. На вічну пам'ять Максиму Рильському. — У кн.: Гранослов. Лірика. К., «Радянський письменник», 1968, с. 59—73.
- Прокоф'єв О. Максимові Рильському. Переклав А. Бортняк. — У кн.: Поезія 1973. Вип. 3. К., «Радянський письменник», 1973, с. 74.
- Світлична Г. Ірпінський триптих. — У кн.: Літозбір. Поезії. К., «Дніпро», 1973, с. 53—55.
- Сидоренко В. Поетовій правді. М. Рильському. Переклав з білоруської П. Засенко. — У кн.: Яса. Поезії. К., «Молодь», с. 14.
- Сосюра В. Максимові Рильському. — У кн.: Донеччина моя! Поезії. К., «Дніпро», 1966, с. 563.
- Студецький М. Спогади. Світлої пам'яті М. Т. Рильського. — У кн.: З лабетів ночі. Спогади та вірші. Одеса, «Маяк», 1967, с. 90—92.
- Тихонов Н. Максиму Рильському. — Собрание сочинений. В 7-ми томах. Т. 2. М., «Художественная литература», 1974, с. 68.
- Тичина П. Максиму Рильському. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1976, с. 237—239.
- Юхимович В. Максимові Рильському. Із циклу. — У кн.: Час братерства. Поезії. К., «Радянський письменник», 1975, с. 103—107.
- Ющенко О. М. Т. Рильському. — У кн.: В коханні признаюсь. Лірика. К., «Радянський письменник», 1956, с. 67—68.
- Ющенко О. Добра путь. — У кн.: Рідні зорі. Лірика. К., «Радянський письменник», 1972, с. 35—37.

Володимир Сосюра

- Бойко Г. Пам'яті Володимира Сосюри. — У кн.: Поклик. Лірика, жарти, пародії. К., «Радянський письменник», 1973, с. 10—12.
- Біба П. Зустріч. Пам'яті Володимира Сосюри. — У кн.: Час. Поезії. К., «Радянський письменник», 1973, с. 41—42.

Вишневецький С. Елегія безсмертя. — «Літературна Україна», 1965, 12 листопада.

Вільний В. І день іде... 6 січня. На вечорі лірики в день народження В. Сосюри. — У кн.: Після ополудні. Вибрані поезії. К., «Дніпро», 1972, с. 142—143.

Гончаренко І. Володимир Сосюра. — У кн.: Обеліски. Вірші та поеми. К., «Радянський письменник», 1974, с. 46.

Горбенко Л. Пам'яті Володимира Сосюри. — «Вітчизна», 1973, № 2, с. 13.

Гордеев С. Володимиру Сосюре. — В кн.: Лірика. К., «Дніпро», 1969, с. 41.

Діденко В. Володимиру Сосюри. — «Комсомолец Донбасса», 1968, 13 февраля.

Драч І. Хоронили поета... Пам'яті В. Сосюри. — «Вітчизна», 1971, № 10, с. 17—18.

Дрок К. На смерть поета. Пам'яті В. М. Сосюри. — У кн.: Тобі радію. Поезії. К., «Радянський письменник», 1966, с. 19—20.

Зайвий О. На смерть Володимира Сосюри. — У кн.: Орільські горлиці. Поезії. Дніпропетровськ, «Промінь», 1972, с. 60.

Кравцов А. Пам'ятник в Лисичанске. — В кн.: Осенняя почта. Стихи. Харьков, «Прапор», 1971, с. 24—25.

Кудаш С. Лист до Києва. Володимиру Сосюри. Переклав Д. Павличко; Дарунок. Володимиру Сосюри. Переклав О. Жолдак. — У кн.: Країна рідна. Вибране. Переклад з башк. К., «Дніпро», 1974, с. 173—174, 176.

Кудін О. Подвиг поета. — «Літературна Україна», 1973, 9 січня.

Кулієв К. Твоя земля. Володимиру Сосюре. Перевод с балкарского. Избранные произведения. В 2-х томах. Т. 1. М., «Художественная литература», 1970, с. 104—105.

Лиходід М. Пам'яті Володимира Сосюри. — У кн.: Свято. Лірика. К., «Радянський письменник», 1970, с. 11.

Любар М. Біля пам'ятника Сосюри. — В кн.: Голоси молодих. Поезії. Харків, «Прапор», 1969, с. 60.

Малишко А. Володимиру Сосюри. Твори. У 10-ти томах. Т. 3. К., «Дніпро», 1973, с. 146—147.

Марченко О. На ювілей Сосюри. — У кн.: Кровообіг. Вірші та поеми. Харків, «Прапор», 1971, с. 66.

Нагнибіда М. Солов'ю України. В. Сосюри. — Вибране. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1971, с. 169.

Находа І. Володимиру Сосюри. — У кн.: Сад. Вірші, поеми, казки. К., «Дніпро», 1971, с. 89—90.

Перепеляк І. Пам'яті Сосюри. — У кн.: Голоси молодих. Поезії. Харків, «Прапор», 1969, с. 18.

Петренко Ю. Пам'яті В. М. Сосюри. — У кн.: Рубіж. Поезії. К., «Молодь», 1970, с. 69—70.

Радевич Б. Эта улица узкая... — В кн.: Золотые трамваи. Стихи. Донецк, «Донбасс», 1970, с. 27.

Рильський М. Володимирові Сосюри. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1976, с. 336—337.

Сингаївський М. Спадкоємці червоних зим. — У кн.: Автограф. Вірші та поеми. К., «Дніпро», 1972, с. 27—28.

Степанюк Б. До портрета Сосюри. — У кн.: Баладний лад. К., «Радянський письменник», 1972, с. 25.

Тарновський М. Прощання з поетом. Пам'яті Володимира Сосюри. — У кн.: Бурхливий плін. Поезії. К., «Радянський письменник», 1973, с. 61—62.

Терещенко М. Поет. В. Сосюри. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1968, с. 253.

Упеник М. Моему землякові. Володимиру Сосюри — в день шістдесятиріччя. — У кн.: Багряне листя. Вибране. К., «Дніпро», 1974, с. 137—138.

Усенко П. Володимиру Сосюри. — У кн.: Пісня розбуджених літ. Поезії. К., «Радянський письменник», 1962, с. 56—57.

Хоменко Н. Пам'яті Володимира Сосюри. — У кн.: Невидима скрипка. Поезії. К., «Радянський письменник», 1972, с. 12—13.

Хузангай П. Слово до Володимира Сосюри. Переклав з чуваської Б. Степанюк. — У кн.: Салам тобі, Україно! Поезії. К., «Дніпро», 1968, с. 136—137.

Чернявський М. Ти мені знову наснився. Світлій пам'яті В. М. Сосюри. — У кн.: Порадь мені, поле. Вірші та поеми. Донецьк, «Донбас», 1969, с. 26.

Ющенко О. Володимиру Сосюри. — По канві життя. Поезії. К., «Дніпро», 1967, с. 127—128.

Андрій Головка

Елегин П. Заре навстречу. — В кн.: Иду по земле. Стихи. Одесса, «Маяк», 1975, с. 3—5.

Кулеба Г. Незабутні, як пісня. Волошки. Пам'яті Андрія Васильовича Головка. — У кн.: Право на хліб. Поезії. К., «Радянський письменник», 1973, с. 86—87.

Панченко П. «Війська!..» — «Молодь Черкащини», 1975, 7 листопада.

Усенко П. Співцю й солдату. А. В. Головку. — У кн.: Із зошитів життя. К., «Радянський письменник», 1959, с. 113—114.

Швець В. Андрієві Головку. — Оксамитівка. Поезії. К., «Художня література», 1966, с. 73—75.

Олександр Корнійчук

Донець Г. Товариш Корнійчук. Фрагменти з поеми. — «Україна», 1975, № 21, с. 7.

Сіробаб Л. Пам'яті О. Е. Корнійчука. — «Прапор перемоги» [Миргород], 1972, 25 травня.

Сосюра В. Вітчизна. — Твори. У 10-ти томах. Т. 8. К., «Дніпро», 1971, с. 56—99.

Тарновський М. Олександр Корнійчукові. — У кн.: З бурхливих літ. Вибране. К., «Дніпро», 1965, с. 193.

Тарновський М. Прощання. На смерть О. Е. Корнійчука. — «Літературна Україна», 1972, 23 травня.

Микола Куліш

Дорошко П. Остання ніч Лорки [згад. Куліш]. — У кн.: День поезії. 1967. К., «Радянський письменник», 1967, с. 53.

Масенко Т. Степ [згад. Куліш]. К., «Радянський письменник», 1968, с. 168.

Масенко Т. До одеських тополів. — У кн.: Багряні жоржини. Лірика, балади, поеми. К., «Дніпро», 1969, с. 73.

Підпалій В. М. Т. Рильському [згад. Куліш]. — У кн.: Тридцять літ. К., «Молодь», 1967, с. 22—23.

Підсуха О. Народе мій... [згад. Куліш]. — «Вітчизна», 1971, № 4, с. 1—2.

Підсуха О. Побавились в етюди і прелюди... [згад. Куліш]. — «Вітчизна», 1971, № 4, с. 2.

Пятков Г. Он был, как сад... Памяти Н. Г. Кулиша. — В кн.: Горячее пространство. Стихи. Симферополь, «Таврия», 1974, с. 30.

Олександр Довженко

Бровченко В. До питання про історію. — «Літературна Україна», 1976, 23 липня.

Вилегжанін І. Репортаж із зйомок. — «Культура і життя», 1975, 18 вересня.

Вінграновський М. Довженко. — «Літературна Україна», 1974, 10 вересня.

Гончаренко І. Олександр Довженку. — Обеліски. Вірші та поема. К., «Радянський письменник», 1974, с. 47.

Лубківський Р. Мить перельоту. — Смолоскипи. Поезії. К., «Молодь», 1975, с. 64.

Малишко А. Пісня Олександра Довженка. — У кн.: Сурмач. Поезії. К., «Молодь», 1976, с. 211—215.

Малишко А. Радив часто мені Олександр Петрович... — Твори. У 10-ти томах. Т. 4. К., «Дніпро», 1973, с. 271.

Масенко Т. Вишневі зорі України. О. П. Довженко. — Вибране. К., «Дніпро», 1975, с. 150.

Мегелик Д. Довженкова калина. — Степові орли. Поезії. К., «Радянський письменник», 1975, с. 41.

Рядченко И. Киноленты. Памяти Ал. Довженко. — Избранные стихотворения и поэмы. М., «Художественная литература», 1975, с. 151—152.

Хелемский Я. Ранний Довженко. — Избранные стихотворения. М., «Художественная литература», 1974, с. 257—258.

Шаповал М. Сосна Олександра Довженка. — У кн.: Моеї радості тепло. Поезії. Харків, «Прапор», 1976, с. 39.

Петро Панч

Бойко Г. Петру Панчу. — У кн.: Поклик. Лірика, жарти, пародії. К., «Радянський письменник», 1973, с. 76.

Елагин И. Заре навстречу. — В кн.: Иду по земле. Стихи. Одесса, «Маяк», 1975, с. 3—5.

Кочевський В. Слово про земляка. Петрові Панчу в його 70-ліття. — У кн.: На крутосхилах літ. Вибрані поезії. К., «Дніпро», 1973, с. 199.

Масенко Т. Степ [згад. Панч]. К., «Радянський письменник», 1968, с. 168.

Мушник С. Скільки людей... П. Й. Панчу. — У кн.: Крутогори. Вірші, балади, поема. Харків, «Прапор», 1969, с. 86.

Нехода І. Б'ють перепелів. Петру Панчу. — У кн.: Чудесний сад. Поезії. К., «Радянський письменник», 1962, с. 93—94.

Палийчук Б. Ветеран. П. Й. Панчу. — В кн.: Начало мая. Стихи и поэмы. К., «Радянський письменник», 1975, с. 30—31.

Тарновський М. Слава. Петрові Панчу. — У кн.: З бурхливих літ. Вибране. К., «Дніпро», 1965, с. 80—81.

Упеник М. В польоті. Петрові Панчу. — У кн.: Багряне листя. Вибране. К., «Дніпро», 1974, с. 100—101.

Швець В. Петру Панчу. — У кн.: Поезія. К., «Радянський письменник», 1974, № 1, с. 50—51.

Юрій Яновський

Базилевський В. Перечитуючи Яновського. — «Літературна Україна», 1972, 29 вересня.

Вирган І. Перед Каховкою. — У кн.: Над Сулою шумлять явори. Поезії. К., Держлітвидав УРСР, 1960, с. 102.

Вышеславский Л. Мастер корабля. Памяти Ю. И. Яновского. — В кн.: Река. Стихотворения. К., «Радянський письменник», 1975, с. 48—49.

Донець Г. Юрію Яновському. — У кн.: Шляхи. Вірші та поеми. К., «Дніпро», 1973, с. 83—84.

Зінченко В. Швандяють по світу мекекечки... — У кн.: Багаття. Поезії. Одеса, «Маяк», 1972, с. 25.

Драч І. Мій спомин про Юрія Яновського. — У кн.: Київське небо. Поезії. К., «Молодь», 1976, с. 40.

Кацнельсон А. Пам'яті Юрія Яновського. — Посеред бурі. К., «Радянський письменник», 1963, с. 72.

Новицький О. Читач Яновського. — «Колгоспник Дрогобиччини», 1962, 28 серпня.

Рильський М. Юрію Яновському. — У кн.: Іскри вогню великого. Поезії. К., «Радянський письменник», 1965, с. 181.

Ющенко О. Бригантина Юрія Яновського. — У кн.: Вирій. Поезії. К., «Радянський письменник», 1969, с. 70—71.

Ющенко О. Стрічки нездійснених бажань. — У кн.: Сповідь. Поезії. К., «Дніпро», 1971, с. 224—226.

Юрій Смолич

Білоус Д. Юрій Смолич. — У кн.: Хліб-сіль їж, а правду ріж. Гумор та сатира. К., «Дніпро», 1971, с. 245.

Тарновський М. Вогонь. Ю. К. Смоличу. — У кн.: Бурхливий плін. Поезії. К., «Радянський письменник», 1973, с. 79—80.

Швець В. Кавун. Юрію Смоличу. — У кн.: Поезія — 75. Вип. 3. К., «Радянський письменник», 1975, с. 58—59.

Семен Скляренко

Забашта Л. О, кленові долоні, я ступаю на вас. С. Д. Скляренку. — «Літературна Україна», 1965, 2 березня.

Пономаренко М. Пам'яті Семена Скляренка. — «Прапор Леніна» [Золотоноша], 1971, 25 вересня.

Пшиченко М. Боян. — «Прапор Леніна», 1971, 25 вересня.

Іван Микитенко

Голованівський С. Будівниче. Івану Микитенкові. — У кн.: Люстро. Вибране. К., «Дніпро», 1971, с. 24.

Городской Я. Слово о братстве. — В кн.: Отступление смерти. Избранное. К., «Дніпро», 1968, с. 212—214.

Елагин И. Заре навстречу. — В кн.: Иду по земле. Стихи. Одесса, «Маяк», 1975, с. 3—5.

Микола Бажан

Абашидзе И. Зов Алазани. М. Бажану. Перевел с грузинского М. Синельников. — В кн.: Дорогами дружбы. Стихи и проза. Тбилиси, «Мерани», 1973, с. 21—23.

Антокольский П. Послание друзьям; Правый берег Днепра. Миколу Бажану. — Избранные сочинения в 2-х томах. Т. 1. М., ГИХЛ, 1956, с. 124—125, 243—245.

Воронько П. Поет. Миколі Бажану. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1973, с. 191.

Довгий О. Гімн сонцю. Миколі Бажану. — У кн.: Подих яблуні. Поезії. К., «Дніпро», 1974, с. 7.

Драч І. Балада дороги. Миколі Бажану. — У кн.: До джерел. Вірші. Поєми. Переклади. К., «Дніпро», 1972, с. 128—129.

Рильський М. Миколі Бажанові. — Твори. У 10-ти томах. Т. 3. К., Держлітвидав УРСР, 1960, с. 165—166.

Тажигаев А. Українському поетові Миколі Бажану. Переклад з казахської. — У кн.: Україні. 1941—1944. Пер. за редакцією Миколи Терещенка. К., Держвидав України, 1945, с. 20.

Щипачев С. Признание товарищам. — Красный вечер. Стихи и поэмы. М., «Советский писатель», 1974, с. 52.

Остап Вишня

Вышеславский Л. Через Госпром просвечивал закат... — В кн.: Лирика и героика. К., Держлітвидав УРСР, 1957, с. 197.

Гончаренко І. Остап Вишня та Максим Рильський. — У кн.: Обеліски. Вірші та поеми. К., «Радянський письменник», 1974, с. 45.

Лагода В. Зустріч з пароплавом «Остап Вишня». — У кн.: Хай буде гаразд. Сатира, гумор, лірика. К., «Дніпро», 1964, с. 147.

Ліберда І. Я — сміх... Ви, певно, чули. Остапу Вишні. — У кн.: Квартали життя. К., «Молодь», 1966, с. 27.

Лісняк В. За Остапом Вишнею сумую. — У кн.: Широкі простори. Поезії. К., «Радянський письменник», 1957, с. 56.

Масенко Т. Балада про Остапа Вишню. — У кн.: Багряні жоржини. Лірика, балади, поеми. К., «Дніпро», 1969, с. 213.

Малишко А. Пісня Остапа Вишні. — У кн.: Рута. Книга лірики. К., «Радянський письменник», 1966, с. 97—122.

Низовий І. Вишня. — У кн.: Провесінь. Поезії. К., «Радянський письменник», 1974, с. 54.

Осадчий М. Остап Вишня в Одесі. — «Ленінська молодь» [Львів], 1964, 10 квітня.

Рильський М. Остапові Вишні. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1975, с. 271—272.

Сосюра В. Умер великий правдолюб. — В кн.: Живий Остап Вишня. К., «Дніпро», 1966, с. 267.

Цинковський І. В Конча-Заспі. — У кн.: Світлодення. К., «Радянський письменник», 1967, с. 34.

Ющенко О. Остап Вишня. — У кн.: Материнє сонце. Поезії. К., «Радянський письменник», 1965, с. 87—90.

Василь Еллан-Блакитний

Гончаренко І. На могилі Василя Блакитного. — У кн.: Літа ідуть. Вірші та поеми. К., «Дніпро», 1968, с. 34.

Засенко П. Василеві Еллану. — У кн.: На ярмарку вітрів. Поезії. К., «Молодь», 1965, с. 18—19.

Коломієць В. Пам'яті В. Еллана-Блакитного. — У кн.: Планета на житній стеблині. Поезії. К., «Молодь», 1964, с. 21—22.

Крижанівський С. Аеродром. Пам'яті В. Еллана-Блакитного. — У кн.: Берізка. Вибрані поезії. К., «Дніпро», 1971, с. 27—28.

Куrowsький Д. Удари. Василю Еллану-Блакитному. — «Деснянська правда» [Чернівці], 1969, 12 січня.

Сингаївський М. Заспів. — «Молодь України», 1968, 6 жовтня.

Єсюрє В. Сумне місто скажено вирує... — У кн.: Калина над водою. Лірика та поеми. К., «Дніпро», 1968, с. 123.

Тарновський М. Пам'яті В. Еллана. — У кн.: З бурхливих літ. Вибране. К., «Дніпро», 1965, с. 150—151.

Тичина П. З-під кепки чуб кошатиться. — У кн.: В серці моїм... Вірші та поеми. Із ненадрукованого і призабутого. К., «Дніпро», 1970, с. 84—85.

Тичина П. Про юного Василя. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. К., «Дніпро», 1971, с. 286—291.

Цитович І. Василеві Еллану. — У кн.: Симфонія грози. Поезії. К., «Дніпро», 1966, с. 81—82.

Василь Чумак

Білоцерківець Н. Василю Чумаку. — У кн.: Акорди життя. Поетична збірка. Харків, «Прапор», 1973, с. 23—24.

Бондар В. Пам'яті Василя Чумака. — У кн.: Поезії. К., «Радянський письменник», 1967, с. 57.

Будний С. Василеві Чумаку. — У кн.: Поезії. К., «Молодь», 1972, с. 67.

Бучко М. Заспів на світанку [фрагменти з поеми про Василя Чумака]. — «Радянська Буковина», 1969, 21 листопада.

Гарвасюк В. Василеві Чумаку. — У кн.: Вишневий сад. Поезії. Ужгород, «Карпати», 1972, с. 15—16.

Гончаренко І. Ічня. — Вибране. К., Держлітвидав УРСР, 1959, с. 48—49.

Горбатий І. Йому було лише дев'ятнадцять... — «Вільне життя» [Тернопіль], 1971, 6 січня.

Давидюк Д. Про калинову пісню. — У кн.: Блискавка серця. К., «Радянський письменник», 1967, с. 37—38.

Діденко В. Слово твоє без печалі. Пам'яті В. Чумака. — «Україна», 1969, № 24, с. 13.

Діденко В. Перший хоробрий. Пам'яті В. Чумака. — «Молодий буковинець» [Чернівці], 1971, 17 січня.

Донець Г. Читаю «Заспів». До 40-річчя з дня загибелі Василя Чумака. — «Літературна газета», 1959, 20 листопада.

Ефанів В. По Землі, по гарячій планеті... Пам'яті Василя Чумака. — «Літературна Україна», 1968, 16 квітня.

Забашта Л. Чумаковий диптих. — У кн.: Земля Антеїв. Поезії. К., «Радянський письменник», 1971, с. 8—9.

Коваленко-Горlach Л. Чумак — У кн.: Лебеді. Поезії. К., «Радянський письменник», 1967, с. 5—6.

Коломієць В. Заспів. — У кн.: До серця людського. К., «Молодь», 1959, с. 7—8.

Лупій О. Останнє. — У кн.: Поезії. К., «Молодь», 1972, с. 24—25.

Малишко А. І стеле шлях безсмертя Чумакові. — У кн.: Рута. Книга лірики. К., «Радянський письменник», 1966, с. 52.

Малишко А. Не віддзвеніли повені блакитні... — Твори. У 10-ти томах. Т. 5. К., «Дніпро», 1973, с. 228—229.

Мельник В. Пам'яті Василя Чумака. — «Літературна Україна», 1964, 20 листопада.

Міщенко В. 1917 рік України. Диптих. — У кн.: Таємниця осіннього листа. Поезії. К., «Радянський письменник», 1972, с. 9—10.

Реп'ях С. Чумакова сурма. — У кн.: Многокутник. Поезії. К., «Молодь», 1972, с. 4.

Сайко М. Буйно палав ланом стяг... — У кн.: Поезія 1968. К., «Радянський письменник», 1968, с. 4.

Самійленко О. Смерть Василя Чумака. — «Дніпро», 1972, № 3, с. 17.

Семенко М. Василеві Чумаку. — У кн.: Поезія 1971. Вип. 3. К., «Радянський письменник», с. 76.

Струцюк Я. Смерть дев'ятнадцятирічного. — У кн.: Засвідчення. Поезії. К., «Молодь», 1969, с. 20.

Шеремет М. Пам'яті Василя Чумака. — У кн.: Бадьорість. Вірші та поеми. К., «Дніпро», 1966, с. 21.

Іван Кулик

Голованівський С. Чимдалі дужче крутішає схил. — У кн.: Люстро. Вибране. К., «Дніпро», 1971, с. 295.

Масенко Т. Степ. [Роман у віршах. Згад. Кулик]. — «Донбас», 1967, № 6, с. 33—104.

Ярослав Галан

Васюков О. Безсмертя. Пам'яті Ярослава Галана. — «Радянська Волинь» [Луцьк], 1975, 26 жовтня.

Волошак А. Другові Ярославу. — У кн.: Спалахи і горіння. Вибране. К., «Дніпро», 1971, с. 154—155.

Каліка В. Триптих безсмертя. — «Жовтень», 1975, № 11, с. 8—10.

Колодій В. Пісня про Ярослава Галана. — У кн.: Добром нагріте серце. Вірші та поеми. Львів, «Каменярь», 1975, с. 37.

Корж В. Балада про заповідальний лист. — У кн.: Літочислення. Поезії. К., «Радянський письменник», 1976, с. 8—9.

Лубківський Р. Голос Галана. — У кн.: Смолоскипи. К., «Молодь», 1975, с. 28—29.

Лупій О. Вічний наступ. З віршів про Ярослава Галана. — У кн.: Люди всієї планети. Поезії. К., «Радянський письменник», 1974, с. 41—46.

Лучук В. Пам'яті Ярослава Галана. — У кн.: Пост Імені Ярослава Галана. Кн. 4. Памфлети, статті, нариси. Львів, «Каменярь», 1975, с. 200.

- Марченко О. Ярослав Галан. — «Літературна Україна», 1971, 12 жовтня.
 Негода М. На поромі. — «Літературна Україна», 1975, 12 серпня.
 Плоткін Г. Балада про солдата. Пам'яті Ярослава Галана. — «Літературна Україна», 1975, 10 жовтня.
 Потурай О. Червоні краплі вічності. — «Вільна Україна» [Львів], 1975, 19 жовтня.
 Романченко М. На посту. — «Вільна Україна», 1975, 24 жовтня.
 Фольварочний В. Уроки історії. Світлій пам'яті Ярослава Галана. — Уроки вірності. Поезії. К., «Радянський письменник», 1976, с. 53—57.

Петро Козланюк

- Глов В. Прощай! Пам'яті П. Козланюка. — В кн.: Отцы и дети. Львов, «Каменяр», 1967, с. 59—60.
 Маняк В. Живому. — «Ленінська молодь» [Львів], 1965, 21 березня.
 Масенко Т. Степ. [Роман у віршах. Згад. П. Козланюк]. — «Донбас», 1967, № 6, с. 33—104.
 Олексюк М. Гірська пісня. Пам'яті П. С. Козланюка. — У кн.: Терпка мрія. Поезії. Львів, «Каменяр», 1967, с. 24.
 Романченко М. В дорозі. Світлій пам'яті П. С. Козланюка. — У кн.: Дозорці. Львів, «Каменяр», 1967, с. 70.
 Шаповал М. Петрові Козланюку. — «Прапор», 1964, № 9, с. 5.

Олександр Гаврилюк

- Богачук О. Дух Марсельєзи. — «Жовтень», 1972, № 1, с. 2—6.
 Волощак А. Зачарований на схід. Олександрові Гаврилюку. — У кн.: Спалахи і горіння. Вибране. К., «Дніпро», 1971, с. 138—140.
 Донець Г. Зачарований на схід. Пам'яті О. Гаврилюка. — У кн.: Шляхи. Вірші та поеми. К., «Дніпро», 1973, с. 61—63.
 Дроцик В. Олександр Гаврилюк пише «Пісня матері» в Березі-Картузській. — «Жовтень», 1974, № 4, с. 17—18.
 Лубківський Р. Поема в камені [згад. Гаврилюк]. — У кн.: Смолоскипи. К., «Молодь», 1975, с. 86.
 Лубківський Р. Начерк портрета Олександра Гаврилюка. — У кн.: Смолоскипи. К., «Молодь», 1975, с. 26—27.
 Лучук В. Гаврилюкова пісня. — «Дніпро», 1974, № 6, с. 8.
 Лучук В. Гаврилюк над «Кобзарем». — У кн.: Осоння. Вірші. К., «Молодь», 1962, с. 54.
 Павличко Д. На могилі С. Тудора і О. Гаврилюка. — У кн.: Пелюстки і леза. Вибрані поезії. К., «Дніпро», 1964, с. 223.
 Павличко Д. Олександр Гаврилюк. — «Вітчизна», 1973, № 7, с. 3.
 Павлюк М. Мужність. Олександр Гаврилюку. — У кн.: Пісня і праця. Збірка віршів молодих поетів. Львів, «Каменяр», 1974, с. 130.
 Романченко М. Олександрові Гаврилюкові. — У кн.: Вітчизну славлю. Львів, Книжково-журнальне видавництво, 1962, с. 74.
 Чолій М. Береза. О. Я. Гаврилюку. — «Ленінська молодь», 1964, 14 червня.
 Шпорта Я. Балада про поета. Пам'яті О. Гаврилюка. — Незакінчений зошит. Лірика. Балади. Поеми. К., «Радянський письменник», 1972, с. 189—191.
 Ющенко О. Вулиця Жовтнева. Барельєф О. Гаврилюкові і С. Тудору. — «Літературна Україна», 1966, 19 серпня.

Степан Тудор

- Мартинов В. Тудор зустрічає вересень. До 80-річчя з дня народження письменника. — «Вільна Україна», 1972, 22 серпня.
 Павличко Д. На могилі С. Тудора і О. Гаврилюка. — У кн.: Пелюстки і леза. Вибрані твори. К., «Дніпро», 1964, с. 223.
 Ющенко О. Вулиця Жовтнева. Барельєф О. Гаврилюкові і С. Тудору. — «Літературна Україна», 1966, 19 серпня.

Мирослав Ірчан

- Дорошко П. Остання ніч Лорки [згад. Ірчан]. — У кн.: День поезії. 1967. К., «Радянський письменник», 1967, с. 53.
Тарновський М. Ми — пролетарі. Мирославу Ірчану. — У кн.: Мости над океаном. К., «Дніпро», 1967, с. 41.

Дмитро Загул

- Івасюк М. Поет. Пам'яті Дмитра Загула. — «Радянська Буковина», 1970, 28 серпня.
Мельничук Б. Живий. — «Радянська Буковина», 1965, 31 серпня.
Первомайський Л. Д. Загул [До ювілею 20-річчя літературної праці]. — У кн.: Українські пародії. К., Вид-во АН УРСР, 1963, с. 225.

Олесь Гончар

- Драч І. Балада про усмішку. Олесю Гончареві. — «Україна», 1970, № 38, с. 10.
Кругляк Ю. Олесь Гончар. — У кн.: Літературні пародії та жарти. К., Держлітвидав УРСР, 1961, с. 63.
Кулеба Г. Тронка. — У кн.: Спалахи. Поезії. К., «Молодь», 1965, с. 31—32.
Куліш Л. Зізнання. Олесю Гончару. — У кн.: Високе літо. Поезії. Сімферополь, «Крим», 1973, с. 55.
Швець П. А час мовчить... — «Молода гвардія», 1970, 5 вересня.

Михайло Стельмах

- Данько М. Життя — горіння. Михайлові Стельмаху. — «Прапор», 1965, № 6, с. 17.
Козак В. Син землі. Герою Соціалістичної Праці М. П. Стельмаху. — У кн.: Сурми серця. Вірші. Одеса, «Маяк», 1975, с. 29.
Костецький А. Винограду співоча лоза. М. П. Стельмахові. Вірш. — У кн.: «Літературна Україна», 1973, 23 листопада.
Кравцов А. Золотые кони. М. Стельмаху. — В кн.: Гордость. Харьков, «Прапор», 1964, с. 139—140.
Кравцов А. Детство. М. Стельмаху. — В кн.: Заветное. Стихи. Харьков, «Прапор», 1967, с. 98—99.
Лагода В. Михайло Стельмах. — У кн.: Кому чолом, кого помелом. К., «Дніпро», 1973, с. 206.
Литвинюк М. Зорева доля. Михайлові Стельмаху. — «Літературна Україна», 1962, 22 травня.
Палій П. Правда. М. Стельмаху. — «Молодь України», 1976, 22 травня.
Рильський М. Михайлові Стельмаху. — Твори. У 2-х томах. Т. 1. Лірика. К., «Дніпро», 1976, с. 403.
Романченко М. Львів [згад. Стельмах]. — У кн.: Для праці жить. Поезії. Львів, «Каменярь», 1974, с. 9.
Сингаївський М. Україно, сторона поезії. Михайлові Стельмаху. — У кн.: Автограф. Вірші та поеми. К., «Дніпро», 1972, с. 33—34.
Швець В. Люблю осінні мовчазливі Альпи. М. Стельмаху. — У кн.: Живе намисто. Лірика. К., «Молодь», 1971, с. 63.
Швець В. Сонет Михайлові Стельмаху. — У кн.: Віднайдений зошит. Поезії. К., «Радянський письменник», 1975, с. 44.
Юхимович В. Лоно лагідності. Михайлові Стельмаху. — У кн.: Подорожники. Вибрані поезії. К., «Дніпро», 1974, с. 89—90.
Ющенко О. Читаючи «Правду і кривду». — «Літературна Україна», 1962, 22 травня.

Листи Вільгельма Горошовського до Михайла Коцюбинського

У фондах Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського зберігається тридцять сім листів В. Горошовського, адресованих українському письменникові та його дружині. Листи ці досі не публіковані, хоч мають безумовну історико-літературну цінність, містять маловідомі факти з творчої біографії М. Коцюбинського.

В. Горошовський — відомий австрійський перекладач і журналіст — був палким прихильником і популяризатором української літератури. У 1904 р. в журналі «*Ruthenische Revue*» (13, 14), що виходив у Відні, В. Горошовський надрукував свій перший переклад з Коцюбинського. Це була новела «На камені», опублікована під назвою «*Zwischen Fels und Meer*». У 1906 р. на сторінках цього ж журналу (тепер він виходив під назвою «*Ukrainische Rundschau*») з'явилася новела М. Коцюбинського «Сміх» («*Ihr Gelächter*») також у перекладі В. Горошовського.

Захопившись творчістю М. Коцюбинського, він опублікував у 1909 р. збірку оповідань М. Коцюбинського під назвою «*Pro bono publico*». Сюди увійшли твори «Для загального добра», «Під мінаретами» та «На віру». В. Горошовський сам їх переклав, написав передмову, в якій дав високу оцінку творчості українського митця. З великою прихильністю і теплотою говорить він про український народ та його літературу, зазначаючи зокрема: «Одне з перших місць в українській літературі належить прозаїкові Михайлові Коцюбинському. Це — скромна, гідна любові й вивчення поетична натура. Він змальовує боротьбу в серцях людей, соціальні конфлікти, подає сповнені ніжності малюнки з життя природи або людської душі, в усьому він простий, благородний, упевнений у своїх силах художник, який ніколи не сходить зі свого шляху. Сподіваємось, що й німецький читач поставиться до творів тонкого майстра людських душ з теплотою і симпатією»*.

У 1909 р. В. Горошовський видав у Празі антологію українського оповідання під назвою «*Ukrainische Erzähler*», куди увійшли твори Т. Бордуляка, Ю. Федьковича, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, Д. Мордовця, С. П'ятки (С. Коваліва), О. Стороженка**. У німецьких періодичних виданнях В. Горошовський публікував також свої переклади творів Панаса Мирного, М. Яцкова, А. Кримського, Марка Черемшини. Він переклав «Заповіт» Т. Шевченка (надрукований у журналі «*Ruthenische Revue*», 1905, № 15), а також підготував збірку перекладів поета, яку, на жаль, не зміг видати. У листі до М. Коцюбинського від 4 лютого 1908 р. В. Горошовський запитує, чи не знайшовся б серед українців меценат, який би погодився видати збірку його перекладів з Шевченка.

Через посередництво редакції журналу «*Ukrainische Rundschau*» В. Горошовський зав'язав з М. Коцюбинським листування. Згодом вони познайо-

* *Kozjubynskyj M. Pro bono publico. Novellen. Autorisierte Übersetzung von W. Horoschowski. Wien, 1909.*

** *Ukrainische Erzähler. Ausgewählt und übersetzt von Wilhelm Horoschowski. Prag, 1909.*

милися особисто. Перебуваючи у Відні, М. Коцюбинський неодноразово зустрічався з В. Горошовським. Їхнє спілкування було корисне для обох митців і вписало одну з яскравих сторінок в інтернаціональні зв'язки української літератури. У своїх листах В. Горошовський часто звертався до М. Коцюбинського за консультаціями щодо перекладання творів українських письменників, з'ясовував окремі місця з оповідань М. Коцюбинського, над перекладом яких він працював. Листи В. Горошовського багато говорять про особу перекладача, вводять нас у його творчу лабораторію. З них дізнаємося, що В. Горошовський добирав для перекладу найбільш соціально загострені твори. «Прошу прислати мені й інші Ваші рукописи соціального змісту (тема: по можливості про російський рух...)», — писав він у листі до М. Коцюбинського 11 квітня 1906 р. * З щирою повагою ставився Горошовський до Максима Горького, висловлював у листах радість, що М. Коцюбинський має змогу зустрічатися з великим пролетарським письменником. Увагу В. Горошовського до творчості М. Коцюбинського привернула не тільки висока художня майстерність українського новеліста, а й ширий гуманізм, яскраво виражені мотиви інтернаціонального єднання трудящих у його творах. «Коцюбинський — справжній українець, — писав В. Горошовський, — він, однак, цікавиться життям інших народів — татар, турків, румунів, болгар і євреїв, життя і мова яких йому знайомі» **.

В. Горошовський писав до М. Коцюбинського листи польською, німецькою, а згодом українською мовою. Слід відзначити, що він добре володів також французькою мовою, а українську, як засвідчують його листи, він вивчив самотужки лише для того, щоб донести до німецьких читачів кращі твори української літератури. Його переклади за своїми художніми якостями набагато виграють у порівнянні з іншими тогочасними перекладами. Вони позначені надзвичайною сумлінністю і адекватністю передачі змісту і всіх відтінків мови оригіналу.

У жодному з бібліографічних довідників і досліджень творчості М. Коцюбинського не зареєстровано, що німецькою мовою перекладались оповідання «Він іде!», «Поединок» тощо. Листи ж В. Горошовського засвідчують, що він переклав оповідання «Поединок», планував видати німецькою мовою повість «Fata morgana», що його переклад оповідання «Він іде!» був надрукований у «Berliner Tageblatt». Цей переклад він подав також у віденський журнал «Welt», але чи був він там надрукований, не відомо.

Із тридцяти семи листів В. Горошовського до М. Коцюбинського наводимо двадцять п'ять, які мають найбільшу, на нашу думку, історико-літературну цінність. У деяких із листів зроблені скорочення (місця побутового змісту). Листи, написані польською (2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 16, 22, 23, 24, 25) та німецькою (1, 17, 18, 19, 20, 21) мовами наводяться в перекладі українською мовою. Тексти листів, написаних українською мовою (8, 9, 11, 12, 13, 14, 15), подаються з урахуванням сучасних норм орфографії.

* Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, № 228.

** Kozjubyński M. Pro bono publico. Novellen. Autorisierte Übersetzung von W. Horoschowski. Wien, 1909, с. 4.

Відень, 11/IV—1906 р.

Вельмишановний пане,

я дізнався, що Ви були так люб'язні, виявивши бажання переслати мені Ваші твори. Щиро дякую. Сподіваюсь, що тепер, коли Ви матимете мою адресу, я вже їх одержу.

З цим листом я чекав, поки перекладу Вашу чудову новелу. На жаль, я не зміг зрозуміти одного слова. Це, очевидно, провінціалізм або русицизм, бо його не міг зрозуміти жоден з моїх знайомих русинів. Також і в словнику знайти його не вдалось. Я маю на увазі слово *лутка*. Тому я переклав його просто за змістом словом *Maueг**. Це, між іншим, не завдало шкоди ні Вашій праці, ні перекладові.

Якщо Вам приємно, то будьте люб'язні прислати мені інші Ваші рукописи соціального змісту (тема: по можливості про російський рух). Можливо, мені вдасться помістити їх у великих німецьких газетах. Соціальними за змістом і про російський рух вони мусять бути тому, що тепер це вважається актуальним і скоріше може зацікавити газети. Тільки прошу Вас писати якомога розбірливіше. За винятком двох-трьох десятків слів «Сміх» було написано дуже чітко. Будь ласка, не забудьте, що я вперше в моєму житті мав справу з українським шрифтом. Але з часом все піде на лад.

Буду радий, якщо Ви напишете мені кілька рядків. Можете писати як Вам зручніше, українською, польською або французькою мовою. Коли напишете мені українською мовою, то я змушений буду читати майже по складах. Бо, якщо Ви писатимете листа повільно, щоб він був для мене розбірливим, то це було б надто великою вимогою.

А поки ще раз прийміть заздалегідь мою щирю подяку за книги. З сердечним вітанням і щирою повагою.

Відданий Вам
В. Горошовський

Адреса: В[ільгельм] Г[орошовський],
Відень, IX,
Шлягергассе 4, 11/12.

Відень, 9/XI—1906 р.

Шановний пане!

Дуже радий, що Ви приготували актуальну новелу, то ж прошу мені її якнайшвидше вислати. Я, з свого боку, постараюсь швидко зробити переклад і помістити. «Під мінаретами» ще не переклав через нестачу часу і терпіння, але нетерпіння — в переносному значенні слова, тобто в значенні душевного спокою. Я мусив деякий час підміняти по роботі свого товариша, в якого ще й тепер серйозно хвора мати, тільки на цьому тижні вона виїхала на лікування до Відня. Крім того, маю клопоти по господарству. Але найближчим часом, коли, сказати не можу, доведу до кінця справу з оповіданням «Під мінаретами». Щиро дякую Вам за виявлену люб'язність і хочу, з

* Стіна (нім.).

свого боку, зробити Вам хоч маленьку приємність за браком великої. Справа така: два роки тому я займався пошуком видавця для української антології. Нарешті мені вдалось його знайти. Ясна річ, між пробними рукописами була й Ваша новела «На камені». І тільки тепер через два роки вдалось налагодити цю справу. Але ж яка невдача! Весь час я вів кореспонденцію про те, що сам підготую переклади для книги. Але зрештою мусив рішитись на те, щоб видати її з іншими перекладачами, хоч це мені й не дуже підходило, бо переконався, що перекладають вони погано. Але це вина не видавця, а редактора. А найгірше те, що, як виявилось лише останнім часом, Ваша новела не увійшла до книги. І тільки після мого наполегливого прохання мені вдалось умовити видавця виправити помилку. Вчора отримав від нього листа, в якому він просить переслати йому новелу, аби він її прочитав. Я запропонував йому, щоб він у крайньому випадку вилучив з книги іншого когось, і сподіваюсь, що він це зробить. Вчора вислав йому її [нерозбірливе слово] більш відповідний заголовок. Отже, прошу дати мені докладний або близький переклад польською мовою новели «На камені». З українців досі ніхто не зміг мені сказати. Антологія буде поширеною серед німецьких літературних кіл і рецензована докладно у всіх більших газетах. Найгірше мені з цією справою, бо мусив погодитися на 20 крон за аркуш. Ціни надто низькі. Погодився з такою низькою ціною, бо дав [нерозбірливе слово] тепер напередрук.

Сердечно вітаю В. Горошовський.

3

Відень, 2 січня 1907 р.

Шановний пане!

Безмежно радий повідомити Вас, що Вашу новелу * прийнято до друку. І не де-небудь, а в «Berliner Tageblatt» — найбільшій газеті Німеччини. Крім того, вона буде надрукована в єврейському часописі «Welt», а може, і в одній з більших віденських газет. Звідти ще не дістав відповіді. Книжка, про яку я Вам писав, уже друкується, проте не знаю, коли вийде, оскільки видавець публікує її спочатку в брошурах (кожні 14 днів). Хоч Ви й не маєте матеріального стимулу (мені це дуже неприємно, але інакше я не можу, бо роботи багато, а оплата мала), сподіваюсь, що для Вас це велика радість; між нами кажучи, Ваше ім'я відразу стане відоме німецькій публіці. Старався, щоб десь ще в більшому журналі помістити «Сміх». Бо що ж «Ukrainische Rundschau»? **. Зараз перекладаю вже «Під мінаретами». Надзвичайно важка річ. Займе багато часу. Однак прошу Вас надіслати мені ще якусь річ, *актуальну*, обсягом 0,5—1 друкованого аркуша в рукописі, і щоб не друкували її українською мовою, поки не вийде по-німецьки. Це оповідання я помістив би спочатку в одному або кількох часописах, а потім зібрав би до купи всі 3 останні Ваші твори і видав би їх окремою книгою під назвою «Погром» або ще якимось ***. Майже переконаний, що знай-

* Йдеться про оповідання М. Коцюбинського «Він іде!».

** Оповідання «Сміх» у перекладі В. Горошовського було опубліковане в четвертому та п'ятому номерах журналу «Ukrainische Rundschau» за 1906 р.

*** Збірку оповідань М. Коцюбинського В. Горошовський видав у Відні в 1909 р. під назвою «Pro bono publico».

ду видавця. Покваптеся ж і Ви! Тим часом чекаю від Вас великого листа.

Як там Ваше здоров'ячко? Сподіваюсь тепер на кращі часи, хоч би тому, що вже не залежатиму від тих бабів, які тільки й живуть з того, що здають внайми квартири і в яких ні при яких умовах не можна витримати. Звичайно, боротьба за існування була складнішою, але надіюсь, що все буде добре, у всякому разі краще, ніж до цього. Може, мені вдасться написати щось власне.

Я був би Вам дуже вдячний, якби Ви розпорядилися прислати мені зі Львова всі Ваші твори. Нехай на випадок потреби будуть у мене, адже це і в Ваших інтересах, та й витрат великих це Вам не завдасть. Книгу, у якій вміщено «Під мінаретами», вже маю.

Бажаю Вам багато, багато щастя в Новому році і залишаюсь з сердечними вітаннями.

Щиро Ваш
Вільгельм Горошовський

Відень, IX, Собіскігассе 11. 111.

4

Відень, 28 лютого, 1907 р.

Шановний пане!

Передусім прийміть від мене і моєї дружини подяку за сердечні побажання.

Ваші твори ще не вийшли. Напевне, і в Росії не так швидко все робиться. Як тільки вийдуть Ваші твори, зразу пришлю. Тепер, здається, є нагода видати Ваші твори окремою книжкою. Тому прошу, щоб Ви прислали мені обіцяну працю.

Прислані мені книжки зі Львова отримав. Дякую. З великою приємністю прочитав повідомлення, що Вас обрано «головою товариства». Мені дуже приємно, що Вас так поважають. Не сприйміть це як лестощі (адже немає ж причин для лестощів?), але: Вас шанують насамперед як *поета* — в повному розумінні цього слова, — і люблять Вас як *людину*, бо й з творів Ваших я переконався, що насамперед Ви *людина* європейська, а потім вже українець. А для мене це багато значить.

Зараз перекладаю «Поєдинок» і сподіваюся, що незабаром десь його опублікую.

А тепер прошитиму, щоб ви прислали мені окремий лист, в якому Ви надаєте мені право перекладати Ваші твори на німецьку мову і друкувати їх чи то в часописах, чи окремими книжками. Адже деякі газети вимагають письмової згоди автора. Той лист прошу почати більш-менш так: «В цьому листі повторюю тільки те, що говорив Вам вже усно під час нашого побачення у Відні, а саме, що надаю Вам право і т. д...». Цей лист може бути написаний по-українськи.

Крім того, маю ще до Вас невеличке прохання. Хотів би перекласти дещо з Грінченка. «Галя» і «Без хліба» * вже переклав, про що він, напевне,

* Оповідання Б. Грінченка «Сестриця Галя», перекладене німецькою мовою В. Горошовським, опубліковане у дев'ятнадцятому та двадцятому номерах журналу «Ruthenische Revue» за 1905 р., оповідання «Без хліба» — у сімнадцятому та вісімнадцятому номерах цього ж журналу за 1904 р.

знає. «Без хліба» так сподобалось в моєму перекладі, що багато газет його передрукували; одна з італійських газет навіть переклала його з мого перекладу на італійську мову. Оскільки не маю його адреси і не знаю, як до нього писати, то проситиму Вас, щоб Ви були такі ласкаві і написали йому листа та дали мою адресу, щоб він прислав мені свої твори, і від мого імені попросить його про авторський лист.

Наперед дякую за турботи.

З глибокою повагою і сердечним вітанням

В. Горошовський

Льобліх, 4/III/20

Прошу також передати йому, що «Без хліба» прийнято до антології*. Як тільки вийде, вишлю йому примірник.

[Приписка українською мовою]:

Я ще відваги не маю, але незадовго зачну Вам від часу до часу писати поруськи, рахуючи на те, що не будете ся сміяти з мене.

5

Відень, 6 квітня, 1907 р.

Шановний пане!

Звістка, що Ви лише недавно підвелися з ліжка, засмутила мене. Що у Вас? Нерви, чи що? І в мене не краще! Але в мене то все матеріальні клопоти. Тепер маю більші витрати, але ті самі, а часами й менші, прибутки. А вже незабаром і перше травня, треба чимось заплатити за цілий квартал. Сподівався, що «Berl. T.» надрукує до того часу ту новелу, то мав би якусь копійку; але здається, що цього не буде і до 1-го вересня. Дуже мені прикро, що і у Вас справи погані.

Дякую за адресу Грінченка. Дякую Вам за Ваш авторський лист, але мушу з цього приводу сказати кілька слів. Звичайно, ясно, що «чия хата, того й воля». Але оскільки це у Ваших інтересах, то я радив би Вам не давати в даному випадку нікому дозволу, інакше Ви б самі собі зашкодили. Скажу Вам, для того, щоб зробити добрий переклад на якусь мову, потрібно насамперед відчувати ту мову, але й необхідно мати в собі хоч трохи тієї так званої поетичної жилки. А якщо всього того немає, то це лише приносить шкоду авторові. Так, наприклад, тут сміялися — і русини також — з перекладу «Цвіт яблуні»**. Так само якийсь Шпойнаровський***, зрештою професор гімназії, спотворив своїми перекладами *Шевченка*. Просто зробив його смішним, що і русини («Вісник») зляться на нього. Але, як я сказав, це Ваша власна справа, Ваша воля; я тільки проситиму Вас повідомити мене, коли хтось хоче перекладати (Ваші твори), щоб у мене не було колізії

* Оповідання Б. Грінченка «Без хліба» увійшло до виданої В. Горошовським в 1909 р. у Празі антології українського оповідання «Ukrainische Erzähler».

** Оповідання М. Коцюбинського «Цвіт яблуні», яке переклав німецькою мовою Г. Герасимович, було опубліковане у п'ятнадцятому номері журналу «Ruthenische Revue» за 1905 р.

*** С. Шпойнаровський викладач Чернівецької гімназії, видав у 1904—1906 рр. збірку творів Т. Г. Шевченка під назвою «Schewtschenkos ausgewählte Gedichte».

в цьому відношенні; а я писатиму Вам, що я перекладаю, можливо, вже й переклав.

«Поединок» повернули мені з двох газет. Послав до третьої. Але не хвилюйтесь. Все-таки це чудовий твір. Потім далі перекладатиму (вже почав був, але відклав за браком часу) «Під мінаретами». А між тим візьмуся і за менші твори.

Що стосується тієї актуальної книжки, то цими днями чекаю відповіді від видавця. Прикро, що Ви не можете працювати. Але це нічого. Прошу тільки не силуйте себе, бо з того ще ніколи нічого доброго не виходило.

Бажаю Вам від себе і своєї дружини міцного здоров'я і кращого життя-буття.

Щиросердечно Вас вітаю

В. Горошовський.

Шлю сердечні вітання також Вашій добродійці і донечці, хоч ми й не знайомі особисто (здається, Ви мені розказували про неї, чи не так?).

6

3 травня 1907 р.

Шаповний, дорогий пане!

З чого ж почати з Вами розмову? Сміятися? Не можу. Ой, як важко отримати від Вас хоч декілька слів. Однак тепер чекатиму швидкої відповіді на лист — адже це в Ваших інтересах. Справа ось в чому. Поки ще вийде антологія * у того видавця-лінивця, видаю самостійно книжку Ваших творів ** 13 друкованих аркушів, отже, буде з чим показатися! Справа не жде, бо вчора до певної міри зобов'язався подати в найближчому часі всі переклади, а тим часом і книжка має з'явитися в продажу — десь у кінці травня або в першій половині червня цього року***. Для мене це надто багато роботи на такий короткий період, але що ж робити! Крім того, книжка буде мати передмову на дві друковані сторінки. А з «Віку» **** я мало що можу довідатися про Вас. Отже, прошу Вас дуже прислати мені якусь брошурку про себе, якщо така вийшла. Однак найкраще буде, якщо Ви самі щось про себе напишете, під чийм впливом Ви почали свою літературну діяльність, якого напрямку в літературі Ви дотримуетесь й т. д. і т. п., все, що Ви вважатимете за необхідне. У мене ж тепер так мало часу, що я не можу прочитати по порядку всіх Ваших творів, точніше, вивчити їх. Ви, звичайно, напишете мені більш широко про себе, а я, частково цитуючи Вас, а частково з своїх висловлювань складу відповідну передмову.

Щиро вітаю Вас

з найкращими побажаннями
В. Горошовський.

* Йдеться про антологію українського оповідання «Ukrainische Erzähler», яку В. Горошовський підготував до друку в серії «Slavische Romanbibliothek» пражського видавництва Й. Отта.

** В. Горошовський підготував до друку збірку оповідань М. Коцюбинського.

*** Збірка творів М. Коцюбинського в перекладі В. Горошовського вийшла аж у 1909 р.

**** «Вік» — тритомна антологія української літератури, що вийшла в Києві у 1900—1902 рр. з нагоди сторіччя з часу виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського.

Вітайте від мене і від моєї дружини Вашу дружину, хоч ми і не знайомі з нею. Моя дружина також передає Вам вітання. Вона в захопленні від Ваших творів.

Якщо буде потреба, то звернуся незабаром до Вас за порадою про провінціалізми і т. п. і проситиму, щоб відповіли зворотньо поштою, бо справа невідкладна.

А як там Баше здоров'ячко?

Чи вже відновили його?

Якщо будете кудись виїжджати, то прошу кожного разу надсилати мені Вашу адресу.

7

Відень, 5 травня 1907 р.

Шановний пане!

Прошу відповісти мені на сьогоднішній лист зворотньою поштою, бо затримується з перекладом.

Поясніть, будь ласка, наступні слова, можна й по-польськи:

В «Для загального добра»: бомбаковий; іліком; жарделями; айвами; муст; фальча (землі); (мачає підошву у) гас; зібун; сірчаний вуглець; бідо-ни; кілочки; інжектор; чіне омуріт; фемея а луй.

В «Під мінаретами»: «вар-сют-вар; О-ой бузли... нек татли; о-ой май-ляй-мі; пшкен дут; (Алла) ікбер; піти у москалі (=до війська?); Азізі; тюр-бе; теке (монастир?); меджін; мектеби з допотопними (методами); медресе; ханум. А що Ви тут розумієте під мінаретами: Чи саме значення тих вежок, чи переносне?

Вибачте, будь ласка, що так турбую Вас. Сьогодні отримав листа від редактора, який ще в травні збирався видати книгу, але... Бо лише кілька днів тому дістав його згоду. Роботи багато — без словника. Книжка вийде, напевне, в червні, якщо зумію вчасно подати рукопис. Третьою новелою беру «На віру».

З високим поважанням
Горошовський.

«Молдуван» я переклав «румун». Добре?

8

Відень, 27/V—1907 р.

Високоповажний Добродію,

за скору відповідь дуже Вам дякую. «Для загального добра» уже подав до друку. Дуже мені жаль, що не можу читати книжки про Вас. Передмову, котра і так повинна бути коротка, зроблю з Ваших дат.

Звісна річ, що я румунські і татарські слова для локального колориту залишаю.

Вашу послідню річ в «Віснику» я не читав, бо його не маю. Годилось би, щоби задурно присилали, бо я грошей не маю і щось для літератури вкраїнської роблю — хоть не з патріотизму. Однак Галичина далеко від Європи... А вас я уже просив, аби були ласкаві присилати мені за кожним разом, як щось вийде з Вашого. Прошу ще раз пришліть.

Дуже тяжко мені писати по-українськи (пишу як дитина), але мучуся. Повно блудів, але що ж робити!

Може, зрозумієте.

Здоровлю Вас з серцем від себе і моєї жінки, і уклін від нас Вашій пані.

З високим поважанням

В. Горошовські.

Як книжка вийде, зараз пришлю.

9

Відень, 19/VIII—1907 р.

Високоповажний Добродію!

Вибагте, що я не зараз відповів на Вашу картку. Не знаю, де моя голова. Мені дуже кепсько ведеться. Жодної надії, лиш розпука та розпука! Але ж я Вам написав листа, та не дістав на його ані слова, лише «Невідомий», котрого ще не читав через вічні клопоти. Сими днями вислав Вам «Berliner Tageblatt». Дістали? Редакція змінила напис «Він іде!» на «Воно іде!» Через те, що з погляду на релігійні почуття передплатників опустила: «Слухай ти, сину... і т. д.» воно іде — нещастя, лихо, а не він — той «син жидівський». Мені то неприємно, але що робити? Як «Welt» візьме, то надрукує усе, як я написав. — Книжка вийде аж десь за 2 місяці [...].

Здоровлю Вас від себе і жінки і уклін від нас-для Вашій Вп. Пані.

В. Горошовські

Як Вам мій руський язик до смаку? До сміху!

Не дістали Ви мого листа, може?

10

Відень, 4 лютого, 1908 р.

Дорогий і щирий пане!

Пишу до Вас по-польськи, бо хочу більше написати, а українською мовою ще не володію такою мірою.

Передусім мушу вибачитись, що так довго мовчав, але не скажу, що не мав часу чи був зайнятий іншою роботою. То чому ж? Мав досить часу, навіть багато; мав папір, перо і чорнило, ба навіть і цілі руки, але не мав голови, хоч вона ще ціла на плечах. Коли б мені вчора не вручили від Вас листівки, то, може, я б ще досі не спромігся відповісти. Проте можу уже зараз обмовитися, що, крім цієї листівки, я отримав од Вас тільки один лист. Однак перш ніж отримати цей лист, я повинен був би написати Вам 2—3. Але важко. Як я пізніше довідався, ви хворіли.

Дуже мене турбує звістка, що Ви й зараз ще хворієте. Може б Вам було краще, якби Ви могли присвятити себе виключно літературній праці, а не заробляли на хліб насущний.

Щиро дякую за втішаючі слова, але в мене справи не краще ніж раніш. Матеріальні клопоти, які важко навіть описати, руйнують мене духовно,

пригнічують. Та годі скаржитись, бо це ще більш доведе мене до розпачу. Але прошу про ці справи, які я Вам довіряю, ні за яких умов нікому не згадувати [...].

Книжки вже незабаром вийдуть*. Вийти мусять, бо видавці вже виплатили більшу частину гонорару. А звертатися в суд неприємно, бо це пошкодить мені. Першою, мені здається, вийде антологія, бо на найближчих тижнях її почнуть друкувати.

Маю до Вас прохання, але про це пізніше. Поки що хочу мати під рукою матеріал і тому прошу Вас вислати мені готові твори, які у Вас є. Та будьте терпеливі.

Радую мене дуже, що у варшавському «*Swiat slowianski*»** була дуже схвальна рецензія про Вас***. Напевно, Ви її дістали?

А ще хочу вас попросити, щоб Ви пошукали серед російських або галицьких українців мецената, який би взявся видати своїм коштом *Шевченка* в моєму перекладі. Це був би більш вагомий культурний акт з боку українців, ніж, наприклад, висування деяких послів до парламенту. Це дуже важка справа. Досі не вдалося нікому перекласти поезії Шевченка так, щоб вона залишалась поезією: навіть бог — Франко, друкуючи свого часу «Заповіт», у не досить вдалому перекладі, писав, що Шевченко не дається перекладати. А що ж тоді говорити про таких, як Шпойнаровські****. Я відчуваю в собі силу взятись за цю важку і виснажливу працю, маю вже на всякий випадок навіть видавця. Але оскільки я мусив би займатися цією роботою протягом багатьох місяців, то видавець не буде стільки чекати. Коли б знайшовся меценат, то я міг би видати збірку поезій Шевченка. Меценат не мав би на цьому збитку, бо в крайньому випадку я раз і назавжди відмовився б від своїх прав видання в його користь. Це залежатиме від його субсидій. Та й книгу німці швидко розкупили б.

Якщо Вам не важко, то прошу пошукати між своїми земляками мецената. Він міг би в крайньому разі фігурувати на книжці як видавець.

Сподіваюсь, що на цей раз Ви швидко напишете листа.

Бажаю Вам швидкого одужання, щиро вітаю Вас і кланяюсь Вашій пані.

В. Горошовський

Уклін від моєї дружини Вам і Вашій пані.

* Йдеться про антологію українського оповідання і збірку оповідань М. Коцюбинського, які В. Горошовський підготував до друку.

** «*Swiat slowianski*» — один з провідних польських літературних журналів.

*** Рецензію на збірку творів М. Коцюбинського, що вийшла у 1906 р. польською мовою під заголовком «*W petach szatana*», опублікував у журналі «*Swiat slowianski*» (1907, № 35, с. 305 — 313). Гжимайло-Седлецький, відомий прогресивний театральний і літературний критик, автор ряду праць про російську та українську літературу.

**** Збірку творів Т. Шевченка в перекладі німецькою мовою двома частинами в 1904, 1906 рр. під заголовком «*Schewtschenkos ausgewählte Gedichte*» видав у Чернівцях С. Шпойнаровський, викладач української та класичної філології місцевої гімназії.

Відень, 3/VIII—1908 р.

Високоповажний Добродію!

Встидно мені дуже, що я аж тепер пишу. Але не моя вина. Встидався перед Вами через книжки, що ще не вийшли. Але уже дістав коректу «Для загального добра» і так пишу.

Ще лишень той панич з Праги* не дає знаку життя. Сподіваюся, що в короткім часі пошлю Вам книжку.

Рецензію про Вас дістати не можу, але адресу Вам даю, може Ви скоріше дістанете!

«Swiat slowianski», Варшава, «Нарис про М. Коцюбинського» А. Гжимайла-Седлецького (в грудневому номері).

Прошу не гніватися на мене і мені написати, як Вам тепер з здоров'ям, чи ліпше?

Поняття не маєте, як я тішуся, що уже раз Ваша книжка вийде, буду старатися, аби омовлена була в журналах.

Здоров'я і щастя від Вашого жичливого В. Горошовського.

Уклони від нас Вашій пані.

12

Відень, 29/VIII—1908

Високоповажний Добродію!

Книжка містить, як уже Вам писав:

1) «Для загального добра», 2) «Під мінаретами», 3) «На віру». Вже коригую третю новелу. Я сам вже пропонував йому портрет, хотів навіть взяти йому кліш зі Львова, але він каже, що то йому більше коштує і що до кожної з тих книжок портрет не дає [...]. Про себе не маю що писати. Все stare, але прикро мені дуже, що Вам ще не ліпше... [...]

Кланяємося Вам і Пані
Ваш жичливий
В. Горошовські.

Як Вам прислати книжку?

13

Відень, 5/X—1908

Високоповажний Добродію!

Дякую сердечно за Ваш милий лист. Картку Вашу дістав, але книжку не відіслав, бо ще не вийшла. Вчора дістав послідню коректу. Не дивуйтеся. Я мушу 2 коректи робити, а від одної до другої минає часами і місяць. Сподіваюся, що книжка незабаром вийде.

Я тепер майже цілий рік буду так зайнятий чисто приватним інтересом, що не зможу нічого переводити. Проте пришліть свої нові речі, аби мав на пізніше.

* «Той панич з Праги» — видавець антології українського оповідання «Ukrainische Erzähler».

Дуже добре робите, що віддаєте ся цілком літературі. Там Ваше місце. Прошу Вас мені від часу до часу писати. Нещастя, що я по-руськи не можу писати, інакше писав би.

Ах, і мої нерви цілком kaputt з такого життя, але що робити?

Може, Ваше здоров'є тепер ліпше буде.

Сердечне Glückauf
Від Вашого жичливого
В. Горошовського.

Уклони для Пані.

14

Відень, 14/I—1909 р.

Високоповажний Добродію!

Передовсім дякуємо Вам і Вашій Пані за сердечне бажання і також Вам з серцем здоров'я і ліпшого життя жичим [...] Був би Вам давніше відписав, але я лежав, нині встав та пишу.

Залучаю Вам карту нашого накладителя. Як бачите, я часто хворію. Фацет* заплатив уже всі гроші, але книжку не видає. Уже готова, а я йому нічого робити не можу, бо після нашого права авторського я зобов'язаний ждати 3 роки. Але мені здається, що він іншого хоче: він хоче так, аби я про те не знав, друкувати річ в часописі. Може, то уже десь зробив. Такі у нас паничі! Але якби довідав ся, процес зроблю. Він мені казав, що ся «бібліотека слав'янська» взагалі не іде і тому він так тягне і не буде більш книжок видавати, то послідня. (Карту, прошу, при нагоді відішліть. Ще цікавіший той панич з Праги. Уже третій рік, як купив річи до «антології», а ще не видав. Після права я мушу мовчати, аж минуть 3 повні роки.

Ще раз веселий і здоровий новий рік для Вас і Вашої пані від мене і жінки.

Glückauf!!!

Ваш жичливий В. Горошовські.

Не пишіть, прошу, так рідко. Я тепер до всього доброго ще і слабий був. А Ваше здоров'я ліпше? Бажаю Вам того.

15

Відень, 5/V—1909

Високоповажний Добродію,

припадком передвчора довідався з газети, що книжка** уже вийшла, написав зараз, нині дістав і Вам примірник посилаю рівночасно (реком. [ендованим]).

Не писав так довго, бо нездоров. Та у мене нерви. Тішуся, що будете ту незадовго. Писати багато не можу, бо мало часу. Чому, скажу Вам, як тут будете.

Добре було би, якби прислали зміст газет, до котрих хочете, аби прислати примірники; так само евентуально*** і адреси рецензентів. До росій-

* Фацет — тип (польськ).

** Йдеться про збірку творів М. Коцюбинського німецькою мовою «Pro bono publico».

*** Евентуально — по можливості (нім).

ських буду просити готові карточки, бо я по-російськи писати не вмію. Але подайте й газети галичанські.

Щодо рецензій німецьких, то поговоримо, як тут будете. — Замельдуйте*, коли приїдете.

Здоровлю Вас з серця і до веселого побачення.

Жичливий Горошовські.

Кланяюся Вашій пані.

Моя жінка також уже чекає нестерпливо гостя.

Як бачите, ще не вмію писати. Каби вмів, тоби, може, і більше писав. Прошу зараз писати, чи Ви дістали книжку. Подайте, може, і адреси німецьких газет в Росії.

16

Відень, 5 липня 1909

Шановний пане!

Пишу по-польськи; бо не маю терпіння перекладати все з німецької на українську мову, а по-німецьки не пишу, бо не знаю, чи є у Вас там перекладач. До цього часу не писав, бо мав різні клопоти. Той тип з фізики переслідує мене, і, звичайно, я в понеділок провалився на фізиці. До понеділка зовсім не мав часу. Тепер купив вже книжки**, однак не посилаю їх, бо не знаю, чи застануть вони Вас там. Напишіть мені, чи посилати Вам туди книжки, чи ні.

Я і дружина сердечно Вас вітаємо і сподіваємося, що заїдете до нас, повертаючись додому.

Щиро Ваш
В. Горошовський.

Прислані мені адреси подав вже видавцеві, крім них, ще й кілька тутешніх. Маю також у себе 2 рецензії, а декілька інших замовив.

Книгар писав мені, що книжка, незважаючи на прихильні оцінки***, йде «дуже посередньо». Якщо він пише «дуже посередньо», то, напевно, добре йде. Продається вона дуже дорого, по 3, 6 корон, і, незважаючи на це, заборонено дати мені на куплені екземпляри 50% знижки; дав мені тільки $33\frac{1}{3}\%$. Порядний чоловік, що?

Г.

Прошу напишіть мені негайно, але трохи ширше.

* Замельдуйте — повідомте (нім.)

** Йдеться про закуплені для М. Коцюбинського примірники виданої у Відні збірки його творів у перекладі В. Горошовського.

*** Після виходу в світ збірки «Pro bono publico» в багатьох газетах Австро-Угорщини та Німеччини з'явилися схвальні рецензії на це видання.

Відень, 27 жовтня 1909 р.

Дорогий і шановний пане,
звичайно, ми були дуже здивовані, навіть трохи сердилися, що Ви так довго не подавали ніяких ознак життя. — Нарешті мені надіслали Вашого листа в Зоммерфріше (чудова гірська місцевість), де я лікуюсь водами. Лікування, як я тепер бачу, допомогло мені, гадаю, що й надалі почуватиму себе не гірше. Також і для Вас таке лікування було б корисним, але перш за все спокій. А така подорож, яку Ви здійснили, вимагає напруження і перетомляє.

Відносно книги я нічим іншим не можу допомогти. Хіба що листом, який додається. Я попросив написати його, щоб ласкавий пан не зарахував і мене в число винуватців. Цього листа підпишіть на тому місці, де я зробив голубу крапку, вкладіть у конверт з адресою і відправте. Проте я хотів би Вас просити переслати мені його відповідь, щоб я був у курсі справи.

Ми вітаємо Вас сердечно і передавайте привіт Вашій дружині.

З прихильністю Ваш
В. Горошовський.

Кілька днів тому вислав Вам «Антологію». Отже, вона з'явилась рівно через три роки. Так щастить з видавцями не кожному.

Відень, 11 січня 1910 року

Високоповажний і дорогий пане!

Щиро дякую за листа, на який оце пишу відповідь. Мені дуже шкода, що Ви знову нездужаєте. Не варто було Вам вибиратись у таку далеку подорож, або ж відразу після цього слід було б полікуватися на водах і відпочити. З моїм здоров'ям зараз ніби непогано, мені здається, що в мене й не було пороку серця, а просто сильний невроз. Адже порок серця не проходить за 3 — 4 тижні, та чи й взагалі він може пройти. А в цілому справи мої кепські: постійно повинен думати про матеріальні клопоти і при цьому відчувати, як всередині неначе все збільшується якась порожнеча.

Тепер немає філософії, яка могла б відвернути будь-кого від жахливої дійсності (дійсності в обмеженому значенні слова); навіть тоді, коли він самотній, а про двох і говорити годі.

Свідомо план я облишив, бо він для мене означає не більше, ніж соломинка для потопаючого.

Переходили б Ви на пенсію! Це збереже Ваше здоров'я. Література не вимагатиме від Вас особливого напруження, бо ж вона приносить Вам внутрішнє задоволення; навпаки, я не вірю, щоб це ж Ви могли сказати про цифри [...].

Я і моя дружина бажемо Вам і Вашій дружині багато щастя і здоров'я в Новому році і, звичайно ж, кланяємось Вам та всій сім'ї.

З щирим вітанням
В. Горошовський.

Чи знаєте Ви, що Горький тепер живе в Богемії?

25 квітня 1910 р.

Дорогий і шановний пане,
стара історія:

Я Вам довго не писав, бо моя поважна особа не випускала мене з своїх пазурів. Тим часом десь подівся Ваш останній лист, і я змушений тепер без нього давати відповідь.

Насамперед Ви повинні нарешті одужати. Далі, я радію разом з Вами, що Вас перекладають на так багато мов. Все ж хотів би Вас просити повідомити мені, *тобто вказати мені українські назви тих новел, які перекладаються чеською мовою.*

Хоч я тепер більше не перекладаю, бо це завдає тільки клопоту і мало оплачується, все ж Ваші новели, про які Ви повідомляєте в останньому листі, я з задоволенням хочу перекласти і десь опублікувати. Між іншим, кілька місяців тому я запропонував одному мюнхенському видавцеві Вашу книгу, проте питання ще й досі не вирішене. Але згадану новелу я прошу мені *неодмінно* надіслати.

Як тільки приїдете у Відень, будете у нас дуже бажаним гостем, але прошу повідомити мене про день Вашого приїзду.

Я і дружина вітаємо Вас і Вашу дружину.

Міцно тисну Вашу руку і щиро цілую за добрим слов'янським звичаєм.

В. Горошовський.

Відень, 29/XII—1910 р.

Дорогий і шановний пане!

Я б'ю себе у грішні груди: *Pater peccavi!* *. У мене немає виправдання за мое мовчання і лише прошу пробачення. Я дістав трохи грошей і не зміг заспокоїтися, поки всіх не потратив. Фізично я відчуваю себе краще, ніж у минулі роки, і мені здається, що серце в мене бездоганне. А взагалі і ми тут певною мірою нездужаємо через погоду. У нас, власне, ще не холодно, тільки часто міняється погода. Якщо і у Вас так, то певне, і Ви разом з своїми страждаєте від цього. Вашої чеської книги ** я не дістав. Загалом у нас все по-старому.

Вітаємо Вас щиро і тиснемо Вашу руку.

В. Горошовський

Кланяйтесь від нас Вашій дружині.

Відень, 24/V—1911 р.

Дорогий і шановний пане!

Після такого довгого мовчання знову пишу Вам. Я мовчав з відомих причин: я не можу зібратися з силами... Але ж Вам не варто було дотриму-

* Батьку, я нагрішив! (лат.).

** Йдеться про збірку творів М. Коцюбинського чеською мовою, що вийшла у 1910 р. під назвою «Z hlubin duše».

ватись етикету і писати мені дещо від часу до часу. Це приносить мені насолоду і заохочення писати. Адже, крім Вас, я ні з ким не спілкуюсь ні особисто, ні листовно. Так, напевне, буває з кожним, кого так гнітить самотність. Отже, не гнівайтесь і напишіть про все детально, але найближчим часом. Коли Ви приїдете до нас? Ідьте через Відень, щоб побачити всесвітньо-відомий парк Ротшільда. Щиро вітаємо Вас і Вашу дружину.

Горошовський.

22

Відень, 14 листопада, 1911

Дорогий пане!

На лист так довго не відповідав, бо, як то кажуть, не знаю, де в мене лоб знаходиться, можливо, що на потилиці.

Безмежно втішив нас той лист. Від того листа я пройнявся величезною повагою до української нації: честь нації, яка так шанує своїх поетів! А тим більше честь для нації, яка повинна ще боротися за щоденний хліб культури. Радість наша тим більша, що скоро побачимо Вас у себе, в нашій скромній оселі; чекали Вас ще влітку. «Дебют» знаю з «Вісника», так само здогадуюсь і про деякі дрібні твори, судячи по заголовках, оскільки ще не взявся за їх читання. «Сон» дуже мені подобається. Сподіваюсь, що тепер із здоров'ям у Вас буде краще, і Ви не обтяжені турботами про завтрашній день, напишете ще багато-багато чудових творів, собі і людям на втіху.

Що ж до мене, то справи мої щораз то гірші. Власний батько винний у моєму нещасті. Він і сам признає, що не може подолати своєї жадібності, аби хоч сяк-так полегшити мое буття. Але навіщо нарікати. Це — старі справи. Може, усно розповім докладніше.

Писав би по-українськи, але це йшло б повільно, а мені біда не дає можливості зосередитися.

З певністю розраховуємо на Ваш довгожданий приїзд і просимо дати докладну телеграму, щоб можна було виїхати до поїзда.

Тим часом передаємо Вам і шановній пані сердечний уклін, а я в душі від усього серця тисну дружню мені руку.

В. Горошовський.

23

Відень, 16. I. 1912 р.

Вельмишановний і дорогий пане!

Не тільки шкода, але й сором, що не пишу по-українськи. Але з цього листа Ви дізнаєтесь, які мої справи. Мені так легко даються іноземні мови, але не можу зібратися з силами сісти на пару тижнів, щоб раз і назавжди навчитися порядно писати по-українськи. А це тому, що думки завжди зайняті чимось іншим. З тієї ж самої причини не маю виправдання, чому не писав до цього часу, хоч, щоправда, і дружина мене підганяла. Дуже ми раді, що Ви у Горького; там Вам буде добре; там Ви позбудетесь щоденних турбот, які Ви б мусили мати в готелі. Але прикро, що Ви хворієте.

Сердечно дякуємо за вітання, і ми, з нашого боку, бажаємо Вам якнайкращого здоров'я та щастя і просимо також передати наші вітання шановній пані.

Твори 6 т. отримав і дякую за труд. Постараюся якнайшвидше їх прочитати і потім Вам напишу.

У нас вже тиждень, як дуже холодно. Мене непокоять нерви, тим більше, що мої умови не покращуються, а швидше погіршуються. Вже декілька місяців нерви так дають про себе знати, що в мене у вухах дзвенить — ціла музика. Лікування не дуже допомагає. В п'ятницю приїздить до нас моя незаміжня сестра, то тоді, принаймні, не буду в такій самоті. Ох, так то! У Вас багато товаришів, і це, зрештою, зрозуміло. А мене багаторічна самотність знищує доценту.

Буду старатися триматися і частіше писати, про що і Вас прошу. Прийміть сердечні вітання і побажання від моєї дружини, а я тисну Ваші руки з усієї сили і впевнений, як і до цього, в дорогій мені дружбі і доброзичливості.

Ваш
Горошовський.

24

Відень, 13. II. 1912 р.

Дорогий пане!

Нарешті прочитав ті 6 творів [нерозбірливо]. Мова надзвичайно гарна, де-не-де пробивається також дуже делікатний гумор філософський. Взагалі: добрі твори для «ліпшої» публіки, яка не шукає тільки поверхового змісту. Але власне ці твори треба буде постаратися десь помістити, це значить у відповідного видавця. Отож, я з охотою готовий перекласти ці твори — і то так, щоб це було гідно автора, щоб твори не втратили через переклад [...].

Як там здоров'ячко? Далі, Ви мені щось винні, про що зовсім забули: я чекаю на 3 частину «Fata morgana», щоб почати щось з цілого. Там, сподіваюся, можна щось буде зробити.

У мене, на жаль, немає нічого нового — то хіба досить...

Вітаємо Вас сердечно і бажаємо доброго здоров'я.

Від щирого серця

В. Горошовський.

25

Відень, 7 грудня 1912 р.

Дорогий пане!

Перестаньте вже, нарешті, хворіти! Може, Вам треба покинути Чернігів і оселитися десь в теплій країні. А Ви все якось не можете на це рішитися. Адже йдеться про здоров'я!

Що ж до мене, то мені здається, що моє здоров'я тепер поправилося б, якби трохи покращали мої матеріальні умови. А так, стара історія! Краще не лементувати!

Плекаємо надію, що Ваша книжка швидко поставить Вас на ноги і що Ви зразу ж поїдете за кордон, звичайно, через Відень. Як же я шкодував, що літом мене не було дома, а Ви хотіли нас відвідати.

Цілую і обнімаю Вас сердечно

В. Горошовський.

Вітання від дружини. Не міг так швидко відписати, бо не знав добре адреси. Чекаємо веселішого листа.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Бондаренко І. І. Роман у сучасному радянському літературознавстві	3
Кутковець Т. К. Українська радянська поезія на сучасному етапі (Теми та мотиви)	10
Медведева Н. С. Духовні обрії молодого героя	17
Лещенко П. Я. Поетична творчість Олеся Гончара в роки Великої Вітчизняної війни	23
Жук Г. М. Художня проза Василя Лозового	28
Третяченко Т. Г. Перекладна художня проза Лесі Українки	33
Рисак О. О. «Перепустити через себе, через свою душу...» (Поезія Лесі Українки в перекладах Маргарити Алігер)	44
Сабат Г. М. Про специфіку портрета в художньому творі	50
Камінський А. Г. Емоції як збудники активності суб'єкта в процесі сприймання художнього твору	57

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Мельничук Л. Л. Пропаганда ідей Великого Жовтня у журналі «За- хідна Україна»	63
Мельничук А. Ф. Революція 1905—1907 рр. у житті та творчості Гната Хоткевича	68
Саєнко І. Є. З болгарських контактів Лесі Українки	75
Охріменко О. Г. З давніх білорусько-українських культурно-літе- ратурних зв'язків (Про перекладні повісті Познанського збірника)	83

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ ТА СТУДЕНТУ

Мануйкін О. О. Виховання «чуття єдиної родини» під час вивчення творчості П. Г. Тичини в 10-му класі	88
---	----

ПУБЛІКАЦІЇ

Співак І. А. Сурмачі Великого Жовтня (Коротка бібліографічна до- бірка поетичних творів, присвячених українським радян- ським письменникам — співцям Великої Жовтневої соціа- лістичної революції)	96
Михайлюк В. Г. Листи Вільгельма Горошовського до Михайла Ко- цюбинського	107

До відома авторів

Редколегія збірника приймає статті, які мають рекомендацію відповідної кафедри (підписану завідуючим кафедрою) та дві об'єктивні, ґрунтовні й аргументовані рецензії (надруковані на машинці, із зазначенням наукового ступеня рецензента). В рекомендації і рецензіях обов'язково повинна бути вказана дата, підписи повинні бути завірені гербовою печаткою вузу.

До статті слід додати резюме (короткий висновок з основними положеннями статті) російською мовою, а також список використаної літератури. Резюме та «Список літератури» надруковувати на окремих аркушах. Видання, наведені у «Списку літератури», слід розмістити в алфавітному порядку (спочатку вітчизняні видання, а потім — іноземні) з наскрізною нумерацією. Посилатися в тексті на ці видання треба так: [2, т. 1, с. 18], де перша цифра — порядковий номер у списку літератури, друга — том (якщо він є), третя — сторінка. Приклад посилання на видання без вказівки на том і сторінку: [6; 8; 9; 12]. Підрядкові посторінкові примітки оформляти через «зірочку» (або дві чи більше «зірочки»). Якщо у цих примітках буде посилання на літературу, оформляти його у квадратних дужках (як і в тексті).

Основний текст, резюме, «Список літератури» повинні бути надруковані на непортативній машинці з українським (текст українською мовою) чи російським (текст російською мовою) шрифтом. Одна сторінка повинна містити 28—30 рядків, кожен рядок — не більше 60 знаків (разом з інтервалами). Поля на сторінці оригіналу повинні бути: зліва — 25 мм, справа — 10 мм, зверху — 20 мм, знизу — 25 мм. Очко літер не повинно бути залите фарбою. Іноземний текст вдруковувати на машинці. Інтенсивність відбитків основного та іноземного текстів повинна бути однаковою.

Рукопис слід надсилати редколегії у двох примірниках. Другий примірник статті автор підписує до друку. Усі виправлення вносити тільки у другий примірник чорним чорнилом.

Крім цього, автор повинен перевірити за першоджерелами цитати, весь фактичний (ініціали, прізвища, назви, цифри тощо) і бібліографічний матеріал та засвідчити це власним підписом на сторінках другого примірника статті. На окремому аркуші авторові слід подати відомості про себе: прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, домашня адреса, телефон.

У випадку порушення цих вимог матеріали редколегією не розглядатимуться.

Министерство высшего и среднего
специального образования СССР

Львовский ордена Ленина государственный
университет им. Ивана Франко

УКРАИНСКОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Выпуск 31

Республиканский межведомственный
научный сборник

(На украинском языке)

Львов, Издательство при Львовском
государственном университете
издательского объединения
«Вища школа»

Редактор Г. Я. Луц'як
Художній редактор Н. М. Чижко
Технічний редактор Т. М. Веселовський
Коректор О. Ю. Патюліна

Информ. бланк № 2110

Здано до набору 30. 09. 77. Підп. до дру-
ку 30. 03. 78. БГ 09994. Формат 60×90/16. Папір
друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. 8 умовн. друк.
арк. 9,2 обл.-вид. арк. Тираж 1000 прим. Вид.
№ 448. Зам. 3706. Ціна 1 крб. 20 коп.

Видавництво при Львівському державному уні-
верситеті видавничого об'єднання «Вища шко-
ла». 290000, Львів-центр, вул. Університетська, 1.

Обласна книжкова друкарня Львівського обла-
сного управління у справах видавництва, полі-
графії та книжгової торгівлі. 290000, Львів-
центр, вул. Стефаника, 11.

1 крб. 20 коп.

НБ ЛНУ ім. Івана Франка

Іф 0067

Українське літературознавство, 1978, вип. 31, 1—128.